

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

1968 • LETO XVI 3

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XVI. letnik Ljubljana 1968 3. zvezek

Vsebina tretjega zvezka

- Bogo Grafenauer: Poglavitne poteze slovenskega zgodovinskega razvoja in položaja. I. Karantanija in njena dvakratna vloga v oblikovanju slovenske narodne zavesti — Stran 129
- Vlado Valenčič: Etnična struktura ljubljanskega prebivalstva v času protestantizma — Stran 137
- Janez Höfler: Glasbeniki koprskeske stolnice v 17. in 18. stoletju — Stran 140
- Fran Vatovec: Ob stoletnici »Slovenskega naroda« — Stran 145
- Jan Šedivý: Od kod Raičev psevdonim Sekoloski? — Stran 150
- Jože Žontar: Deželni arhiv v Ljubljani pred letom 1918 — Stran 151
- Sergij Vilfan: Sedemdeset let Mestnega arhiva ljubljanskega — Stran 161
- Tone Zorn: Nekaj nadrobnosti o delovanju Kärntner Heimatdiensta pred plebiscitom leta 1920 na Koroškem — Stran 165
- Ivo Juvančič: Mussolinijev utrdbeni pas preko naših gora in planin — Stran 168
- Tone Ferenc: Padec fašizma in kapitulacija Italije pred petidvajsetimi leti — Stran 175
- Iz dela naših zavodov in društev — Stran 181
- Nove publikacije — Stran 191
- Sommaire — Stran 192

Na ovitku

Dožnjek — Iz zbirke Pokrajinskega muzeja za Pomurje v Murski Soboti

Ureja uredniški odbor

Odgovorni urednik Jože Šorn

Izdaja in zalaga Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino — Predstavnik Majda Kunaver — Tiska tiskarna »Toneta Tomšiča« v Ljubljani — Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III — Tekoči račun pri SDK, podružnica 501-8-87/1 (Ljubljana, Miklošičeva cesta 8) — Letna naročnina 12 N din, posamezna številka 5 N din

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XVI

1968

IZDAJA IN ZALAGA ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
SEKCIJA ZA KRAJEVNO ZGODOVINO

LJUBLJANA

UREDIL UREDNIŠKI ODBOR: PAVLE BLAZNIK, FRANCE DOBROVOLJC, TONE FERENC, FERDO GESTRIN, BOŽO OTOREPEC, JOŽE SORN, SERGIJ VILFAN — GLAVNI UREDNIK: PAVLE BLAZNIK — ODGOVORNI UREDNIK: JOŽE SORN — LEKTOR: FRANCE DOBROVOLJC — ZA UPRAVO ODGOVARJA MAJDA KUNAVER — TISK TISKARNE "TONETA TOMSIČA" V LJUBLJANI — KLISEJE IZDELUJE KLISARNA "LJUDSKE PRAVICE" V LJUBLJANI

K A Z A L O

AVTORSKO KAZALO

RAZPRAVE IN CLANKI

- Borisov Peter*: Zdravilišča in kopališča na nekdanjem Kranjskem — 45
- Felaher Julij*: Slovenska zahodna Ziljska dolina v prevratnih dneh v letih 1918—1919. Zgodovinska resnica o 24. novembru 1918 v Št. Štefanu — 114
- Ferenc Tone*: Padeč fašizma in kapitulacija Italije pred petindvajsetimi leti — 175
- Grafenauer Bogo*: Poglavitne poteze slovenskega zgodovinskega razvoja in položaja. I. Karantanija in njena dvakratna vloga v oblikovanju slovenske narodne zavesti — 129
- Höfler Janez*: Glasbeniki koprške stolnice v 17. in 18. stoletju — 140
- Juvančič Ivo*: Mussolinijev utrdbeni pas preko naših gora in planin — 168
- Knez Tone*: Iz najstarejše zgodovine Novega mesta — 16
- Kos Janez*: Železničarska stavka aprila 1920. leta — 1
- Melik Vasilij*: Slovenski tabori — 65
- Mikl Curk Iva*: Rekonstrukcija podobe antičnega Ptuja — 77
- Mikl Curk Iva*: Prispevek k poznavanju rimskih vodnih poti pri nas — 80
- Pahor Miroslav*: Pomen piranskega patriciata v mestni upravi od 14. do 18. stoletja — 83
- Šedivý Jan*: Slika dr. Antona Murka — 101
- Šedivý Jan*: Od kod Raičev psevdonim Sekolski? — 150
- Šorn Jože*: In memoriam Zvoneta Miklaviča — 59
- Valenčič Vlado*: Regulacijski načrt severnega dela Ljubljane — 102
- Valenčič Vlado*: Etnična struktura ljubljanskega prebivalstva v času protestantizma — 137
- Vatovec Fran*: Ob stoletnici »Slovenskega naroda« — 145
- Vilfan Sergij*: Sedemdeset let Mestnega arhiva ljubljanskega — 161
- Vrišer Sergej*: Zbirka modnih noš v Pokrajinskem muzeju v Mariboru — 91
- Zorn Tone*: Ljudsko štetje z dne 7. marea 1923 na Koroškem — 121
- Zorn Tone*: Nekaj nadrobnosti o delovanju Kärntner Heimatdiensta pred plebiscitom leta 1920 na Koroškem — 165
- Znidar Vincenc*: Iz arhivskega gradiva o idrijskem šolstvu v desetletju od 1784 do 1794 — 93

Žontar Josip: Drobec registra ljubljanskega nakladniškega urada iz leta 1544 — 32

Žontar Jože: Deželni arhiv v Ljubljani pred letom 1918 — 151

IZ DELA NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

- Bras Ljudmila*: Razstava »Lončarstvo na Slovenskem« — 186
- Koren Vlasta*: Zbirke Pokrajinskega muzeja za Pomurje v Murski Soboti — 181
- Kos Janez*: Sodobni arhivi. Razstava v Arhivu Slovenije (2. aprila do 6. maja 1968) — 188
- Kos Janez*: IV. zborovanje Arhivskega društva Slovenije na Ptuju (21. do 24. maja 1968) — 188
- Kresal France*: XIV. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici od 9. do 13. septembra 1968 — 189
- Prunk Janko*: Poročilo o znanstvenem posvetovanju ob 50-letnici Oktobrske revolucije in 30-letnici ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije — 61
- Žontar Majda*: Razstava o gradovih na Gorenjskem — 124

NOVE PUBLIKACIJE

- Kos Janez*: Slava Vojvodine Kranjske. Izbor, Janez Vajkard Valvasor. Iz Valvasorjevega berila dr. Mirka Rupla izbral, spremno besedo in opombe napisal ter uredil Branko Reisp. Izdala Mladinska knjiga v Ljubljani 1968 kot 100. zvezek knjižnice Kondor, 156 str., M. 8° — 191
- Kos Janez*: Arhivi. Od pisarne do zakladnice zgodovine. Knjižico sta napisala in uredila Sergij Vilfan in Jože Žontar, opremil jo je Janez Vrhunc, izdalo pa jo je Arhivsko društvo Slovenije 1967 v Ljubljani — 191
- Šorn Jože*: Katarina Kobe-Arzenšek, 125 let Tekstilne tovarne Prebold — 1842—1967. Prebold 1967. Izdala in založila Tekstilna tovarna Prebold — 191
- Štukl France*: Loški razgledi, XIV-1967 — 63
- Štukl France*: ARS Sloveniae — Sergej Vrišer, Baročno kiparstvo, Mladinska knjiga 1967 — 126
- Štukl France*: France Stele, Arh. Jože Plečnik v Italiji 1898—99, Slovenska Matica, Ljubljana 1967 — 126
- Štukl France*: Emilijan Cevc, Slovenska umetnost, Ljubljana, Prešernova družba 1966 — 127
- Štukl France*: Varstvo spomenikov XI/1966, Ljubljana 1967 — 127

KAZALO SLIK

POKRAJINE, GRADOVI, NASELJA IN PODOBNO

- Kopališče in vodno zdravišče Kamnik na Kranjskem — 47
Vila »Neptun« — 48
Rikljevski pacienti v sončnem in zračnem kopališču na Višah — 50
Pogled na kolonijo Rikljevih zračnih ut — 51
Ilustracija delnih in posteljnih parnih kopeli, del Rikljevih terapij — 52
Spomenik Arnoldu Riklju — 56
Pogled na del temelja rimske utrdbe ob Ljubljani v Zalogu — 81
Grad Kamen pri Begunjah — 124
Grad v Murski Soboti — 181
Rečni mlin na rokavu Mure — 182
Hiša Miška Kranjca v Polani — 185

ZEMLJEVIDI IN NAČRTI

- Upravno področje mestnega okrožja Neviodunum — 27
Zemljevid arheoloških najdišč v Novem mestu — 30
Skica terena, kjer je stal rimski Poetovio — 80
Regulacijski osnutek Ljubljane (arh. Maks Fabiani) — 106
Tloris Ljubljane leta 1910 po načrtu C. M. Kocha — 107
Regulacijski osnutek Ljubljane (arh. F. Schindler) — 110
Regulacijski osnutek Ljubljane (ing. Heide) — 112

OSEBE

- Simon Rutar — 16
Jernej Pečnik — 17
Zvone Miklavčič — 59
Dr. Anton Murko — 101

RAZNO

- Idealna rekonstrukcija halštatske bronaste situle iz Malenškove gomile v Novem mestu — 16
Žarni grob iz Bršljina — 18
Skupina restavriranih velikih zgodnjehalštatskih žar iz grobišča na Mestnih njivah v Novem mestu — 19

- Bronasta situla iz Malenškove gomile — 19
Narebrena bronasta cista z dvema ročajema iz Malenškove gomile — 20
Bronasti oklep halštatskega kneza iz gomile v Kandiji — 20
Deli konjske opreme iz groba ilirskega odličnika — konjenika v Malenškovi gomili — 21
Bronasti trinožni kotliček iz knežje gomile v Kandiji — 22
Vrhnji zaključek hišaste žare — 23
Steklena čaša iz rimskega groba v Bršljinu — 24
Dve hišasti žari, dva keramična kozarca in lonec iz enega rimskega groba v Novem mestu — 26
Srednjeveško kopališče — 45
Oglas za Rikljevo sončno zdravilišče na Bledu — 49
Račun Rikljevega zdravilišča — 53
Reverz medalje ob proslavi 50-letnice Rikljevega zdravilišča na Bledu — 54
Suknjič-telovnik iz druge tretjine 18. stol. — 91
Frak iz konca 18. stol. — 91
Vezenina na telovniku iz konca 18. stol. — 92
Frak iz konca 18. stol. — 93
Pahljača in praskalo iz 18. stol. — 93
Moška pokrivala iz prve polovice 19. stol. — 94
Ženski klobuki iz druge tretjine 19. stol. — 95
Zgornji del ženske obleke iz druge tretjine 19. stol. — 95
Frak iz druge tretjine 19. stol. — 96
Ženska obleka (s tournureo) iz druge polovice 19. stol. — 96
Ženski čevlji iz konca 19. in začetka 20. stol. — 97
Dožnjek — 182
Predmeti domače obrti v Pokrajinskem muzeju za Pomurje — 183
Bosman — 183
Kolovrat — 184
Kot s slikami na steklo — 185
Lončar pri delu (Gruča pri Šentjerneju) — 186
Detajl z razstave »Lončarstvo na Slovenskem« — 187
Lončarski izdelki iz Tomaža v Slovenskih goricah — 187

POGLAVITNE POTEZE SLOVENSKEGA ZGODOVINSKEGA RAZVOJA IN POLOŽAJA

BOGO GRAFENAUER

I. KARANTANIJA IN NJENA DVAKRATNA VLOGA V OBLIKOVANJU SLOVENSKE NARODNE ZAVESTI

Slovani so naselili Vzhodne Alpe južno od Donave in predel vzhodno od Traune in povirja Drave v zadnjih desetletjih 6. stol.; starejši naselitveni tok je prihajal s severa, od zahodnoslovanske baze, in se je iz prostora ob Donavi (med Dunajem in Trauno), ki ga je zajel že sredi 6. st., počasi pomikal v notranjost Alp; mlajši naselitveni tok pa je zvezan z južnoslovansko, avaroslovansko bazo in se je po obrskem obratu proti zahodu (po padcu Sirmija leta 582) v približno desetih letih razlil zlasti po južnem delu Vzhodnih Alp, zgornjem Posavju in Posočju. Sredi 90. let 6. st. so se alpski Slovani bojevali z Bavarci že ob zgornji Dravi, vpadali skupaj z Obri in Langobardi v Istro in okrog 600 silili skozi Vipavsko dolino že v severnoital-sko nižino.

Okrog 70.000 km² obsegajoče ozemlje, ki so ga — čeprav zelo redko — naselili, je mogoče v tedanjem geografsko-političnem okviru razdeliti v tri prostore: osrednji prostor »karan-tanske trdnjave« v porečju zgornje Drave in Mure, ločen z visokimi alpskimi grebeni od Bavarske, z grebeni severnih in južnih Apne-niških Alp pa omejen na jugu in na severu; le proti vzhodu je v hribovitem ozemlju med srednjo Muro in zgornjo Rabo meja manj izrazita, tako da predstavlja izrazito zapornico šele črta od Pohorja na Golico (Koralpe) ter nadalje po grebenih vzhodno od doline Mure in Murice do Semmeringa. Severno od tod leži kot izrazito prehodna dežela »hodnik ob Donavi« med Panonijo in Bavarsko, južno pa na tleh današnje Slovenije prehodna dežela med Panonijo in Italijo (Ptuj—Celje—Ljubljana—Postojna—Vipavska dolina). Za nomadske gospodarje Panonije (Obri od srede 6. do konca 8. st.; Madžari v prvi polovici 10. st.) sta bili obe prehodni deželi, ki sta vodili v zahodne pokrajine, v katerih so se plenilci nadejali plena, seveda pomembnejši

od kotlinastega goratega ozemlja med njima, ki se je pri iskanju plena končalo s slepo ulico. Ker so Slovani osvojili tudi ta prostor pod obrskim pritiskom in celo z njihovo neposredno pomočjo (595 so ob udeležbi kakanove vojske premagali Bavarce ob zgornji Dravi), so seveda sprva morali priznavati obrsko nadoblast. Toda ob vsakršni oslabitvi obrske sile je pomenil ta položaj pomembno prednost v boju za svobodo in njeno ohranitev.

V Vzhodnih Alpah, ob zgornji Savi in ob Soči naseljeni Slovani so bili torej mešanica zahodnih in južnih Slovanov, pa tudi tokovi vzhodnih Slovanov niso manjkali med njimi, kakor kažejo jezikoslovna raziskovanja zadnjega časa. Te ugotovitve potrjuje tudi naj-novejši pretres zgodnje-srednjeveških slovanskih arheoloških najdb iz tega prostora. Toliko bolj pa preseneča hitro spajanje teh tokov v novo celoto po naselitvi v novi domovini.

Zveza z Obri je v prvem času brez dvoma koristila Slovanom pri njihovem osvajanju prostora na zahodu, v sosedstvu Bavarcev in Langobardov. Toda po začetku 7. st. se je njihovo razmerje začelo spreminjati, ker so tudi slovanske naselbine postajale predmet obrskega plenjenja. Obrsko nasilje je spodbudilo okr. leta 623 češka in moravska plemena pod vodstvom Sama k uporabi zoper Obre in k ustanovitvi samostojne plemenske zveze. Najkasneje po obrskem neuspehu pred Carigradom (626), po katerem so notranja trenja za štiri desetletja (do okr. 660) zlomila obrsko moč, so se tej zvezi pridružili tudi Slovani v Vzhodnih Alpah in ob zgornji Savi. Tako združeni se Slovani niso z uspehom uprli le Obrom, marveč tudi poskusu Frankov, da bi spričo obrske slabosti sami razširili svojo oblast nad osvobojena slovanska plemena (Samova zmaga nad kraljem Dagobertom pri Wogastisburgu, leta 631). Toda široka plemenska zveza je živela le nekaj desetletij. Po Samovi smrti (658) je razpadla,

kot njena edina večja enota pa se je ohranila samo Karantanija. Oblast vnovič okrepjenih Obrov se je razširila proti zahodu po obeh prehodnih pokrajinah do meje Bavarcev oz. langobardske Italije, medtem ko je gorata alpska pokrajina med njima ostala še vnaprej svobodna.

Sporočilo frankovskega kronista, da je ok. leta 630 živela »pokrajina Slovanov« (marca Vinedorum) pod svojim »knezom Valukom« (Wallucum ducem Vinedorum), kaže, da so alpski Slovani živeli tedaj v okviru Samove slovanske plemenske zveze kot posebna enota. Prav s tem časom pa je zvezan tudi proces, ki se izraža v uveljavljanju novih imen — Karantanija za pokrajino in Karantanci za ljudstvo, ki je v tej pokrajini živelo. Po karantanskem izročilu iz 8. stol., zapisanem po bavarskem piscu v 9. st. (Samo... manens in Quarantanis fuit dux gentis illius), se povezuje ta dve imeni s Samovo dobo, po furlanskem izročilu (Arnefrit... fugiit ad Sclavorum gentem in Carnuntum, quod corrupte vocitant Carantanum) s sredo 7. st., po sodobniku je bilo zapisano prvič najbrž ob koncu 7. st. (Carontani v Kozmografiji ravenškega anonima), gotovo vsaj 772 (Carentani, Carenthia v frankovskih analih), v listini prvič 811 (provincia Karantana). Uveljavljanje tega imena in proces, ki se z njegovim uveljavljanjem izraža, sta pa v 7. st. povsem izjemen pojav v slovanskem svetu, v katerem srečujemo podobne procese drugod šele nekaj stoletij pozneje.

V teku največ enega stoletja se je pretopilo slovansko prebivalstvo v osrednji pokrajini alpskih Slovanov, sestavljeno iz različnih in med seboj pomešanih plemen in plemenskih drobcev, v novo celoto. Niti nova, nadplemenska etnična skupnost niti nova politična formacija, ki je bistveni okvir tega pretapljanja, ne nosita slovanskega plemenskega imena, marveč teritorialno-politično ime, ki je prvotno zvezano s sedežem karantanskega kneza na Krnskem gradu (Carantana, curtis Carantana, civitas Carantana, Carenta) in z njegovo okolico (Gospa Sveta: Carantana ecclesia sanctae Mariae, Sancta Maria ad Charantanam; Šenturška gora: Mons Carantanus; Gosposvetsko polje: Carantanum; Krnos; Podkrnos). Že samo to dejstvo kaže, da postanka Karantanije ni mogoče razlagati kot plemenske zveze, marveč da gre za trdnejšo enoto in za mnogo večji pomen kneza, kot je mogoč v okviru plemenske ureditve. Analiza družbenih premikov, ki stoje za nastankom kneževine Karantanije in za spojitvijo njene prebivalstva v ljudstvo Karantancev, je

pokazala, da imamo opraviti že s postankom državne organizacije, najstarejše, o kateri nam poročajo viri pri Slovanih. V tej Karantaniji je doma tudi obred ustoličevanja karantanskega kneza, ki je — ohranjen zaradi povsem svojevrstnega karantanskega razvoja do konca srednjega veka (zadnjič 18. marca 1414) — budit vse dotlej tudi misel na prvotne slovanske korenine vojvodine Koroške.

Prvotna karantanska kneževina je bila do 9. st. (od srede 8. st. že pod frankovsko nadoblastjo, a še z domačimi knezi) omejena na ozemlje z gorami zavarovanih kotlin in dolin ob zgornji Dravi in zgornji Muri. V drugi polovici 8. st. se postopno širi frankovska oblast nad slovanskimi pokrajinami in plemeni proti srednji Donavi. Karantanija jim pade v roke ok. 745, ko se more le z bavarsko pomočjo obraniti napada obnovljene obrske sile. Leta 788 je Karel Veliki osvojil Istro, med obrsko-frankovsko vojno (791—803) pa najprej zgornje Posavje in ozemlje od Aniče do Rabe (791), nato pa vso Panonijo do Donave in Slavonijo do »Fruške« (Frankovske) gore v Sremu (795—796).

Osvojeno ozemlje je bilo sprva razdeljeno med dve krajini, v katerih so krajišniki nadzorovali slovanske kneze, ki so jih Franki nekaj desetletij pustili še na njihovih mestih: krajišniku Vzhodne marke sta bila podrejena karantanski knez in avarski kakan v Zgornji Panoniji, furlanskemu krajišniku pa — ne glede na frankovskega »dux« v Istri in kneza Hrvatske med Rašo in Cetino — slovanski knezi v zgornjem Posavju ter v vsej Spodnji Panoniji, pokrajini, ki je segala od Posavja okrog Siska do Donave na severu. Že v tem času, ko sicer Franki še vedno razlikujejo med Karantanci in drugimi Slovani v srednjem Podonavju (v delitvi imperija leta 817 dobi Ludvik Nemški tudi Carentanos... atque Sclavos qui ab orientali parte Baioarie [sc. južno od Čehov!] sunt), pa se kaže ekspanzijska moč Karantancev: v prvem desetletju 9. st. se obrne iz Karantanije v Spodnjo Panonijo severno od Drave močan slovanski kolonizacijski tok, pred katerim je morala zavarovati pokristjanjene ostanke Obrov v Zgornji Panoniji frankovska vojska (811). Ime »karantanski okraj« (Carantanorum regio, Carantanæ partes), ki ga nosi okoliš te slovanske kolonizacije severno od Drave (819), kaže prvič, da so Karantanci poznali že neko obliko zavesti o etnični skupnosti in da ime ne pomeni le prebivalstva pokrajine Karantanije.

V tretjem desetletju 9. st. je sicer zadel oblikovanje posebnega slovanskega ljudstva na jugovzhodu frankovske države na mnogo širšem prostoru, kot ga je zajemala stara Karantanija, hud udarec: domače kneze so zamenjali tuji grofje (*duces Bagoarii coeperunt praedictam terram dato regum habere in comitatum*), najprej v Karantaniji, ki se je pridružila uporu pod vodstvom Ljudevita Posavskega (820), nato tudi v »krajini ob Savi« ter v Spodnji Panoniji, ki sta bili ustanovljeni v obrambo zoper bolgarsko nevarnost (828), ker je bil leto poprej furlanski krajišnik brez moči zoper vdor Bolgarov v Spodnjo Panonijo. Le Slavonija, ki je ostala tedaj deset let pod Bolgari (827—838), se je izmaknila tej reformi.

Tako je stopilo frankovsko plemstvo kot gospodar v slovanske dežele na jugovzhodu frankovske države. Za to visoko ceno pa je vendarle napredovala povezanost teh Slovanov. Medtem ko so bili dotlej povezani v celoto samo v cerkvenem pogledu (pod korepiskopom »per Quarantanos«) le severno od Drave, je zahtevala varnost frankovske oblasti v srednjem Podonavju ustvaritev večje obrambne organizacije na tem ozemlju: poleg Vzhodne krajine, Zgornje Panonije in Karantanije sta bili sedaj tudi »grofija ob Savi« in Spodnja Panonija združeni v novo »vzhodno prefekturo«, ki ji je stal sprva na čelu mejni grof Zgornje Panonije; dvesto let po Samovi smrti so bili v tem organizmu združeni vnovič vsi alpski in panonski Slovani. Moč karantanskega izročila se kaže že v dejstvu, kako se pridružujejo skupnosti »Karantancev« tudi panonski Slovani: leta 871 šteje iz Panonije pobegli salzburški duhovnik, ki je prejkone avtor spomenice »*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*«, zgodovino spodnje Panonije le za del zgodovine »Karantancev«; prav tako navaja neki vir izgon Metoda iz Spodnje Panonije preprosto kot »pregon iz karantanskih predelov« (a *Karentanis partibus*); in celo knez Kocelj je bil v listini, sestavljeni desetletje po njegovi odstranitvi, imenovan le »quidam Carantanus«.

Še pomembnejše pa je, da se začenja zgolj vnanji okvir vojaške povezanosti sredi 9. st. polniti z novo vsebino, izhajajočo še vedno iz žive udeležbe višjih domačih slovanskih slojev v tedanjem razvoju. Kakor se obnavljajo sredi 9. st. »plemenske vojvodine« v notranjosti vzhodno-frankovske države, nastaja podobna velika politična enota tudi na jugovzhodnih slovanskih tleh države. Leta 854 si skuša na tak način pridobiti večjo samo-

stojnost prefekt Ratbod in se v svojem uporu poveže z velikomoravskim knezom Rastislavom. Ko je bil odstranjen, ga je zamenjal leta 856 kraljev sin Karlman, toda oblast vzhodnega prefekta je bila omejena le na Vzhodno krajino in Zgornjo Panonijo, medtem ko naj bi bile ostale tri krajine podrejene neposredno vzhodnofrankovskemu kralju.

Poskus pa je izpodletel. Tudi Karlman, nezadovoljen s takšnim skrčenjem oblasti, se je uprl in zvezal z Rastislavom (858—862) ter razširil svojo oblast nad vso vzhodno prefekturo v starem obsegu. Leta 862 se je pomiril z očetom, toda tedaj prvič karantanska tradicija uveljavi za to vojaško enoto staro ime domače kneževine: »*praelatus erat Carantanis*«. Iz osrčja vzhodne prefekture se je preneslo karantansko ime tudi na vse njene obrobne predele. Toda že v naslednjem letu se je vnovič uprl očetu. Tokrat je bil začasno odstranjen, na njegovo mesto pa je bil postavljen karantanski grof Gundakar. Poleg karantanske grofije, ki mu jo je poklonil Karlman, je dobil še mesto prefekta nad vsemi »Karantanci«. S tem je bilo težišče vzhodne prefekture prvič preneseno v jedro slovanskega ozemlja. Vzporedno s tem pa se kaže prizadevanje za osamosvojitve slovenskih pokrajin tudi v cerkveni organizaciji. Ozvald, tedanji korepiskop za Karantance, se je namreč začel obračati z raznimi vprašanji neposredno na papeža Nikolaja. Boj salzburškega nadškofa zoper ta poskus je tekel vzporedno z bojem Ludvika Nemškega zoper upornega sina.

Na prvi pogled izvirajo vsi ti notranji boji le iz nasprotij med nemškimi posvetnimi in cerkvenimi fevdalnimi gospodarji slovenskih pokrajin. V resnici pa skrivajo v sebi mnogo pomembnejše in globlje utemeljene poteze lastnega in širšega slovanskega razvoja. V njih se namreč izraža notranje povezovanje in zbliževanje alpskih Slovanov, ki se je začelo v njihovi osrednji pokrajini, Karantaniji. To pretapljanje raznih slovanskih drobcev in plemen v karantansko ljudstvo se je začelo, kakor smo videli, seveda že v dobi samostojnosti. Zajelo je najprej ožjo Karantanijo in se sredi 8. st. razširilo še na tiste »sosedne Karantancev«, ki so se pridružili Karantaniji v zvezi z bavarsko-karantansko zmago nad Obri okr. leta 745. V zvezi s priseljevanjem Karantancev v Spodnjo Panonijo v začetku 9. st. (razvidno tudi iz panonskih arheoloških najdb!) je zajel ta razvoj tudi to pokrajino. Upravna reforma leta 828 je to zbliževanje nedvomno zavrla, še bolj nevaren pa bi mu mogel biti poskus iz leta 856, da bi se sloven-

sko ozemlje razbilo v vrsto povsem samostojnih krajin, podrejenih neposredno kralju.

Očitno pa je notranje zbliževanje alpskih in panonskih Slovanov, izraženo tudi v kulturnem povezovanju (cerkvena organizacija, freisinški spomeniki itd.), do tega časa že preveč napredovalo in vsekakor močno podprlo Karlmanov boj za vnovično združitev vzhodne prefekture. V virih sicer o tem res ni nobenega neposrednega sporočila. Toda upori Ratboda in Karlmana so vseskozi tesno povezani s širokim gibanjem ob frankovski meji, ki ima jasen značaj boja slovanskih plemen proti frankovski nadoblasti. Značilna sprememba, kako se izražajo viri o slovenskih pokrajinah v 9. st., pa dokazuje, da se je boj vzhodnih prefektov za večjo samostojnost oprl tudi na podobne širše domače težnje. Vse pogostejše se v virih izraža slovenski značaj tega ozemlja, ki se obenem vse dosledneje združuje pod skupnim imenom slovanskega ljudstva, Karantancev. Posebej je pomembno, da izhodišče tega slovanskega združevanja ni bila Zgornja Panonija kot nekdanji sedež prefekta, marveč le ena izmed podrejenih grofij, Karantanija.

Vse pogostejše govore darovnice in drugi viri o raznih posestvih bodisi v ožji Karantaniji, bodisi v Panoniji ali Vzhodni krajini, da leže v »Sklaviniji« ali v »Karantaniji«. Vzporedno navajajo ob izrazu »predeli Bavarске« izraz »predeli Karantanije ali Slovenije«. Prav ta pojmovanja izraža tudi spomenica *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Na čelo »Karantancev« in ne le kake pokrajine sta bila postavljena tudi Karlman in Gundakar, ko sta bila povzdignjena za prefekta vse vzhodne prefekture. Tudi ob udeležbi raznih bojnih pohodov se začenja za čete iz vzhodne prefekture — vzporedno ob imenu »Bavarci« (ali Noriki) za bavarске čete — uporabljati značilno ime »Slovani«.

Svoj zaključek je doživel ta proces po Kocljem poskusu, da s podporo Velikomoravcev prenese njegovo težišče v Spodnjo Panonijo, v Arnulfovi dobi. Ko je Karlman po smrti Ludvika Nemškega podedoval Bavarsko (876), je od vzhodne prefekture odcepil Vzhodno krajino in jo pridružil Bavarski. Vse druge vzhodne pokrajine pa je izročil v upravo svojemu nezakonskemu sinu Arnulfu. V dobi Arnulfove vlade je do kraja dozorelo združevanje slovenskih pokrajin v plemensko vojvodino Karantanijo. Karantanija, krajina ob Savi, Zgornja in Spodnja Panonija spada po listinskih podatkih v »Arnulfovo kraljestvo«, ki so ga listine že uradno imenovalе »kraljestvo Karantanija« (*regnum Carenta-*

num, Karentariche). To ni bil le dvig po imenu, marveč tudi po samostojnosti do državnega okvira. Arnulf je že tedaj vodil v mnogočem samostojno politiko, sam razpogajal s kraljevimi posestvi, sam določal upravitelje pokrajin, se na svojo roko vojskoval tudi z velikomoravsko državo in se pogajal s Svetopolkom. Tudi tu so v ozadju domače družbene sile. Dokaz za to je nastop »Slovanov« v Karlmanovi vojski ob pohodu v Italijo (877), leta 887 pa tudi v Arnulfovi vojski, s pomočjo katere si je tedaj Arnulf pridobil kraljevsko oblast v vzhodnofrankovski državi. Arnulf je torej prišel na državni zbor po kraljevsko krono z vojsko, v kateri so bili poleg Bavarcev tudi karantanski Slovenci. Vpliv domačinov kaže po vsem tem tudi dejstvo, da je Arnulf kot novi frankovski kralj sprejel za božič leta 887 poleg bavarskih, vzhodnofrankovskih, turingijskih in švabskih velikašev prav tako velikaše »velikega dela Slovanov«, med katerimi so bili gotovo tudi Karantanci. Razširjenje Karantanije nam izpričujejo tudi drugi viri o vzhodu karantanskega kraljestva iz tega časa: Blatenski kostel se leta 880 neposredno šteje h Karantaniji; leta 889 so prebivali prvi Madžari v srednjem Podonavju »v puštinji Panoncev in Obrov« (ob vzhodnem robu Panonije ter med Donavo in Tiso) v neposrednem sosedstvu »Karantancev, Moravanov in Bolgarov«, kar brez pripadnosti Panonije h »Karantancem« ne bi bilo mogoče. Pa tudi geografija angleškega kralja Alfreda (nastala ok. 880) pove, da je mejila Karantanija ob Donavi na severu na Velikomoravsko, na vzhodu pa na Bolgare, od katerih jo je delila le »pušinja« (med Donavo in Tiso).

V 9. stol. sta se torej razširili imeni Karantanija in Karantanci na vse alpske in panonske Slovane in njihovo ozemlje. Odtlej skozi nekaj stoletij pomenita ta dva izraza to, kar imenujemo danes Slovenija in Slovenci (čeprav tega ne gre povsem izenačevati med seboj, že zaradi bistveno različnega geografskega obsega teh dveh etničnih enot). Očitno gre tu za razvoj, ki je časovno in vsebinsko vzporeden z vnovičnim povezovanjem nemških plemen in oblikovanjem njihovih vojvodin v vzhodnofrankovski državi. Plast nemških fevdalcev v slovenskih pokrajinah je bila še preslaba, da bi tem pokrajinam vladala sama brez močnejše opore v domačih višjih slojih. Še celo pa je potrebovala širšo pomoč slovanskega prebivalstva pri svojih bojih zoper osrednjo državno oblast. To pa je odprlo pot razmeroma močnemu vplivu višjih slovanskih družbenih slojev na sploš-

no smer razvoja slovenskih pokrajin, zlasti ker so se njihove težnje pri tem povsem ujemale s težnjami nemških fevdalcev in pokrajinskih poglavarjev. Tako so se razvile slovenske pokrajine okrog Karantanije hkrati z njo v novo, povečano karantansko enoto. Ta nova velika Karantanija ni bila le plod Karlmanove in Arnulfove borbe za večjo samostojnost, marveč je izraz in obenem opora zavesti tukajšnjega slovanskega ljudstva o njegovi povezanosti in sorodnosti, seveda le na tisti stopnji, ki je bila mogoča v dobi zgodnjega fevdalizma, oprti na še žive tradicije predfevdalne dobe.

Na te globlje temelje razširjenja imena Karantanci na vse Slovence kaže tudi trdovratnost, s katero so ga poslej v novem pomenu uporabljali tako na vzhodu kakor na zahodu. Ko našteva tako imenovani Nestorjev Letopis (iz srede 12. stol.) slovanska ljudstva, omenja tudi »Horutane« vzporedno ob Hrvatih in Srbih. Arabski geograf El-Idrisi je leta 1161 štel v Karantanijo vse ozemlje do Bratislave in Bude na vzhodu. Cesarski notar Burghard je leta 1164 »Slovenijo« že ločil v Koroško, Kranjsko, Istro in dve marki na Štajerskem. Saški kronist Helmold pa je v svoji »Slovanski kroniki« (*Chronica Slavorum*) dve leti pozneje še vedno imenoval tudi »Karantance« med slovanskimi ljudstvi poleg Prusov, Poljakov, Čehov, Moravanov in polabskih Srbov. Prav tako se uporabljata imeni »Karantanci« in »Karantanija« v starem pomenu in obsegu v »izvlečku o Karantancih«, salzburškem spisu iz okrog leta 1200. Še celo sredi 13. stol. (okrog 1240) je trdil angleški pisec Bartolomej, da je »Karintija« vsa pokrajina med Donavo na severu, Jadranskim morjem, Dalmacijo in Slavonijo na jugu, Italijo na zahodu in Panonijo na vzhodu. »Korošce« (*Carinthe*) omenia kot slovansko ljudstvo vzporedno ob Čehih, Poljaki, Moravanih, Polabskih Slovanih, Rusinih in Dalmatincih. Prav tako srečamo pri madžarskih kronikah 14. stol. (v »Slikani dunajski kroniki« ter pri Johannesu de Turocz) v tekstu, ki sloni na predlogi iz 11. stol., pojmovanje, da sodita h Karantaniji tako ozemlje ki meji na Slavonijo, kakor tudi Istra.

Povezanost karantanske skupnosti, ki je dozorela v 9. stol. kot plod tristoletnega razvoja, je torej za dolga stoletja preživela svojo politično oporo. Stik z nastankom slovanskega cerkvenega knjižnega jezika v Kocljevi dobi ter izoblikovanje »karantanskega kraljestva« sta bila hkrati zadnji pomembni aktivni poseg Karantancev (Slovencev) v srednjeveško zgodovino.

Prihod Madžarov in nemška kolonizacija ob Donavi sta presekala njihovo zvezo z zahodnimi Slovani. Sredi 10. stol., ko je bila Karantanija zaradi vdora Madžarov vnovič za tričetrt stoletja omejena na svoje prvotno jedro v Alpah, je bilo odpravljeno karantansko cerkveno središče pri Gospe Sveti, tako da je prišla cerkvena organizacija na vsem slovenskem ozemlju pod neposredno vodstvo tujih cerkvenih središč. Ko so Nemci v drugi polovici 10. stol. vnovič spravili pod svojo oblast predalpski prostor do Litve, srednje Rabe, Sotle in Kolpe, je sicer »velika Karantanija«, ki je z vojvodino povezala nove kraje od Karantanske ob srednji Muri do Furlanske v severni Italiji, tretjič v zgodovini združila Karantance v istem političnem okviru; teritorialno je bila združitev najobsežnejša, toda v resnici je bila »velika Karantanija« le še slabotni fevdalni okvir vrste samostojnih pokrajin. Njena resnična notranja vez — slovanska večina prebivalstva — je spričo krepitve tujega elementa v plemstvu izgubila moč plemenske tradicije, zaradi česar je krona do konca 11. stol. namenoma vzdrževala službeni značaj vojvodske časti v Karantaniji. Zato je bila združitev le kratkotrajna; že v začetku 11. stol. so se vojvodini podrejene kraje osamosvojile in so bile podrejene neposredno kroni. Tako se je vojvodina Karantanija zdrobila na vojvodino Koroško in vrsto samostojnih mark, iz katerih so se začele razvijati poznejše zgodovinske pokrajine, med katere so bili poslej razdeljeni Slovenci vse do leta 1918. Do kraja 11. stol. se je z razdelitvijo kronske zemlje razširila organizacija zemljiškega gospostva na vse slovensko ozemlje in je tako dobilo gospostvo tujega plemstva svoje dokončne temelje in oblike. Tako so izginili politični okviri in družbeni temelji, ki so v 9. stol. še ustvarjali zavest o slovenski skupnosti. V počasnem razkroju te zavesti, ki je dokončan do konca srednjega veka, se zamenjuje ta zavest z različnimi pokrajinskimi zavestmi. Najpomembnejša poteza tega obdobja slovenske zgodovine je postala s srednjeveško kolonizacijo zvezana vsakdanja nezavedna borba za ohranitev etničnega značaja tega ljudstva in njegove zemlje: v stoletjih kolonizacije in z njo zvezane germanizacije je bilo slovensko ozemlje zmanjšano na eno tretjino svojega nekdanjega obsega. Kljub temu pa je slovensko ljudstvo ohranilo in vnovič zgradilo trdne temelje za začetke svojega vnovičnega razvoja, ki se začelja konec 15. stol. s prvim velikim kmečkim uporom na Koroškem (1478).

Oprt na ustoličevalni obred koroških vojvod, ki mu je dajal slovenski obredni jezik nedvomen slovenski značaj, je v ideji »slovenske nadvojvodine Karantanije« (windischen ertzherzogtums Kärnten) spomin na etnično povezanost nekdanjih karantanskih dežel preživel razkroj Karantanije celo do začetka 16. stol. Ideja »slovenske nadvojvodine Koroške« je prvič jasno izražena ob enem prvih opisov ustoličevanja, v Otokarjevi »Rimani kroniki«, ki imenuje koroškega vojvodo »der windische herre«. V zgodovinsko koncepcijo je zrasla ta označba že pri Janezu Vetrinjskem, ki je razlagal nastanek ustoličevanja s karantansko zgodovino, ko domačih knezov še niso zamenjali bavarski grofi. Prav tako srečamo pri Piccolominiu, ki je dobil podatke o ustoličevanju tudi v koroški deželi sami, glede obrednega jezika razlago: sunt enim et ipsi Carinthiani Sclavi. Da ideja »slovenske nadvojvodine Koroške« ni izšla iz misli, ki bi bile brez zveze s slovenskim obdobjem koroške zgodovine, se kaže najbolj jasno pri Jakobu Unrestu, ki jo je povezoval še močneje s prednemško dobo, hkrati pa oprl označbo Koroške kot »ain rechts Windisch Landt« prav na trditev o pravici koroškega vojvode, da se »zagovarja v slovenskem jeziku« (sich in windischer Sprach verantwort). Končno izraža prav to stališče povsem naravnost tudi koroški deželni glavar Veit Welzer, ki je v svojem poročilu nižjeavstrijskemu regimentu, ko mu je poročal na njegovo zahtevo o koroških pravicah, leta 1523 v svojem imenu in imenu koroškega deželnega plemstva potrdil, da »deželani tudi mislijo, da ima nadvojvodina tudi mnogo več časti in svoboščin kakor druge vojvodine« (die landleut meinen auch, dass ein erzherzogtum mit viel merern würden und freihaiten, dann andere fürstentumb versehen sei); utemeljil je pa to s tem, da je »Koroška nadvojvodina, obdana s svojimi krajinami in markami in confini, prišla od *davnine iz tujega in ne nemškega naroda* in bila k temu obdarovana v primeri z drugimi vojvodinami nemškega naroda s posebnimi svoboščinami in običaji« (dass Kärnten ein erzherzogtum, mit seinen grenitzen und marken und confinen umbfangen und von alter her von frembder und nicht teutscher nation kommen, darzue mit sonderm freihaiten und gepreuchen wider andere fürstentumb in teutscher nation begabt und begnad ist).

Tako skriva torej prav tisto 16. stoletje, ki je s slovensko protestantsko knjigo utrdilo slovensko jezikovno povezanost in s tem ustvarilo enega izmed poglavitnih temeljev za

poznejše slovensko narodno prebujenje, še drug proces, namreč dokončni razkroj na Karantanijo oprte slovenske koncepcije naše srednjeveške zgodovine in njeno zamenjavo z nemško koncepcijo, zgrajeno v znamenju deželnih stanov. Od 16. stol. se namreč začneta uporabljati izraza natio in Nation v zvezi z deželnim plemstvom, tako da pomenita poleg njega kvečjemu še prebivalstvo pokrajine, ki jo deželni stanovi predstavljajo.

Protestantski pisci slovanskega izraza narod niso uporabljali, čeprav so se brez dvoma zavedali jezikovne povezanosti vseh Slovencev in jo z ustvaritvijo skupnega knjižnega jezika še celo bistveno okrepili. Poznali so le izraza »ljudstvo« in »folk«. Vendar pa kažeta Trubarjevo izražanje o »Kranjcih inu Slovencih«, »kerščenikih tiga kranjskiga inu slovenskiga jezika« ter Dalmatinovo in Bohoričevo naštevande prebivalcev naših posameznih zgodovinskih dežel (Kranjcev, Stajercev, Korošcev itd.) vzporedno ob Hrvatih, Dalmatincih, Kraševcih, Čehih, Poljaki, Rusih, Ukrajincih, Bošnjakih, Srbih itd., da jim ti pojmi še niso jasni, ali vsaj ne dovolj jasni, čeprav so se zavedali npr. razlike med slovenskim in hrvatskim jezikom. Pri združevanju oz. poimenovanju posameznih etničnih enot sta jih očitno vodila še vedno oba kriterija fevdalne dobe: prirodni kriterij jezikovne enakosti in zgodovinski kriterij povezanosti po pokrajinskih mejah, ne pa pojem naroda in narodne zavesti, ki bi bil podoben našemu in ki se v Evropi prav tedaj šele začenja uveljavljati v najbolj razvitih predelih.

Prav v tem času je po zgledu nemškega epigonskega humanista Laziusa (mixti enim ab eo tempore Slavi Carnis Teutonibus in unam paulatim eandemque gentem) koroški predikant Christalnick jezikovni kriterij celo povsem nadomestil s pokrajinsko zgodovinskim, češ da so se slovenski in nemški Korošci »tako močno združili in med seboj pomešali... da je iz obojih nastalo eno samo ljudstvo« (einerley volk). Prišteva ga »v števílo pobožnih Nemcev«, prav tako pa trdi, da izvira slava Koroške »od stare hiše Frankov in ne od Slovanov (Sclaven), čeprav je res ostalo nekaj podedskega ljudstva od Slovencev« (Windischen). Megiser je v objavi Christalnickovega dela ta stališča ohranil, po njem pa so jih prevzeli zgodovinarji 17. stol., kajti tudi Schönleben in Valvasor sta med obema kriterijema za določanje narodnostnih enot, ki so ju uporabljali protestanti, zavrnila nujnost razlikovanja po jeziku ter se oprla v prvi vrsti na pokrajinsko

pripadnost. V skladu s tem stališčem, ki ga brani tudi načelno, trdi npr. Valvasor, da obstoje Korošci in Kranjci »le iz Nemcev, dasi z dvema načinoma govora« (aus lauter Teutschen, aber unter zweyerley Red-Art).

Pa tudi v 18. stol. je dozorelo novo spoznanje o obsegu in enotnosti slovenskega naroda do kraja šele dve desetletji po začetku slovenskega narodnega prebujenja, če ga označujemo z izidom Pohlino »Kraynske grammatike«, vnovič oprito na zgodovinsko proučevanje nekdanje karantanske narodnostne skupnosti. Koroški Slovenec, jezuit Marko Hansiz (1683—1766) je v drugem delu svojega najvažnejšega dela *Germania Sacra II. Metropolis Salisburgensis* (1729) kot prvi v začetkih kritičnega zgodovinopisja uporabil in kritično komentiral v zvezi z zgodovino zgodnj srednjeveškega slovenskega prostora salzburško spomenico »*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*«. Linhartu je delo rabilo kot poglavitni vir za karantansko zgodovino v 7. in 8. stol. in hkrati kot oporišče za njegovo znanstveno dognanje o enotnosti Slovencev, ki ga je izrazil že ob napovedi prvega zvezka svojega epohalnega dela »*Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen (den übrigen Ländern der) südlichen Slaven Oesterreichs I-II, 1788—1791*«, v *Lai-bacher Zeitung*, 17. avgusta 1786: »Tisti narod, ki živi na južnem delu avstrijskega okrožja med Dravo in Jadranskim morjem, ki pripada velikemu značilnemu ljudskemu deblu Slovanov, predstavlja pa po svojem jeziku in izvoru le eno in isto ljudsko vejo in ga le slučajno — četudi zgodovinsko ne čisto točno — delijo v Kranjce in Vinde, pač zasluži svojo lastno zgodovino. Doslej so nam jo dajali le po kosih in raztreseno po letopisih dežel, ki v njih živi, nikoli pa ne v celotni povezanosti njegovih usod in dogodivščin.« V skladu s tem zajema v svojem delu zgodovino vseh Slovencev ne glede na deželne meje; jezik in običaji so mu odločujoči znaki za narod, nekdanja Karantanija dokaz enotnosti Slovencev, poznejše dežele pa le produkt kasnejšega zgodovinskega razvoja in propad Karantanije — kot pozneje Prešernu — začetek tuje oblasti nad Slovenci, ki traja še v njegovem času.

Naj navedem za Linhartovo koncepcijo le dve odločilni mesti, ki kažeta rast te prve slovenske koncepcije naše zgodovine v modernem zgodovinopisju iz karantanskega temelja: »Tu torej samo o Karantaniji... Ime je slovansko. Slovani so prebivali v deželi, ko so ga frankovski zgodovinopisci in Långobard Pavel Diakon prvič spravili v zgodovi-

nopisje. Še imenuje Kranjec gorato deželo, ki mu leži na zahodu, Goratan, in pozna domačo izhodiščno besedo Gora, der Berg. Ali ne bi mogla biti Karantanija prav ta Goratan z latiniziranim koncem Goratania? — Za kakšna preobračanja je bila sprejemljiva beseda v različnih jezikih, ni treba naprej govoriti. Karantanija bi potem ne bila nič drugega kot Alpska dežela, katere meje je prav tako malo mogoče natančno povedati kakor meje Alp. Ne samo današnja Koroška — meje te vojvodine so posledica poznejših političnih dogodkov in razmer — marveč prebivališča vseh Slovanov na jugu Nemčije, ob Savi, Dravi in Muri, tja do Aniže in Donave, skozi Kranjsko, Koroško, Štajersko in Avstrijo, kjer se križajo Julijske, Karnijske in Nariške Alpe, so se imenovala v jeziku srednjega veka Karantanija.« (II, 135—137).

Čeprav razlaga »Kranjce« in »Kranjsko« na različne načine, mu je bila najverjetnejša razlaga, da prihaja ime od besede »kraj« — der Rand, die Gränze; ime torej ni etničnega značaja, marveč le geografskega, ker pomeni mejno pokrajino glede na širšo etnično enoto (že I, 418 sl. enako II, 201). Tako more ponoviti: »Vsi Slovani ob meji Italije, se pravi, vsi Kranjci so prebivali v gorati deželi Goratanu. Zato so se imenovali vsi Goratanci, Karatanci, v različnih oblikah te besede. Kranjci, mejaši, in Goratanci, prebivalci gora, so bili prav isti Windi ali Slovani na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem. Da so se pa te dežele razdelile, da so se Windi na Koroškem in Štajerskem ločili od Windov na Kranjskem, so bile posledice poznejše politične ureditve« (II, 203). »Historik je tu pokazal narodu njegovo enotnost s tem, da ga je opozoril na njegov izvor« (Zwitter). Poleg tega že navaja tudi novo slovensko ime: »Med Donavo in Savo, od kraja, kjer se obe združujeta, do meje Štajerske in Kranjske leži kraljestvo Slavonija. Od tod proti zahodu prebivajo na Štajerskem in Koroškem, med Savo, Dravo in Muro Windi, ki se sami imenujejo Slovenci in svoj materinski jezik slovenski... Na Kranjskem se spozna vsak domačin po imenu Slovinc in njegov jezik po označbi slovenski jezik« (II, 198 sl.).

Linhartovo pojmovanje slovenske zgodovine kot celote se je po njegovi smrti za tričetrstoletja umaknilo iz slovenske zgodovinske znanosti, kolikor smo je med njim in generacijo Franca Kosa sploh imeli, ter je vnovič zmagalo šele v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja. Vendar pa problem Karantanije ni več izginil iz slovenske zavesti in je ostal obenem s slovenskim obredom ustoli-

čevanja koroških vojvod neprestano navzoč kot eden izmed pomembnih opornikov slovenske narodne zavesti in njenega napredovanja med ljudstvom. Prav nič ni slučajno, da tudi ob začetku končne zmage slovenske koncepcije v zgodovinski vedi vnovič stojita Rutarjeva razprava »Jedinstvo slovenskih dežel od VII. do XIII. stoletja« (LZ 1882) in razprava Franca Kosa »Slovenci za Karla Velikega« (prav tam), ki obe izhajata iz nekdanje povezanosti Slovanov med Donavo in Jadranskim morjem v nekdanji Karantaniji.

Tako Karantanija in nekdanja narodna skupnost Karantancev nista ostali le zgodo-

vinski problem prve polovice srednjega veka, marveč sta postali tudi pomembno oporišče spoznanja o enotnosti slovenskega naroda in oblikovanja njegove nacionalne zavesti. Po svoje sta nadomeščali to, česar Slovenci kot »nezgodovinski narod« nismo imeli, namreč zgodovinsko pravo »historičnih narodov«. Prav zato pa je ta pokrajina, ki je bila nekdanj po svojem položaju srce slovanskega ozemlja med Alpami in Donavo, medtem ko je ostal danes slovenski le njen skrajni južni rob, povezana s slovensko nacionalno zavestjo intimneje in z močnejšimi srčnimi vezmi kot katerakoli druga slovenska pokrajina.

ETNIČNA STRUKTURA LJUBLJANSKEGA PREBIVALSTVA V ČASU PROTESTANTIZMA

VLADO VALENCIČ

Za drugo polovico 16. stoletja, ko je bil pri nas razširjen protestantizem, so na uporabo viri oziroma že objavljeni podatki iz virov, na osnovi katerih je mogoče oceniti stanje in etnično strukturo ljubljanskega prebivalstva. Ti viri so protestantska matična knjiga in matične knjige stolne župnije.

Protestantska matična knjiga vsebuje tudi podatke o številu oseb, ki so bile obhajane od 11. pobinkoštna nedelje leta 1580 do konca 1593.¹ Verniki so obhajilo prejemali ob nedeljah ter nekaterih praznikih, v velikonočnem tednu tudi na veliki četrtek in veliki petek. Cerkvena opravila, ob katerih so delili obhajilo, so bila izmenoma eno nedeljo oziroma praznik za Slovence, drugič za Nemce. V matični knjigi je vpisano, katere narodnosti so bili obhajani (communicantes) posamezne nedelje ali praznika in sicer »windisch« ali le »w« za Slovence ter »teutsch« ali »t« za Nemce. Enkrat so Slovenci označeni s »Slo«. Verjetno glede pogostnosti prejetja obhajila ni bilo razlike med slovenskimi in nemškimi protestanti. Zato moremo po razmerju števila obhajanih Slovencev in Nemcev sklepati na narodnostno razmerje protestantskega prebivalstva. V številu obhajanih, vpisanih v matično knjigo, je nekaj protestantskih vernikov, ki niso bili iz Ljubljane, temveč iz okolice. Tudi med umrlimi so vpisane osebe, ki niso bile iz Ljubljane; po pričevanju Hitzingerja, ki je imel v rokah še neokrnjeno matično knjigo, je glede krstov in porok veljalo isto, v matično knjigo so vpisovali deloma osebe, ki so živele zunaj Ljubljane. Številčno razmerje, ki ga dobimo na podlagi podatkov o obhajanih, ne pokaže torej narodnostnega razmerja med ljubljanskimi protestanti, temveč razmerje med slovenskimi in nemškimi protestanti, ki so se v Ljubljani udeleževali protestantskih cerkvenih opravil.

V naslednjem pregledu je po letih navedeno število obhajanih Slovencev in Nemcev ter dodan odstotek, ki odpade na vsako narodnost.

Leto	Slovenci		Nemci	
	absolutno	%	absolutno	%
1580 delno	581	77,6	168	22,4
1581	1894	67,6	909	32,4
1582	2037	70,0	872	30,0
1583	1827	68,0	860	32,0
1584	1718	67,7	819	32,3
1585	1812	78,0	511	22,0
1586	1967	63,0	1156	37,0

Leto	Slovenci		Nemci	
	absolutno	%	absolutno	%
1587	1553	59,3	1067	40,7
1588	1787	64,9	965	35,1
1589	2090	68,1	981	31,9
1590	1973	68,4	913	31,6
1591	1861	69,8	804	30,2
1592	1717	69,4	757	30,6
1593	1699	69,6	743	30,4
poprečje				
1581—1593	1841	67,8	874	32,2

Hitzinger je objavil za leta 1578—1593 podatke o številu oseb, ki so prejele obhajilo v velikonočnem času od oljčne nedelje do velikonočnega ponedeljka. Zajeta so pri njem tudi leta 1578 in 1579 ter celo leto 1580, ki sedaj v okrnjeni matični knjigi manjkajo. V velikonočnem tednu obhajanih Slovencev in Nemcev je bilo:²

Leto	Slovenci		Nemci	
	absolutno	%	absolutno	%
1578	585	60,2	386	39,8
1579	643	69,4	283	30,6
1580	420	61,4	264	38,6
1581	552	66,8	274	33,2
1582	495	65,7	258	34,3
1583	550	62,8	326	37,2
1584	524	65,5	276	34,5
1585	542	65,5	286	34,5
1586	580	70,6	242	29,4
1587	545	65,5	287	34,5
1588	530	64,7	289	35,3
1589	586	72,4	223	27,6
1590	556	67,1	273	32,9
1591	561	70,7	232	29,3
1592	474	68,3	220	31,7
1593	440	69,6	192	30,4
poprečje				
1578—1593	537	66,6	269	33,4

Med protestantskimi obhajanci sta bili nekako dve tretjini Slovencev ter tretjina Nemcev. Cerkvenih opravil v Ljubljani so se udeleževali tudi izvenljubljski protestanti. Domnevati smemo, da je bila njihova udeležba močnejša v velikonočnem tednu, ko je bilo število obhajanih najvišje. Vendar ni opaziti, da bi bilo tedaj razmerje med Slovenci in Nemci bistveno drugačno kakor pri upoštevanju celoletnega števila obhajanih. Izvenljubljski udeleženci cerkvenih opravil torej niso spreminjali narodnostne strukture obhajancev ter smemo predpostavljati, da je isto razmerje veljalo tudi za protestantsko prebivalstvo v Ljubljani. Ne smemo pa vzeti to razmerje kot veljavno za vse prebivalstvo Ljubljane, kajti del je bil katoliški, narodnostna struktura ljubljanskih katoličanov pa je bila drugačna.

Za ugotovitev narodnostne strukture vsega ljubljanskega prebivalstva je treba poznati vsaj približno njegovo stanje. Tako kot narodnostno strukturo moremo tudi stanje prebivalstva za konec 16. stoletja le oceniti. Škof Hren je cenil, da je imela Ljubljana s predmestji v njegovem času 7000 prebivalcev.³ Cenitev prebivalstva na podlagi števila rojstev, vpisanih v protestantski matični knjigi in v krstni knjigi stolne župnije v Ljubljani, je dala drugačne rezultate. V letih 1590—1596 je bilo v obeh matičnih knjigah vpisanih letno povprečno 168 novorojencev. Upoštevajoč, da je en novorojeni prišel na okrog 26 prebivalcev, bi tedaj Ljubljana štela okrog 4400 oseb.⁴ Ta cenitev znatno zaostaja za cenitvijo škofa Hrena. Precej razlike gre na račun nepopolnosti matičnih knjig tistega časa. Protestantsko matično knjigo so začeli voditi 1578, matično knjigo stolne župnije pa šele 1588. Toda, sodeč po prvi ohranjeni knjigi stolne župnije, so bili vpisi pomanjkljivi. Primerjave s krstnimi knjigami naslednjih desetletij kažejo, da v začetku niso vpisovali vseh rojenih oziroma krščenih. Pri stolni župniji so vpisovali tudi rojene v drugih, neljubljanskih župnijah, ki pa so bili za cenitev ljubljanskega prebivalstva izločeni. Pri številnih krščencih bivališče staršev sploh ni bilo navedeno. Protestantska matična knjiga ravno tako kot v stolni župniji ni bila omejena na Ljubljano.

Cenitev ljubljanskega prebivalstva za konec 16. stoletja na osnovi števila rojenih, vpisanih v takratne matične knjige, zaradi pomanjkljivih vpisov ne daje pravega rezultata. Ta cenitev je prenizka, ker niso bili vsi novorojenci vpisani v matične knjige. Škof Hren pa je ocenil ljubljansko prebivalstvo previsoko; okrog 7000 prebivalcev je imela Ljubljana, kot je mogoče ceniti po podatkih, s katerimi razpolagamo, šele proti koncu 17. stoletja. V času protestantizma je Ljubljana štela približno 6000 prebivalcev.

Po trditvi Tomaža Hrena je bil ob njegovem imenovanju za škofa, to je leta 1599, komaj dvajseti del prebivalstva katoliški.⁵ Ta cenitev je bila brez dvoma prenizka, katoličanov je bilo precej več. Do te sodbe nas privede primerjava med številom katoliških in številom protestantskih krščenecv. V protestantski matični knjigi je bilo v letih 1590 do 1596 vpisanih 648 krščenecv, v krstni knjigi stolne župnije pa je bilo vpisanih v istem razdobju 531 rojenih otrok, za katere je mogoče ugotoviti, da so bili po vsej verjetnosti rojeni v Ljubljani. Protestantskih krščenecv je bilo 55 odstotkov, katoliških 45

odstotkov. Med protestantskimi krščenci je bilo gotovo tudi nekaj izvenljubljskih, vendar njihovega števila ne poznamo. V primeri s katoliškimi krščenci je zato njihovo število nekoliko previsoko, kar povečuje protestantski delež. Ker je upravičena domneva, da so protestantski starši dali krstiti svoje otroke protestantskemu duhovniku, katoliški pa katoliškemu, ter da se nataliteta po verski pripadnosti ni bistveno razlikovala, smemo tudi predpostavljati, da je bilo med protestanti in katoliki pri celotnem prebivalstvu isto razmerje kot pri krščencih. Protestanti so med mestnim prebivalstvom prevladovali, niso pa bili v taki večini, kot je cenil škof Hren. Verjetno pa je bil protestantski del ljubljanskega prebivalstva v začetku osemdesetih let 16. stoletja višji kot pa konec stoletja. Kajti tudi število protestantskih krščenecv je bilo tedaj višje. V razdobju 1578—1583 je bilo v protestantsko matično knjigo vpisanih 748 krščenih novorojencev, to je bilo povprečno 125 letno, povprečje v letih 1590—1596 pa je bilo 92 protestantskih krščenecv. O številu katoliških krščenecv za leta 1578—1583 ni podatkov in torej neposredna primerjava ni možna. Ker pa število rojstev v Ljubljani konec sedemdesetih in v začetku osemdesetih let verjetno ni bilo višje kot konec stoletja, potem iz večjega števila protestantskih krščenecv sklepamo na večje število protestantskega prebivalstva. Delež protestantskih krščenecv je tedaj dosegal blizu 75 odstotkov vseh novorojenih, potemtaka so okrog leta 1580 pripadale protestantizmu približno tri četrtine ljubljanskega prebivalstva.

Za presojanje etnične strukture se ne moremo opirati na kakšne sodobne številčne podatke. Po protestantski matični knjigi poznamo le razmerje med slovenskimi in nemškimi komunikanti. Razmerja, ki velja za ljubljanske protestante, pa ne smemo uporabiti za katoliški del prebivalstva. Kot je mogoče presoditi, je bila ločitev katoliškega prebivalstva glede na slovensko in nemško narodnost drugačna kot pri protestantskem. Ko je škof Hren ocenjeval delež katoliškega prebivalstva, je pripomnil, da je katoliško le ljudstvo nižjih slojev. Višji sloji, plemstvo, uradništvo in meščanstvo, so pripadali protestantizmu. V nasprotju z višjimi sloji, pri katerih je bil tujerodni, zlasti nemški element močno zastopan, so nižje sloje sestavljali Slovenci.

Ne razpolagamo s podatki, ki bi pokazali, kakšna je bila okrog leta 1600 socialna struktura ljubljanskega prebivalstva. Edini številčni podatki, ki odkrivajo to strukturo v dobi

fevdalizma, so iz srede 18. stoletja. Dalo jih je prvo štetje prebivalstva, izvedeno leta 1754. Po rezultatih tega štetja za območje stolne župnije, ki je takrat obsegala Ljubljano z izjemo šentpeterskega in poljanskega predmestja, so nižji sloji sestavljali največji del prebivalstva. Hišnih poslov in dninarjev s svojci je bila skoraj četrtnina, drugo še nekoliko večjo skupino so sestavljale s svojci osebe, katerih poklic, morebitna zaposlitev ali stanovska pripadnost ni bila označena ali pa so bile označene kot gostači. Med temi osebami so močno prevladovali ženske. Večina, nad tri četrtine vseh, je živela v predmestjih ter mestnih delih, kjer so stanovali ubožnejši sloji mestnega prebivalstva. V tej skupini so bili močnejše kot povprečno zastopani starejši letniki. Starostna struktura kaže, da so v njej imele znaten delež osebe, ki niso bile več zmožne za delo. Potemtakem je predstavljala skupina brez poklicne ali stanovske označbe v glavnem nezaposleno ali le s priložnostnim delom zaposleno prebivalstvo, ki je živelo verjetno v veliki meri tudi od tuje dobroteljske pomoči. Upravičeno smemo trditi, da so bili hišni posli ter dninarji skoraj izključno slovenskega rodu in da so tudi v skupini oseb brez poklicne ali stanovske označbe in gostačev bili Slovenci v veliki večini. Brez dvoma so v nekaterih poklicnih skupinah bili zastopani le Slovenci. Čolnarji v Trnovem in ribiči v Krakovem so bili Slovenci. Po mestni davčni knjigi za leto 1600 je le eden od 25 davčnih zavezancev v Trnovem imel nemški priimek, kar pa seveda ni dokaz, da je bil Nemec.

Socialna struktura prebivalstva v času protestantizma se ni bistveno razlikovala od strukture sredi 18. stoletja. Delež nižjih slojev, ki so jih predstavljali skoraj izključno domačini, to je Slovenci, skoraj gotovo ni bil nižji, kot so ga pokazali rezultati štetja leta

1754. Zato je bil delež Slovencev med vsem prebivalstvom precej višji kot pa le med protestantskim delom. Če računamo, da so nižji socialni sloji, ki so jih sestavljali predvsem Slovenci, zajemali približno polovico prebivalstva in da je druga polovica, ki so ji pripadali višji sloji in je bila skoraj izključno protestantska, bila 2/3 slovenska in 1/3 nemška, potem je bilo približno 5/6 vsega prebivalstva slovenskega, 1/6 pa nemška.

OPOMBE

1. AS, Stanovski arhiv fasc. 54-5; MALj., Protestantska cerkvena občina fasc. 17, prepis matične knjige, prepisal jo je v maju 1899 Peter Radics. Podatke o številu krščenih, poročenih, obhajanih in umrlih je objavil P. Hitzinger, Beiträge zur Geschichte der Reformation in Krain, MHK 18/1863, str. 84. Takrat je manjkalo le nekaj listov na začetku in na koncu (gl. P. Hitzinger, Auszüge aus dem Matrikenbuche der Evangelischen in Krain vom J. 1578 bis 1597. MHK 19/1864, str. 7 sl.), sedaj so ohranjeni le fol. 243—259, 280—287, 290—296, 298—321. V ohranjenem delu knjige so vpisi o številu obhajanih od 11. pobinkošne nedelje leta 1580 do konca leta 1593 ter vpisi o umrlih od začetka 1578 do avgusta 1587. Del knjige z vpisi krstov, porok ter z vpisi obhajanih od 1578—1580 je bil uničen. O tej matični knjigi glej tudi A. Svetina, Protestantizem v Ljubljani. Drugi Trubarjev zbornik. Ljubljana 1952, str. 171 sl. — 2. P. Hitzinger, n. o. m. str. 84. — 3. A. Jellouschek, Bericht des Laibacher Bischofs Thomas Chrön an den Papst Paul V., enthaltend den Zustand, besonders aber eine ausführliche Beschreibung des Laibacher Bisthums, ddo. Graz am 25. August 1616. MHK 9/1854, str. 46. — 4. Cenitev prebivalstva na podlagi števila rojstev sem izvedel v razpravi »Prebivalstvo Ljubljane v razdobju 1500—1700«, katere rokopis je v MALj. — 5. Gl. opombo 3. — 6. Vl. Valenčič, Prebivalstvo Ljubljane pred dvesto leti. Kronika 2/1954, str. 191 sl.

GLASBENIKI KOPRSKE STOLNICE V 17. IN 18. STOLETJU

JANEZ HÖFLER

Položaj mesta Kopra med istrskim zaledjem, med Benetkami, nasproti katerim je politično in kulturno ohranilo relativno samostojnost, in med Trstom, je v zrcalu zgodovinskih okoliščin dovolj zanimiv, da vzbuja pozornost za kulturnozgodovinska in posebej muzikološka raziskovanja. Politične razmere v bližnji preteklosti pa so bile vzrok, da so se z njim ukvarjale skoraj samo italijanske razprave, čeprav bi zaslužio, da bi mu tudi slovenski in hrvaški pisci posvetili več strani, saj mesta Kopra nikakor ni mogoče odtrgati od njegovega istrskega zaledja. Ohranjeni notni material kot tudi arhivski podatki so tu razmeroma bogati, tako da nam Koper tudi s te strani lahko daje zanimivo in privlačno podobo.

Ohranjeni dokumenti dajejo misliti, da je Koper sledil zgledom velikih italijanskih in srednjeevropskih cerkva z ustanovitvijo kapele nekje v prvi polovici 16. stol., medtem ko prvi podatki iz računskih knjig stolnice iz let od 1573 dalje že govore posebej o vodji kapele (maestro di capella). Podatki o orglah v stolnicah so seveda še starejši. Poleg znane podataka, da so leta 1516 v koprski stolnici postavili nove orgle, ki naj bi jih poslikal eden od Carpacciov,¹ je organist znan že za leto 1421 (»qui pulsavit organa«)²; verjetno pa je, da so tu tedaj orgle stale že več desetletij. Med kapelniki iz druge polovice 16. stoletja je mogoče naštetih tri pomembnejše glasbenike, katerih delovanje v Kopru je izpričano bolj po označbah v njihovih tiskanih delih kot pa po neposrednem ohranjenem gradivu. To so Francesco Bonardo (1560—1561), Silao Casentini iz Luce (med 1571 in 1580) ter dominikanec Nicolò Toscano iz Trapanija na Siciliji (od okrog 1584 do nekje pred 1589).³ Medtem ko sta bila zadnja dva Italijana, je bil prvi francoskega rodu (Franciscus Bonardus, François Bonnard). V letih 1550 do 1552 je pri pariškem založniku du Cheminu izdal nekaj francoskih chansonov v tedaj obširnih zbirkah, iz let po njegovem koprskem obdobju pa sta dva latinska moteta in še nekaj italijanskih madrigalov in giustinian.⁴

Sestav koprskih stolničnih organistov je zelo raznoličen in po svoji strani ilustrativen. Finančno jih je imel na skrbi stolniški sklad (»Fabbrica della Chiesa Cathedrale«), ki je dobival sredstva v glavnem iz prispevkov na oljne stiskalnice in pridelke soli ter miloščin iz zapuščin. Skoraj izključno gre za duhov-

ščino, ali redovno ali svetno. Med koprskimi redovniki so se glasbeno najbolj udejstvovali minoriti, frančiškani-konventualci iz samostana sv. Frančiška, za temi pa frančiškani iz Sv. Ane. Običajna in pogostna migracija samostancev v tem času je mnogokrat vzrok, da najdemo med koprskimi menihi glasbeniki mnogo tujcev iz Italije, ali posebej iz Benečije in Furlanije, ki so se za kratek čas ustavljali v Kopru in se zatem selili drugam. Vendar pa tudi domačini niso bili redkost in, kadar so se v svojem poklicu vsidrali, so predstavljali dragoceno glasbeniško tradicijo za svoje domače mesto. Med temi bo treba v prvi vrsti omeniti glasbenika plemiškega porekla Antonia Tarsio ali frančiškana Jakoba Hočevarja. Mnogokrat ni razvidno, kdaj gre le za organista in kdaj za vodjo kapele. V relativno najplodnejšem obdobju v drugi polovici 17. stol. na primer so glasbeniške funkcije natančno določene in jasne, mnogokrat pa podatki kažejo, da bi v stolnici deloval samo organist ali samo kapelnik. Seveda pa ti podatki niso popolni in je mogoče, da se je katero ime izmuznilo iz vrste znanih glasbenikov.

Podatki o glasbenikih v 17. stol. se začno z letom 1610, s katerim se pričena naslednja ohranjena računska knjiga koprskie stolnice.⁵ Za ta čas je kot organist znan domačin Jacopo Loschi. Za njim nastopi kot organist minorit konventualec fra Gabriello Puliti, Toskanec iz Montepulciana, ki je po njegovih tiskih sodeč bil v Kopru že leta 1609, medtem ko je bil leta 1612 v Trstu.⁶ Naslednje leto je za praznik sv. Uršule 21. oktobra in za koprskega patrona Nazarija 19. junija 1614 orglal v Kopru, dokler ni avgusta tega leta sklenil pogodbe za nastavitvev. Tu je služboval nepretrgoma do marca 1620, zatem še avgusta 1621 (»Puliti già organista«) in v letu 1624. Zatem se v Kopru ne pojavi več.⁷ Med leti 1622 in 1624 je Puliti ja nadomestoval Iseppo Paulazzi (Pavlovec), ki je bil sicer tu cerkovnik (»sacrestano«); tu je igral že za božič 1618 in je bil leta 1622 tudi nastavljen. Poleg njega sta občasno igrala dominikanec Andrea Fenari in domači plemič Francesco Gavardo di Niccolò. Gabriello Puliti je razen v Kopru in Trstu orglal še v manjših krajih, sicer pa je zapustil obsežen opus, ki se vzpenja od poznorenesančnih začetkov iz let 1600—1605 do zgodnjebaročnega concertata iz poznejših zbirk vse do leta 1635. Žal pa je

njegovo kompozicijsko delo ostalo še vedno neraziskano.⁸ K doslej znanim podatkom o tem koprskem in tržaškem organistu naj dodam še skromno, a dragoceno opombo. Njegova leta 1614 v Benetkah izdana zbirka večerniških psalmov (*Psalmodia vespertina*) je posvečena »*Illustri ac Revendissimo in Christo Patri D. Jacobo Celeberrimi Monasterii Siticensis, ordinis cisterciensis Abbati benemerito*«,⁹ ki ne more biti nihče drug kot Jakob Reinprecht, stiški opat in vrstnik škofa Tomaža Hrena. To nedvomno govori o tem, da je imel Puliti zveze tudi z osrednjo Slovenijo in ne samo s primorskimi mesti. Vsekakor bi jih bilo vredno preučiti.

V maju leta 1625 je v koprski stolnici nastopil službo organista minorit Antonio Julii de Padova, ki ga je v nekaterih primerih težko ločiti od njegovega soimenjaka, prav tako minorita Antonia Tuttija de Padova, ki je bil očitno mlajši. Julii je orglal do leta 1628, zatem pa od leta 1634 dalje vse do nastopa svojega soimenjaka, ki je s priimkom zapisan šele leta 1646. Za leta 1628 in 1631 sta v koprski stolnici znana dva glasbenika s pogodbo, kapelnik Francesco Volpi in organist Iseppo Quirini. Marca 1631 pa je kot »maestro di capella et organista« za plačo šestintrideset ducatov na leto imenovan že znani Pavlovec, ki je svojo službo opravljal štiri leta. Za Antonijem de Padua sledi fra Giovanni Francesco Landi leta 1654, ki je po petih letih prejemal le še podporo in ga leta 1660 v računskih knjigah končno ne srečamo več. Nadomestil ga je Giorgio Oprada (»*musico di S. Marco*«), ki je za glasbo na veliko noč leta 1659 na svoje stroške povabil v Koper Filipa Parisija iz Pistoie.¹⁰

Glasbeno okraševanje obredja v teku cerkvenih praznikov v koprski stolnici ni bilo izključno naloga nastavljenega organista ali vodje kapele, posebno za najslovesnejše praznike, kot so bili božič, velika noč ali praznik koprskega zaščitnika sv. Nazarija in pa ne dosti manj čaščene sv. Uršule. Večkrat so tuje glasbenike vabili kar sami organisti, kot je bil to primer Giorgia Opradaia, večkrat pa so za to poskrbeli plemiči, npr. Ambrosio Vida, ki je za predvečer sv. Nazarija leta 1615 dal postaviti za muzike abbatteja Grilla oder ter jih plačal za petje večernic.¹¹ Redni gostje na koru koprške stolnice so bili minoriti iz Sv. Frančiška, ki so sicer imeli razvito glasbeno življenje v svojem samostanu. Razen tega, da je iz njihovih vrst mnogokrat izhajal stolni organist, vezan na stolnico s pogodbo, kot so bili to Puliti in oba Antonia iz Padove, so občasno na koru peli njihovi

neimenovani pa tudi imenovani menihi. V letu 1687 in leta 1702 so za proslavo prenosa telesa sv. Justina v knjigi izdatkov stolnice označeni stroški »*al padre di S. Francesco haver cantato nell'organo*«. Leta 1658 in 1659 sta oskrbela glasbo mladi Tarsia, poznejši stolni organist, in neki menihi iz Sv. Frančiška (»*fratino di S. Francesco*«). Med temi računi je najti tudi ime zaslužnega samostanskega organista patra Jakoba Hočevarja (Cocever). Ta je celo leto 1678–1688 poučeval stolne duhovnike v liturgičnem petju (»*Haver anno uno continuo insegnato canto fermo alli Pretti*«) in za praznik sv. Uršule in najbrž kdaj prej še z nekim sopatrom pel slovesne maše z večernicami. Med računi ga srečamo zopet leta 1713.

V koprski stolnici verjetno ni bilo redno vsako nedeljo petih maš. Najbolj slovesno so praznovali božič, veliki teden z veliko nočjo, sv. Nazarija z vigilijo in sv. Uršulo, ko so obredje povezovali s slavnostno pridigo, za katero so običajno vabili posebne pridigarje iz vrst minoritov in dominikancev, in s péto (figuralno, večglasno) mašo. Ob teh velikih praznikih so bile péte tudi večernice.¹² Ob takih priložnostih so poskrbeli za popravilo in uglasitev orgel, kar so opravljali navadno domačini. Med takšnimi orglarji (»*organaro*«), ki so skrbeli za ta manj zahtevna dela, štejejo računske knjige nekega Eugenia Gasparja z njegovim nečakom (junij 1660, 1664), Michiela Todesia (1672, 1674, 1678) ter tudi Benečane Papa Fonda (1629), Lunarda (1638) in pozneje v 18. stol. znamenitega Giacoma Prosdocima (večkrat od 1729 do 1751). Največkrat pa ime popraviljavca ni omenjeno, tudi takrat ne, ko so za večje popravilo klicali orglarja iz Vidma in ko so zato izplačali dokajšnjo vsoto štiristoti lire (1702). Posebno slovesno so praznovali svojega zaščitnika sv. Nazarija leta 1660, ko so stolniškim orglam dodali še posebni organetum, ki so si ga izposodili iz samostana avguštink sv. Blaža (»*L'organetto delle monache di S. Biasio pigliato ad imprestar per la festività di S. Nazario*«)¹³ in ki ga je pripravil mojster Eugenio. Tedaj so poleg stolnega organista Christoffora Rexaisa sodelovali še domačini Balsimin Manzuoli, Tarsia in redovniki iz minorskega samostana, ki so prejeli za glasbo dvajset lir (»*per honorario di molte musiche*«). Omenjeni Manzuoli (Manzioli), eden od članov znane koprške družine, je za stolnico večkrat muziciral, in sicer že leta 1659, dalje omenjenega leta 1660 in še nadalje večkrat do leta 1665. Pogosto je stolni kapitelj za velike praznike vabil tujce. Tako je za sv.

Nazarija leta 1650 zbral neimenovane muzike iz Trsta, Buj in Pirana. Pozneje so pogostejši znameniti potujoči operni pevci, kar je razumljiv pojav v zvezi z razvojem kulta operne umetnosti. V Kopru je trikrat nastopil kastrat Gerardini (1684, 1685 in 1695), ki ga je Fabbrica nagradila v blagu, in sicer s prepelicami, indijskimi petelini in z moškatnim vinom (1684: »in un regalo fatto di Pernici e moscato« ali 1685: »in un regalo di Galli d'India e moscato«). Za Gerardinijem zasledimo Alessandra Pedrinija leta 1697, 1699 in 1703. Leta 1705 je bil v Kopru gost maestro di capella abbatte Domenico Pignata s tremi muziki, ki so za petje dveh večernic in maš na predvečer in na sam dan patrona Nazarija prejeli osemdeset lir. Pignata je bil tu že kakšen mesec prej, saj je septembra dobil plačo za šestmesečno poučevanje stolnih kanonikov v koralnem in figuralnem petju, avgusta pa ga je stolna bratovščina oltarja sv. Roka povabila, da je z glasbo oskrbel praznovanje svetnikovskega godu.¹⁴

V drugi polovici 17. in v začetku 18. stol. je v stolnici orglal eden pomembnejših koprskih organistov in komponistov Antonio Tarsia. Njegovo rojstvo beležijo matične knjige leta 1643 (krst 28. julija). Bil je sin Fabrizia Tarsie in matere Bianche, član stare koprške plemiške rodbine, ki io je mogoče tu zasledovati vse do 13. stoletja.¹⁵ Kot smo že omenili, je po doslej znanih podatkih prvič pel v stolnici leta 1658 in 1659 v družbi z nekim mladim minoritom. Tu ga srečamo zopet naslednje leto z Balsiminom Manzuolijem in nekaterimi drugimi samostanci. Pogodbo za redno nastavitev v stolnici kot organist je sklenil 18. maja 1662¹⁶ za plačo trideset dukatov na leto, po preteku dveh let pa je pogodbo ponovno podpisal in se obvezal, da bo razen orgljanja v praznikih tudi na sploh skrbel za glasbo in poučeval dvoje mladih meščanov za štirideset dukatov letno (»col salario di ducati quaranta annui impartindole obligatione. oltre l'ordinaria di suonar l'Organo nelle feste, et assister alle musiche, d'insegnar la Musica a due giovani cittadini«).¹⁷ Pogodba je bila še dvakrat podaljšana, leta 1667 in 1669. pozneje je dobival namesto dvainštirideset lir na tri mesece, kolikor znaša deset dukatov, sedeminsedemdeset lir in deset škudov. V svojih obveznostih je, kot kaže, skrbel tudi za violiniste, za kar je dobival povrnjene stroške za strune (omemba leta 1666). Štiri leta po nastopu Tarsie je Fabbrica organistu pridružila še posebnega glasbenika Alviseja Latisanija, ki je po prvem nastopu za praznik sv. Uršule in za božič leta 1665

sklenil 1. maja 1666 pogodbo za nastavitev za letni honorar deset dukatov. V pogodbi je omenjeno, da sta prokuratorja stolnice uvidele sposobnosti omenjenega Alviseja Latisanija in da je zato sklenjeno, da ga sprejmejo v službo stolnice z obveznostjo, da poje na cerkvenih slovesnostih in da vsakodnevno poučuje štiri mladeniče, ki mu jih bosta izbrala prokuratorja (»con questa speziose obligatione di cantare nelle solennità della detta Cathedral e d'insegnar quotidianamente il Canto figurato à quattro gioveni cittadini, qui saranno elletti da noi ò da Nostri Successori.«)¹⁸ Pogodba je bila leta 1669 podaljšana za nadaljnja tri leta. Pri tem je zanimivo to, da je organist Tarsia imel precej večjo plačo kot Latisani, ki sicer ni imel naziva maestro di capella, je pa verjetno imel iste naloge. Tarsio so najbrž cenili zaradi njegovega znanja in sposobnosti, saj je v času njegovega delovanja glasbeno življenje v koprski stolnici na splošno bolj zaživelo, razen tega pa se je Tarsia izkazal tudi kot komponist. Njegova cerkvena vokalnoinstrumentalna dela, ki jih še hrani glasbeni arhiv stolnice, datirajo vsa od leta 1674 do 1718. Mnogo je tudi prepisoval in nakupoval in stolnici nabral razmeroma bogat repertorij cerkvene glasbe severnoitalijanskih, beneških in furlanskih mojstrov iz druge polovice stoletja. V računskih knjigah je Tarsia zadnjič omenjen leta 1710, vendar pa je gotovo v stolnici še nadalje sodeloval in kljub visoki starosti komponiral. Umrli je 20. oktobra 1722. Njegova zapuščina notnega gradiva je ostala stolnici in še leta 1726 je njen prokurator plačal mizarju Marku Matjašiču med drugim tudi popravilo omare, kjer so bile shranjene Tarsijeve note (»per salvar carte di Musica lasciate dal Sr. Antonio Tarsia«). Zasedba Tarsievih kompozicij vsaj približno izdaja, v kakšnem obsegu so morale biti redne izvajalske možnosti na koru koprške stolnice v drugi polovici 17. stol.: največ štirje pevci, dva violinista in organist.

Ohranjena Tarsijeva skladateljska zapuščina, kot je bilo zapisano, izhaja vsa iz časa od leta 1674 do leta 1718, obsega pa izključno cerkvena in z dvema izjemama samo na liturgično besedilo pisana dela. Največji delež pripada vrsti motetov, psalmom in Marijinim antifonam *Salve Regina* in *Regina coeli*, ki so jih uporabljali za slovesne večernice. Med drugimi kompozicijami pa sta dva mašna stavka, *Kirie* in *Credo*, in en magnifikat. Na neliturgično besedilo sta komponirana moteta *De profundis tenebrarum*, ki ga je na znano Avguštinovo sekvenco spisal leta 1687

za matere avguštinke pri sv. Blažu, in Sonate tube, poetična apoteoza beneškemu zaščitniku sv. Marku v latinskem jeziku.¹⁹ Tarsijev razvoj je, kot ga kažejo ta njegova dela, jasen in razumljiv z vidika slogovnih sprememb zahodnoevropske in posebej italijanske glasbe njegovega časa. V prvih dveh skladbah iz leta 1680 je še ves v vodah severnoitalijanskega oz. beneškega visokega baroka, ki predstavljata prej zaključek njegovega domnevnega zgodnjega obdobja kot pa uvod v novo. Slonita na concertatu, ki še nima izoblikovanih razlik med recitativom, ariozom in arijo. Pisan, razgiban in kontrasten splet krajših ritmično neenotnih in harmonsko labilnih delov daje tipični visokobaročni vtis. Kasneje se Tarsia umiri in oblikovno izčisti. V svojih najboljših skladbah, dveh Salve Reginah za sopran in instrumentalnem basu continuu iz leta 1712 doseže vrh v razvoju iz visokega v pozni barok. Skladbi sta štiridelni in oblikovno pregledni, recitativ in arija sta izoblikovana, harmonija je trdna, instrumentalna spremljava bassa contiuja pa poteka v značilnem enakomernem utripanju. Tudi oba Tarsijeva mašna stavka, katerih Credo je nastal že leta 1674, sta komponirana v vokalnoinstrumentalnem kantatnem slogu visokega baroka, pri katerem se menjavajo različni zbarski in solistični odstavki z instrumentalnimi vložki, ritornelli (»simfonijami«). Tarsia gotovo še zdaleč ne sodi med pomembnejše skladatelje evropskega baroka, ne po obsegu ne po kvaliteti svojega dela. Vendar pa je znal v okviru konvencionalnega sloga ustvariti bolj ali manj dobro in iskreno glasbo. V okviru glasbene umetnosti naših primorskih mest pa gotovo zavzema svoje zaslužen pomembno mesto.

Po Tarsijevi smrti so stroški stolnega fonda za glasbenike redkejši, kar gotovo kaže na manj intenzivno glasbeno življenje. V letih od 1727 do 1732 je bil nastavljen maestro di capella abbate Giuseppe de Bonomo, med priložnostnimi muziki pa je znan poleg Janeza Jurija Hočevarja za leto 1707 še Lorenzo Grapin leta 1732. Marca 1729 se je Fabbrica lotila večjih popravil orgel, ki jih je opravil Padovanec Francesco Petenelli in za njim Giacomo de Prodocimi. Februarja leta 1734 so slovesno proslavili prenos telesa sv. Feliksa, ko so si zopet izposodili organetum in za glasbenike pripravili poseben oder (»spese fatte . . . nell'Orchestra per la musica«). Tedaj so bili med glasbeniki trije violinisti, trobentači in bobnarji, poleg tega pa računi navajajo tudi stroške za nabavo not (»tre violini, e copie di Musica, trombe e tamburi«).

Po tem zapisku so v knjigah še večkrat stroški za pripravo glasbeniškega odra (»orchestra«), kar daje sklepati na to, da je pri glasbi sodelovalo več muzikov hkrati. Zanimivo poročilo o posebnem dogodku v stolnici, katerega glasbena stran pa ni šla v račun stolnega fonda, zasledimo v računskih knjigah izpod peresa prokuratorja Alviseja Tarsie: Ob prvi maši na novem oltarju sv. Marka leta 1749, ki jo je prebral koprski škof, so se glasili bobni in trobente (»suono di Tamburi e Trombe«).²⁰ To je pa zadnje znano poročilo o kakšni večji glasbeni prireditvi v stolnici v 18. stol. Kaže, da so posebni stroški za glasbo šli v račun raznih posameznikov ali pa mesta in ne stolnih prokuratorjev, ki sta imela na skrbi le redno plačo za nastavljenega organista poleg priprav za glasbeniški oder, ki se med računi pojavljajo še večkrat vse do leta 1765.

Razen že omenjenih organistov je v stolnici v 18. stol. orglalo nekaj domačinov, ki so svojo službo redno po dalj časa opravljali. To so najprej plemič markiz Ferdinando Gravisi (med letom 1736 in nekje do okrog 1749), ki mu je sledil Antonio Carpaccio (Carpazio) od leta 1751 ali 1752 do leta 1764. Za njim srečamo Nikolaja Černivana (Cernivani, v letih od 1764 do 1778) ter Jakoba Pangherja (od leta 1778 do 1798), ki je medtem postal kanonik. V tem času so na novem pevske koru, začetem leta 1749, končno postavili tudi nove orgle, delo beneškega mojstra Gaetana Callida.²¹ Na prelomu v 19. stol. je eno leto ali dve v koprski stolnici orglal Mihael Čok (Zoch) iz Plavij (1799 do 1800 ali 1801), ki je zatem odšel v Buje.²² Bil je tudi komponist. Naslednje leto je to službo opravljal neki Cebej (Zebei). Velik del prve polovice 19. stol. je podoba glasbeni umetnosti v stolnici dajal domačin Giacomo Genzo, na katerega plodno delovanje spominja predvsem obsežna skladateljska zapuščina.

Med nastavljenimi in v računih imenovanimi osebami pa vsi glasbeniki koprške stolnice niso v celoti zastopani. V ohranjenem stolnem glasbenem arhivu je najti vsaj dve imeni domačih komponistov, ki sta izhajala iz vrst stolnih kanonikov in prokuratorjev. To sta Bartolo Černivan (Cernivan) in Peter Černivan (Cernivan), sorodnika in verjetno slovenskega rodu. Bartolo Černivan (rojen 1704, umrl 1767 — oboje po koprskih matičnih knjigah) — je zapustil pet maš, en mašni stavek Credo, tri pasijone, Te Deum, Magnifikat, psalm Domine in adjuvandum in Tantum ergo. Skladbe so deloma datirane, najstarejši je Pasijon po Marku (1730), najmlajši

pa *Tantum ergo* (1762). V mašah in pasijonih se je Bartolo Černivan zgledoval po starem slogu (*stile antico*, »Palestrinov slog«) — to je, po v Italiji, južni Nemčiji in Avstriji popularnem zavestnem posnemanju renesanse v zbornem stavku a capella, ki ga je uzakonil znameniti dunajski dvorni komponist Johann Joseph Fux v delu *Gradus ad Parnassum* (1725). Pasijoni se seveda ne morejo meriti s podobnimi obširnimi kompozicijami severnega baroka, ker so to le zborni odlomki množice (*turbae*), komponirani v najpreprostejšem homofonem deklamatoričnem stavku brez dramskega niansiranja. Modernega sloga s sodelovanjem godal in z diferenciranjem v arije, duete in zборе se je Bartolo uspešno dotaknil v *Te Deumu*. *Magnifikatu*, *psalmih* in *Tantum ergu*. Toda tu je še vključen v pozni barok, ki ga osvežuje zgodnji klasicizem v redkih pojavih manir opere buffo. Peter Černivan (1735—1808), Haydnov in Jakoba Zupana sodobnik, je zapustil le nekaj skladb, tri psalme za sole, zbor in godala, *Et incarnatus est* za bas solo z obligatnimi orglami ter vokalne litanije. Peter Černivan je v nasprotju z Bartolom že ves v klasicizmu z značilnimi harmonskimi in melodičnimi postopi. Med njegovo cerkveno glasbo in glasbo sodobnega italijanskega opernega gledališča skoraj ni razlik, da ne govorimo o stilu anticu, o katerem ni več sledu niti v litanijah za zbor a capella, kjer bi avtor ta slog glede na splošno prakso lahko uporabil.

Vrsta glasbenikov koprski stolnice v 17. in 18. stol. je raznolična in razmeroma bogata, kar bi bilo za mesto, ki leži med italijanskim, slovenskim in istrskim ozemljem, tudi pričakovati. Med imeni srečamo domačine italijanskega pa tudi slovenskega priimka, pa tudi mnogo italijanskih in furlanskih gostov. Prereditelj pa je z imenom glasbenika združeno tudi ime komponista, zato je tem bolj dragoceno pričevanje o ustvarjanju tistih redkih skladateljev, katerih dela so se do današnjih dni ohranila. Poleg konventualca Toskanca Gabriella Pulitija, katerega dejavnost te vrste je bila zaradi ohranjenih tiskov že prej znana in leksikografsko zabeležena, je potrebno opozoriti predvsem na pomen treh domačinov, plemiča Antonia Tarsia ter na

kanonika Bartola in Petra Černivana. Ko bo njihovo skladateljsko delo dobilo ustrezen odmev v muzikološki literaturi, bo tudi vrsta njihovih imenovanih pa tudi neimenovanih spremljevalcev pri glasbenem poustvarjanju v koprski stolnici zaživela v drugačni luči, saj si tudi teh skladateljskih osebnosti ni mogoče zamisliti brez ustreznega okolja, s katerim so imeli vsakodnevni delovni stik. Končno pomenita tudi imeni obeh Černivanov dragoceno dopolnitev preredke vrste skladateljev slovenskega rodu v preteklosti, katerih dela so se ohranila v današnji čas.

OPOMBE

1. Gl. Alisi, *Il Duomo di Capodistria*, Roma 1932, str. 53 ss. V tem delu Alisi odkriva tudi nekaj imen glasbenikov, ki jih je priložnostno izpisal iz računskih knjig stolnice. — 2. Podatek mi je posredoval prof. Ivan Filipovič iz koprškega Pokrajinskega arhiva, ki mu dolgujem še več dragocenih podatkov. — 3. Prim. G. Radole, *Musica e musicisti in Istria nel cinque e seicento*, v *Atti e memorie della società istriana di Archeologia e Storia Patria*, LXV, str. 186 ss. — 4. Gl. R. Eitner, *Bibliographie der Musik-Sammelwerke des XVI. und XVII. Jhs.*, Berlin 1877, str. 420. — 5. V stolniškem arhivu. Od tedaj poteka seznam sklenjeno do najnovejšega časa. — 6. Gl. Radole, *ib.* — 7. Vsi ti in naslednji podatki so po citiranih računskih knjigah. — 8. Prim. Radole, *ib.*, in D. Cvetko v *MGG*. — 9. Gl. G. Gasparo, *Catalogo della Biblioteca Musicale G. B. Martini di Bologna*, II, (ristampa 1961), str. 298. Izvirnika *Psalmodie* žal še nisem imel v rokah. — 10. Po cit. računskih knjigah. — 11. Gl. računske knjige. Od tu so tudi vsi naslednji podatki in citati. — 12. Gl. tudi anonimni invitorij, priložen računski knjigi iz let 1680—1740. — 13. Ti in naslednji citati po računskih knjigah. — 14. Računska knjiga te bratovščine v stolniškem arhivu. — 15. Gl. G. Pusterla, *I nobili di Capodistria e dell'Istria con cenni storico-biografici*, 1887. — 16. In ne šele 1664, kot piše Alisi, *op. cit.* — 17. Vse po računskih knjigah. — 18. Prav tam. — 19. Tarsijevi moteti so obdelani v avtorjevem prispevku *Motetske kompozicije Antonia Tarsie* v *ZVUK-u*, št. 83, str. 163 ss. — 20. Po računskih knjigah. — 21. Prav tam. — 22. Gl. G. Pusterla, *I Rettori di Egida*, Koper 1891, str. 146 in Čokove kompozicije v arhivu, ki so nastale leta 1804 v Bujah.

OB STOLETNICI »SLOVENSKEGA NARODA«

FRAN VATOVEC

Drugi april 1868 pomeni nedvomno prelomen mejnik v razvoju slovenske časniške publicistike. Ta pomembni dogodek pred 100 leti nas spodbuja k razmišljanju o značilno obarvanem časniku, ki se je pet let pozneje razvil v prvi slovenski dnevnik. Pojav SN pomeni v določenem smislu konec časniških muh enodnevnih, ki so v času pred tem preletavale obzorje slovenskega časništva, časnikarstva ter periodične publicistike sploh. Krepkeje kot nazadnjaško oportunistična časnikarstva, Bleiweisove »Novice« (1843—1902) in cerkvena »Zgodnja Danica« (od 1903 do 1905 Danica), se je pognal čez prag stoletja in je izhajal do 30. aprila 1945. Preživel je 77 let. Botri, ki so ostali ob njegovi zibelki, so varno zasadili in posejali njegovo seme. Presečna nas ob tem pomembnem dogodku ustvarjalna volja štajerskega mladoslovenskega kroga.

Ko razmišljamo o ustanovitvi in o razvojni poti SN, stopajo nedvomno v ospredje predvsem naslednji dejavniki: *dvojnost programske osnove SN, njegova rast, kritična presoja, pravična ocena.*

Dvojnost programske osnove. Rojstvo Slovenskega naroda je nedvomno sad zdrave in i.a prvi pogled tvegane pobude štajerskega mladoslovenskega kroga, požrtvovalnih narodnjakov. Niso bili sanjavi zanesenjaki. Pokazalo se je, da so realisti in da stojijo trdno na zemlji. O tem priča njihov prvi korak: zagotovitev potrebnih finančnih sredstev. To se jim je na splošno posrečilo. Naslednji korak: zagotovitev materialne *tehnične osnove.* Tu gre za spoznanje, da je lastna tiskarna najstvarnejše zagotovilo za razvoj in obstanek SN. Pričevanje? Mariborska in ljubljanska Narodna tiskarna. Ni bilo bojazni, da bi kdo odpovedal tiskanje slovenskega časnika, kar se je npr. primerilo ob Einspielerjevem celovškem »Slovcu«.

Manj znano pa je, da so stekle niti idejne priprave *programske zasnove* za mladoslovenski časnik v kulturnem žarišču Slovenije, v Ljubljani. Iz ozadja sije podoba idejnega očeta Frana Levstika. Tu odkrivamo neko *programsko dvojnost*, ki so se v njej razpletali odenki publicistične ustvarjalnosti. Glede na to lahko razpravljamo o publicističnem programu SN v *teoriji in praksi.* Ob osnovni programski dvojnosti razločujemo namreč tisti publicistični program, ki ga je zasnoval in uveljavljal Fran Levstik in tisti oblikovav-

ci ter sooblikovavci, ki so po njem ubirali svoje časnikarske stopinje. Drugi program pa je tisti, ki je bil natisnjen na naslovni strani SN 2. aprila 1868. Ob primerjavi s konservativno togostjo cerkveno-politične »Zgodnje Danice« ter oportunistično obarvanih Bleiweisovih »Novic« lahko izluščimo ob SN značilno težišče na načelno in radikalno narodnostni ter svobodomiselno napredni časniški izpovednosti. Ob oblikovanju časniškega programa so se utrile tri programske enačice: F. Levstikova, J. Sernčeva in J. Pajkova.

O F. Levstikovem publicističnem programu sodi Ivan Prijatelj, da gre tu za ustanovno pismo SN, kakor ga je listu, prvotno predvidenemu »Slovenskemu jugu«, »lastnoročno napisal eden najgenialnejših mož našega rodu.«¹

Nedvomno pomeni Levstikova programska enačica najrevolucionarnejši publicistični zamah. Levstik obsoja načelo pogubnega omahovanja, ki lovi samo to, kar se v določenem hipu zdi najkoristnejše. Nevarnost, ki je tedaj pretila slovenstvu, vsem avstrijskim Slovanom in tudi Avstriji sami z italijanske (vlaške) in tudi protiavstrijsko usmerjene germanske strani, je spodbudila Levstika, da je svoja razmišljanja zgostil v naslednje publicistične programske poudarke: boj za *narodno samostojnost* — sama »politika narodnosti«, kakor se je »zadnji čas razglašala za slovensko politiko«, je mnogo premalo — popustiti vsako nemoško politiko, ki veruje sladkim besedam, obetajočim »drobtinico samoupravljanja za odobravanje naredeb, sovražnih vsem slovanstvu«, ker obojno početje »kamen za kamnom ruje iz trdega zidu poštene opozicije« — le en trden jez je, ki nas utegne ubraniti. Najdemo ga na avstrijskem jugu v *politični solidarnosti z junaškimi brati*, ki so iste matere, istega jezika z nami. S tem je obrazloženo, »zakaj se je »Slovenski jug« krstil naš novi časnik, katerega namera bode buditi in širiti misli politične solidarnosti na avstrijskem jugu«, — nismo nasprotni Avstriji, temveč samo nasprotniki tistemu življu v Avstriji, ki je nasproten slovanstvu — Slovenci zahtevamo svojemu jeziku tako veljavo po učilnicah in pisalnicah, kakor jo imajo drugi jeziki, ki jim je dana enakopravnost — zahtevamo politično *svobodo.* Ne prodamo pa svoje narodnosti za sam »košec dvomnega samoupravljanja, za mrvice posameznih svobodnih zakonov, iz katerih je nam

Slovanom že cvetlo toliko muk in bridkih tiskovnih pravd.«

Ta publicistični program »Slovenskega juga« je podpisalo 11. julija 1867 v Ljubljani 11 mladoslovencev in narodnjakov s F. Levstikom na čelu. Levstik ga je poslal 13. decembra 1867 v Maribor. Spravil pa ga je prvi urednik SN Anton Tomšič. Levstikov program so našli med njegovo zapuščino. Prevezel jo je kot Tomšičev naslednik Josip Jurčič, ki ga je izročil F. Levcu. Na svetlo ni prišel nikdar. Toda ravnali so se po njem pogostno posamezni uredniki SN, nosila pa ga je »v bolj ali manj jasnih obzorjih v svojih dušah vsa slovenska inteligenca zadnjih petdesetih let«.²

Anton Tomšič pa se ni mogel odločiti za Levstikovo uporno programsko formulacijo. Rajši se je nagnil k Sernčevi rahljalni programski enačici, ki ni želela povsem odbiti slovenske klerikalne javnosti. Rajši si je želela strpnega sožitja in razumevanja. Glede na to je bil objavljen ta program v dokončnem besedilu na naslovni strani prve številke SN. Povzemamo naslednja publicistična gesla:

— prvo in glavno vodilo je ter ostane blagostanje in korist narodova — s tega vidika bo SN »besedoval« za edino, mogočno in svobodno Avstrijo. Utemeljitev: propad Avstrije bi namreč lahko prinesel razkosanje slovenskega naroda — poročstvo za obstanek in uspešno razvijanje avstrijske države pa je le v obveljavi federalističnih načel, ki edino dajejo celotni državi, kar je državnega, vsem državnim udom pa, kar je njihovega — SN se bo tedaj poganjal za zedinjenje vseh Slovencev v skupno upravno celoto. Le v taki celoti se lahko uveljavi enakopravnost slovensčine v uradu, šoli in javnem življenju — SN zato ni zadovoljen z dualistično ureditvijo Avstrije, saj je bila uveljavljena mimo Slovencev — glede cerkvenega vprašanja ne bo SN nikdar preziral, kako globoke korenine ima katoliška cerkev v našem narodu. Zato bodo »Slovenskemu Narodu« verske zadeve, dogme in bistvene cerkvene naprave svete, kakor so vsemu narodu. Poganjal pa se bo npr. tudi za to, da se neoskrunjeno ohrani cerkveno premoženje, da se ljudska šola ne loči od cerkve, da se oživlja bolj in bolj javno cerkveno življenje — v mnogojezični Avstriji želimo mir in sporazumljenje z vsemi avstrijskimi narodi — opravičene terjatve slovenskih bratov v Avstriji, zlasti svojih sosedov Hrvatov in Srbov, bo SN zagovarjal z isto resnobo in živahnostjo, kakor lastne domače — slovenski narod je koleno velike slovanske družine. Bolj in bolj naj se širi vez in vza-

jemnost slovanska po poti zamenjave literarnih in sploh kulturnih del med Slovani — v razmerju do drugih držav naj bo vselej izražena skrb za dobro avstrijsko politiko, ki utegne koristiti vsej državi in tudi posameznim delom.³

Programski publicistični osnutek Janka Pajka pa je utonil v arhivski pozabi.

Seveda pomeni objavljeni časniški program pred 100 leti le teoretično kategorijo. To je povsem jasno. Logika razvojnih presenečenj na splošno marsikaj načelno začrtanega lahko po svoje prekucne. Praktično opazamo v primeru SN od časa do časa približevanje Levstikovi ali Sernčevi programski zasnovi. Skozi desetletja bega in plava SN po situacijskih različicah. Programsko bistvo se raztaplja v trenutnih taktičnih publicističnih adaptacijah. Stvarno so pač odločali prožni aktualni razmisleki in sklepi. Terjali so situaciji ustrezno časniško ter časnikarsko obarvanost.

Prav ta dvojna programska osnova (neobjavljena in objavljena) je razgibala rast SN. Sprožila pa je tudi živahno kritično presojo, kopico kritičnih opazk.

Rast SN je notranja in zunanja. V snovnem pogledu je zajel SN v svoji notranji podobi vsa pereča vprašanja tedanjega časa, ki so se zaganjala predvsem v usodo slovenstva, jugoslovanstva in slovanstva. Pri tem so se zatekali osrednji in pomožni oblikovalci notranjega obraza SN k najrazličnejšim vrstam časnikarskega dela: od uvodnika in glose, do reportaže in feljtona. Imenitne uvodnike so prispevali tedaj zlasti Fran Levstik, Anton Tomšič, Josip Jurčič, Ivan Tavčar, Janko Kersnik, Karel Slanc, Danilo Majaron itd. Posebno privlačnost dajejo stolpcem SN polemični spopadi, ki so jih spretno razvneli virtuozi tedanje časnikarske misli in besede Fran Levstik, Josip Jurčič, Janko Kersnik ter Karel Slanc in Ivan Tavčar. S svojim odličnim bojnim peresom vzbujajo odpor zoper tujo in mračno miselnost. Sploh so v »Narodovih« podlistkih zastavili svoje pero takratni najimenitnejši mladoslovenski ter napredni publicisti in časnikarji. Nekaj časa tudi Ivan Cankar.

Ta notranja rast, ki poganja iz miselnih, publicističnih osnov te programske dvojnosti, sili tudi k napredku periodičnega zaporedja in k razmahu zunanje rasti.

Napredek periodičnega zaporedja. SN kaže nedvomno pisano razvojno pot. V prvem razvojnem obdobju od 2. aprila 1868 do 31. decembra 1872 je izhajal trikrat tedensko in sicer najprej v Mariboru, nato pa v Ljubljani od 6. oktobra do 31. decembra 1872. V mari-

borskih letih so ga tiskali najprej v tiskarni Edvarda Janežiča, nato pa v lastni mariborski »Narodni tiskarni«. V *drugem razvojnem obdobju* se je razvil v prvi slovenski dnevnik. Tiskali so ga ves čas v lastni »Narodni tiskarni« od 1. januarja 1873 pa do novembra 1943. V letih pred prvo svetovno vojno se je SN tako zasidral v vrstah slovenskega izobraženstva, trgovstva in obrtništva pa tudi podeželskega in mestnega malomeščanstva, da je v času od 1. julija do 31. decembra 1910 izhajal celo v dvojni dnevni izdaji: bil je jutranjik in večernik. V *tretjem razvojnem obdobju* pa je doživljal SN gorje in cenzurno neusmiljenost fašističnih in hitlerjevskih oblastnikov, ki so skrčili njegovo periodično izhajanje od dnevnega na tedensko izhajanje. Kot tednik je prihajal na svetlo od novembra 1943 pa do 30. aprila 1945, ko je omahnil v zaton zgodovine.

Seveda se je prelivala vzporedna razvojna smer SN tudi na področje njegove *razširjenosti* (publicitete). Časniška zasidranost pa ima svoje izhodišče nedvomno v bogato razčlenjeni *dopisniški mreži*. Prav tu ima namreč svoje težišče gibalno notranje sile vsakega časnika. »Narodova« dopisniška mreža je zajela vso Slovenijo. Vzporedno se razrašča tudi število naročnikov. Ob zibelki SN se je zbralo okrog 300 naročnikov. Do kraja 1868 je naraslo na 800, še pred smrtjo prvega urednika Antona Tomšiča pa na 900. Seveda je bilo stanje naročnikov osnova za vzporedno naraščajočo *naklado*.

Prvi publicistični vrh opazamo v triletju 1871-73. Tedaj znaša skupna naklada 531.965 izvodov SN s skupnim obsegom 2,292.440 str. Ta porast osvetljuje okoliščina, da naletimo v tem triletju na periodični prehod SN k *dnevni* izhajanju. *Drugi publicitetni vrh* izstopa v triletju 1908-10: 4,846.000 izvodov na 29,008.200 straneh. Pojasnilo: v drugi polovici leta 1910 prihaja SN na svetlo kot jutranjik in večernik. *Tretji vrh* pa zajema čas od 1911 do 1916. V teh šestih letih so natisnili SN v skupni nakladi 11,122.550 izvodov na skupno 90,630.200 straneh. Tu gre za obdobje, ko je nemir časa množil zanimanje za pomembna dogajanja: osvobodilni boji balkanskih narodov, umor avstrijskega prestolonaslednika v Sarajevu, izbruh prve svetovne vojne itd. Med obema vojnoma 1920-40 izkazuje poprečje naklade SN 11.000 izvodov dnevno. Skupna naklada v tem dvajsetletju se suče okrog 60,000.000 izvodov. Celotno je bilo od 2. aprila pred sto leti pa do konca 1916 ter od 1920 do 1940 natisnjenih skupno okrog 76,530.000 izvodov SN.

Še pomembnejši je razmah glede obsega *strani*. V primerjavi z letom 1868 se je prirastek v obsegu strani vzpel čez 20 let na petkratni, leta 1898 na enajstkratni, pred izbruhom prve svetovne vojne pa celo na 54-kratni obseg časniških strani. Podobno rast razodeva obseg *tiskane površine*. V obdobju 1868—1928 so tiskali SN skupno na tiskani površini 219,169.243 kv. metrov. Če upoštevamo še nadaljnje razvojne možnosti v desetletju 1928-38, bi se lahko dokopali do ugotovitve, da bi s celotno tiskano površino SN lahko prekrili ves laški okraj v obsegu leta 1928. V obdobju 1868—1928 so prejeli naročniki skupno 2000 števil s skupno sto milijoni izvodov na nekaj manj ko 600 milijonih strani. Množično potiskan papir v tem času pa bi lahko zajeli v obseg traku z dolžino 158.437 km.⁴

Kritična presoja. SN je bil tarča ostrih opazk. Krepko zveni še zmerom v naš čas Cankarjeva miselna ostrina. Gabi se mu vselej, kadar govori »Narod« o svobodi, saj je »v liberalno napredni meščanski stranki izključena vsaka svoboda, vsaka individualnost. Ta stranka je zapravila polovico narodovega duševnega kapitala. Potisnila je duševni nivo slovenske inteligence pod ničlo. Živi se od zlagano idealnih fraz in podlih dejanj«. Celo Fran Govekar, ki je bil član uredništva SN, pojasnjuje Cankarju, da je »Govekar pisatelj precej drugačen od Govekarja, urednika buržoazijskega »Naroda«. Nato pristavlja: »Narod ni moj, nego kapitalistično glasilo ljubljanskega filistrstva.«⁶

Ob *praktičnem izvajanju* publicističnega programa SN so npr. v svetlem obdobju Levstikovega »žlahtnega« liberalizma švigale iz njegovih stolpcev iskre žareče Levstikove časnikarske zagnanosti in revolucionarne publicistične izpovednosti. Zaplaval pa je tudi po nepričakovanih strugah, zlasti v obdobju izrazitejšega buržoaznega liberalizma, ki je odbijal idealista Levstika. V razne smeri je rinil: od slogaške pa do kulturnobojne publicistike, od približevanja nemškim veleposestnikom v kranjskem deželnem zboru pa do ostrih strankarskih polemičnih spopadov. Od ustanovitve liberalno buržoazne Narodno-napredne stranke je razvijal SN svoje publicistične naloge kot ubogljivo strankino glasilo. Ko so leta 1924 prevzeli SN radikalni mladini v staroliberalni stranki pod vodstvom Gregorja Žerjava, je ubiral SN publicistično smer novih lastnikov, najprej v sklopu Lj. Davidovičeve buržoazne unitaristične Jugoslovanske demokratične stranke, nato pa radikalno nacionalistične, centralistične in jugo-

slovenarsko usmerjene Samostojne demokratske stranke, dokler ni v mračnem obdobju kraljeve diktature prešel s svojimi gospodarji na pozicije monopolizirane politične stranke JNS. V Stojadinovičevem in Cvetkovičevem obdobju se je znašel v blagi publicistični opoziciji v okviru skromnih možnosti, ki jih je tedaj dopuščala cenzura.

Zmotno je med drugim stališče SN do *delavskega vprašanja in gibanja*. Navaja npr., da pri nas med Slovenci »malo čutimo, da kako delavsko vprašanje sploh je«. Pojasnjuje, češ da »pri nas nij velikih fabrik in industrijskih podjetij«. Zato pač »ne poznamo in ne vemo, ali se bode kako (delavsko vprašanje — piš. op.) naredilo se«. Navaja, da je »naredilo fijaško« vse, kar so skušali doseči socialni demokrati z društvi in »štrajki«. Omenja krojača Kunca, ki bi »rad upihal ogenj tam, kjer požara ne trebamo« in ki se »neumorno trudi, škodovati onemu društvu, ki nij socialnodemokratsko nego naslonjeno na zdrava načela samopomaganja«. ⁷ Seveda je nadaljnji razvoj povsem prevrgel »Narodove« zmote.

Oddaljevanje od osnovnega časniškega programa pa je lahko v določenem primeru pomenilo tudi korak naprej, čeprav npr. ob nepravilnem pojmovanju *jugoslovanskega nacionalnega vprašanja*. SN priznava sam, da se je moralo njegovo stališče »v političnem oziru v mnogih točkah spremeniti«. To vprašanje osvetljuje npr. v zadnjem letu prve svetovne vojne, ko zatrjuje, da je bilo in tudi ostalo »blagostanje in korist naroda« njegovo prvo in glavno časniško vodilo. Nato opozarja na spoznanje »v toku dolgih petdesetih let, da pod režimom, ki je ves čas vladal v naši državi (Avstro-Ogrski — piš. op.), ne dosežemo ničesar«. Medtem ko se je SN takrat pod Beust-Giskrovim kolom boril za federalistična načela, za spremembo ustave in za »ravnopravnost slovenskega jezika, zahtevamo danes osvoboditev in ujedinjenje vsega ter troedinega jugoslovanskega naroda v lastni državi«. To stališče zveni nedvomno prelomno, revolucionarno. Hkrati SN izraža željo »po miru in sporazumljenju z vsemi narodi sploh, kakor smo to zahtevali pred petdesetimi leti«. ⁸

Pravična ocena. Ostrina kritične misli, ki je vdiralala tudi na področje slovenske materinščine v stolpcih SN, pa ne bi smela zagrinjati nedvomno *pozitivnih* publicističnih prvin. Predvsem ne bi smeli prezreti, da je postal SN središče naprednejših prizadevanj, ki so razvnela sicer meščansko obarvano slovensko in jugoslovansko nacionalno misel. Náspe opozarjajo tudi zatrdjevanja, da je bil SN skozi

desetletja skoraj edini glasnik tiste slovenske narodne zavesti in volje, ki sta navdihovali geslo zedinjenega slovenstva. Prav tako pa je tudi poudariti s tem v zvezi, da ni bil SN le bojevnik za politično in gospodarsko osamosvojitve Slovencev, temveč tudi za njihovo kulturno hotenje. Ne bi mogli odreči SN publicistične pomembnosti v obdobju slovenskih taborov. SN ohranja in krepi prebujeno slovensko narodno zavest. S tem pripravlja tla za uspehe ob kasnejših volivnih bojih. Nedvomno bojevnik za nacionalne pravice slovenstva, čeprav brez globljih publicističnih posežkov v bistvena in osnovna družbenopolitična vprašanja, ki so žgoče trkala na vrata tedanjega časa.

Posebne pomena pa je bila okoliščina, da je SN prebujal in krepil *slovensko narodno zavest* predvsem v tistem krogu, ki je bil najbolj izpostavljen vplivom prodirajočega avstrijsko nemškega liberalizma. Tu gre za usodo slovenskega *izobraženstva, trgovstva in obrtništva*. Tu je prežala nevarnost. Do leta 1848 je bil položaj Slovencev obupen. Naše plemstvo se je odtujilo narodu. Slovensko meščanstvo in polmeščanstvo je bilo prevzeto tujega duha. Naš mali trgovec in obrtnik sta bila navezana na nemško gospodo in uradništvo. Le malo je bilo slovenskih šol. Po uradih je gospodarila nemščina. Slovenstvo je bilo v upravno-političnem pogledu razpeto med več pokrajinami. Naša mesta in trgi so bili z redkimi izjemami v nemških oziroma nemškutarskih rokah. Meščan je bil razen redke izjeme Nемец ali nemškutar. Kje naj bi se navzel slovenskega narodnega duha naš uradnik, vzgojen v nemških šolah, trgovec in obrtnik, izučena pri nemškem trgovcu in obrtniku? Vsakdanje novice so črpali iz graških in dunajskih časnikov. Proces ponemčevanja si je uspešno utiral pot.

Ta usodni proces je zavrl in, končno, povsem ustavil »Slovenski narod«. Naš izobraženec, trgovec in obrtnik so našli tukaj svojo *pravstveno naslonitev*. »Slovenskemu narodu« se je posrečilo odločneje poseči v preporodni boj našega političnega življenja in pritegniti v svoj liberalni krog prav meščanske in malomeščanske sloje po naših mestih, trgih in vaseh. Prav tam je najbolj grozila nevarnost, da bodo obležali pod valjarjem avstrijskega liberalnega, svobodomiselnega nemštva, ki je želelo s *schulvereinskimi* in *südmarknimi* tendencami razgibati germanizacijske tokove do jadranske obale. »Narodova« publicistika pa je preprečila nadaljnje naslanjanje slovenske buržoazije na prodirajoče avstrijsko nemško meščanstvo, kar bi pomenilo njen

nacionalni, politični, gospodarski in kulturni potop v grozeči povodnji germanizacije.

Leta 1868 je namreč Jurčič zapisal, da »naša tla niso in nikoli ne damo, da bi bila nemška«. Vrhunec naelektrene napetosti pa je prineslo leto 1871 po nemški zmagi nad Francozi. Tedaj je ugotavljal Valentin Zarnik, da so simpatije Slovencev ob strašnem boju odločno na strani Francozov: »Vsakdo namreč lahko bere v nemških časnikih, da je Donava od Eschingena do Črnega morja ein deutscher Strom.«⁹

Podobno ne bi mogli spodbijati okoliščine, da se je SN dosledno ogreval za jugoslovansko in slovansko misel. Ob osvobodilnih gibanjih in bojih jugoslovanskih narodov, bojujočih se zoper avstrijski in turški imperializem, se je vztrajno zavzemal za njihovo narodno samostojnost in svobodo. Ob rusko-turški vojni leta 1877 pa je SN označjal geslo: »Glasimo se Slovanje! Vara se in moti Magyar ali Nemec, če misli, da bomo bratu Rusu nesrečo nosili in lastni grob kopali.« Ne bi torej mogli kratiti stremljivih

publicističnih pobud, ki se nanašajo na razglasanje gesel jugoslovanstva in slovanstva, čeprav iz emocionalno sentimentalnih izhodišč ter z zornega kot hrupne, solzave hejslovanščine.

Dokumentarno pričevanje o publicističnem tveganju pa so številne zaporedne zaplembe »Slovenskega naroda«. Samo v zadnjih tridesetih letih prejšnjega stoletja je bil SN 190-krat zaplenjen.¹⁰

OPOMBE

1. I. Prijatelj, Levstikov program »Slovenskega Naroda«, SN 30. marca 1918. — 2. I. Prijatelj, l. c. — 3. Slovenski Narod, 2. aprila 1868. — 4. Slovenski Narod, 16. aprila 1938. — 5. K. Cankar, Iz pisem Ivana Cankarja, Dom in Svet 1920, str. 27. — 6. Fr. Vatovec, Cankarjeva publicistika in Trst, Trst 1966, str. 24. — 7. Slovenski Narod, 18. marca 1874: Naši delavci. — 8. Slovenski Narod, 30. marca 1918. — 9. Slovenski Narod 1938 in 1871. — 10. Slovenski Narod 1938, 1877, 1912 do 1913, in še drugi letniki — J. Vošnjak, Spomini.

OD KOD RAIČEV PSEVDONIM SEKOLOSKI?

JAN SEDIVY

Prvi redno nastavljeni in plačani učitelj slovenščine na mariborski gimnaziji (1853—1860), Božidar Raič, je objavil leta 1860 v Novicah daljši članek »Slovenščina in srednje učilišče v Mariboru«. V njem je prikazal krivice, ki so se godile slovenskim gimnazijcem. Ni pa se potrudil, da bi zbral tudi jasne dokaze, s katerimi bi se mogel uspešno braniti, ko ga je gimnazijski ravnatelj Adolf Lang (1857—1869) na zahtevo nemških nacionalističnih profesorjev zaradi očitkov poklical na odgovor. Ta članek je povzročil, da sta morala Božidar Raič in Viktor Lipež zapustiti gimnazijo. Članek je avtor podpisal s psevdonimom Sekoloski. Iz sloga in vsebine ni bilo težko uganiti pravega pisca. Psevdonim pa ni izmišljena beseda, marveč je vzet iz zgodovine njegove ožje domovine.

Do začetka XVIII. stoletja sta malonedeljska in velikonedeljska župnija mejili druga na drugo, ker še ni bilo med njima tomaževske. Leta 1716 pa je kmet Tomaž Kres iz Koračic nagovoril sosedo, da so zgradili deloma zidano deloma leseno kapelo sv. Tomaža v kraju Bukevci na ozemlju malonedeljske župnije. Kmalu nato so zgradili leseno kapelo sv. Tomaža tudi v Kostanjevju, kjer zdaj stoji župnijska cerkev sv. Tomaža. Malonedeljčani so hoteli svojo kapelo v Bukevci razširiti v cerkev. Zato so se zbrali in odšli v Kostanjevje, kjer so prebivalci imeli isti namen. Malonedeljčani so ponoči 6. julija 1717 z debelimi kiji, ki so bili na eni strani debelejši in podobni paglavcem, podrli kapelo in odnesli zvon, podobe in kipe v svojo kapelo v Bukevci. V teh krajih pravijo paglavcem patoglavci in zato so Malonedeljčani dobili zaničljiv vzdevek Pátoglavci, ozemlje malonedeljske župnije pa Patoglavsko. Malonedeljčani so torej doma na Pátoglavskem.

Čez mesec dni, 7. avgusta 1717, pa so prišli ponoči s sekirami velikonedeljski kmetje z ozemlja sedanje tomaževske župnije, ki so

hotel na vsak način cerkev ne v Bukevci, ampak v Kostanjevju. S sekirami so tako dolgo sekali po leseni kapeli v Bukevci, da so jo podrli, ves plen pa so odnesli v Kostanjevje. Ko se je postavil odločno na njihovo stran komtur nemškega viteškega reda, ki je imel v bližini velika posestva ter grad in župnijo Velike Nedelje, so res postavili novo cerkev v Kostanjevju. Užaljeni Malonedeljčani so dali prebivalcem tomaževske župnije zaničljivo ime Sekolóvci, ozemlje te župnije pa so navadno imenovali Sekolóska.²

Tako je vzkliko hudo sovraštvo, ki je bilo še zelo živo po dveh stoletjih. Ko je umrl 15. decembra 1910 pri Mali Nedelji župnik Ferdo Šoštarič, je bila dalj časa ob nedeljah samo jutranja maša, ker tedaj duhovnik ni smel dnevno dvakrat maševati. Ko so prišli fantje iz sosednih vasi malonedeljske župnije k pozni maši k Sv. Tomažu, so jih tam sekoloski fantje izzivali »Patoglavci pod pod!« in nato jih zapodili, da so se razpršili na vse strani. Kmalu so Patoglavci vrnili Sekolovcem. Tomaževski župnik in dekan Jakob Caf je umrl 13. marca 1914 in tedaj nekaj časa ni bilo pozne maše pri Sv. Tomažu. Pretepaški patoglavski fantje se niso zadovoljili s klici »Sekolovci pod pod!« Natepli so jih in spodili.³

Božidar Raič se je rodil 9. februarja 1827 na Žvabu v tomaževski župniji, torej na Sekoloskem in je bil Sekolovec. Kakor kaže njegov psevdonim, se Raič ni sramoval tega izraza, ki je še sedaj živ med ljudstvom.

OPOMBE

1 Novice 1860 št. 35, 36, 38—44. — 2 Rokopisna kronika malonedeljske župnije, ki jo je spisal zgodovinar Matej Slekovec. Ta del kronike je sestavil na temelju listin v škofijskem arhivu v Gradcu. — 3 Nekrologij svetnih in redovnih duhovnikov lavantinske škofije od 1. IX. 1859 do 1. I. 1959 in lastni spomini.

DEŽELNI ARHIV V LJUBLJANI PRED LETOM 1918

JOZE ZONTAR

PRIPRAVE ZA USTANOVITEV ARHIVA

Hitrejši družbeni razvoj, zlasti pa marčna revolucija leta 1848 sta imela za posledico, da je v avstrijskih deželah večina starejšega spisovnega gradiva, ki se je nabralo v pisarnah, izgubilo pomen za tekoče poslovanje. Zato pisarne niso več posvečale temu delu svojega arhiva dotedanje pozornosti; pogosto so ga v večjih množinah tudi uničevale.

Skrb za starejše arhive pa je postala predvsem kulturna dolžnost, pri čemer se je povsem uveljavilo tudi spoznanje o pomenu spisovnega gradiva kot vira za preučevanje zgodovine.¹ Poziv na zbiranje predmetov za nastajajoči deželni muzej v Ljubljani iz leta 1823 je na primer prišteval k zgodovinskemu pisanemu gradivu le listine, rokopise in biografije.² Na tej podlagi sta tedaj nastali arhivski zbirki Muzejskega društva za Kranjsko in Historičnega društva za Kranjsko, v katerih so prevladovali listine.³ S široko pritegnitvijo spisovnega gradiva k zgodovinskim virom pa je dobila skrb za zgodovinske zapise, za zbiranje in pripravljane tega gradiva za znanstveno uporabo povsem nove razsežnosti. Na ta način so začeli tudi nastajati mnogi zgodovinski arhivi.

Pobudo, da se uredi skrb za arhive tudi na Kranjskem, je dalo Historično društvo. Na občnem zboru društva 17. maja 1859 so sklenili na predlog ljubljanskega odvetnika Etbina Henrika Coste, do leta 1858 tajnika, nato odbornika društva, naj se uprava društva obrne na deželno vladu v Ljubljani, ministrstvo za notranje zadeve na Dunaju ali na kranjski stanovski odbor s prošnjo, da bi poskrbeli za ustanovitev deželnega arhiva v Ljubljani, ki bi ga uredili po vzoru moravskega stanovskega arhiva v Brnu. Costa je opozoril, da je marsikatero gradivo že uničeno in da bi morala posvetiti vlada skrbi za arhive posebno pozornost zaradi njihovega pomena tako za znanost kakor tudi za prakso; z ureditvijo tega vprašanja pa ne bi smeli odlašati ali pa čakati na poziv od zgoraj, ker da nastaja na gradivu iz dneva v dan nova in nenadomestljiva škoda. Costa si je zamišljal organizacijo arhivske službe tako, da bi v vsaki deželi ustanovili deželni arhiv, medtem ko je na Dunaju že (od leta 1749) deloval kot osrednji arhiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv, ki so ga ustanovili prvotno predvsem zaradi tekočih potreb. Costa je

uvrščal arhivsko službo med zadeve notranje državne uprave.⁴

Na občnem zboru Historičnega društva 29. marca 1860 je Costa ponovil svoj predlog iz preteklega leta, na občnem zboru 6. maja 1862 pa je stavil kot pogoj morebitne združitve Historičnega z Muzejskim društvom, da nastavi dežela v muzeju kustosa-adjunkta, ki bi upravljal arhiv in knjižnico.⁵ V zvezi z novo organizacijo deželnih uradov ob začetku ustavne dobe so na Costov predlog na seji direkcije društva 29. novembra 1862 sklenili poslati deželnemu odboru vlogo glede ustanovitve deželnega arhiva. Marca 1863 je društveni tajnik višji svetnik finančne direkcije v Ljubljani Avgust Dimitz opozoril deželni odbor na patriotsko potrebo, da se ustanovi deželni arhiv oziroma vsaj vse potrebno ukrene, da se s sodelovanjem Historičnega društva pripravi pot za začetek delovanja tega potrebnega znanstvenega zavoda.⁶

Predlog društva pri deželnem odboru ni naletel na poseben odziv, vendar Coste to ni odvrnilo od nadaljnjih prizadevanj. Leta 1866 je dosegel kot ljubljanski župan ureditev starejše mestne registrature.⁷

Kazalo je, da se bo položaj arhivov bistveno izboljšal, ko si je leta 1869 ministrstvo za notranje zadeve na Dunaju zastavilo nalogo, urediti arhivsko službo v Avstriji. V zvezi s tem je zahtevalo od namestništev oziroma deželnih vlad podatke o gradivu pri upravnih organih, ki bi imelo v prvi vrsti pomen za zgodovinske raziskave, ter kako je poskrbljeno za to gradivo. Ministrstvo je priporočilo, naj bi pri odgovorih pritegnili koga, ki se razume na vprašanja arhivov.⁸ Zato je deželna vlada v Ljubljani poverila sestavo poročila Avgustu Dimitzu.

Po Dimitzovem mnenju je bilo šteti od spisov pri deželni vladi k arhivskemu gradivu le spise deželnega vicedoma, ki so nastali od začetka 16. stoletja do ukinitve vicedomskega urada leta 1747. Deželna vlada je imela shranjen vicedomski arhiv (zložen je bil deloma na policah, deloma na kupu) skupaj s spisi reprezentance in komore ter deželnega glavarstva v zelo vlažnem, majhnem prostoru v pritličju poslopja leta 1866 ukinjene policijske direkcije; leta 1868 ga je morala namreč v vsej naglici prenesti iz Lontovža. To pa je bila od leta 1863 že tretja preselitev vicedomskega arhiva, od katerih sta dve povzro-

čile zahteve vojaštva po prostorih. Pri teh prenašanjih je prišlo tudi gradivo v precejšen nered. Za nižje upravne organe pa je sodil Dimitz, da nimajo gradiva, ki bi imelo predvsem pomen za zgodovino.

Deželna vlada oziroma njen predhodnik gubernij sta porabila za potrebe arhiva le manjše vsote denarja. Znesek 400 gld. so izplačali ljubljanskemu profesorju zgodovine Francu Ks. Richterju za urejanje in popis stanovskega arhiva (leta 1817), preden ga je tri leta zatem ljubljanski gubernij vrnil kranjskemu stanovskemu odboru. Gradivo je namreč v času francoskih vojn močno trpelo. Leta 1797 so arhiv prepeljali najprej na Dunaj, nato še dalje v Brno, leta 1809 pa so ga shranili v zelo vlažni kleti licejskega poslopja. Vsoto 45 gld. je prejel takratni kustos Historičnega društva za Kranjsko, uradnik pri državnem knjigovodstvu v Ljubljani, Anton Jellouschek, potem ko je leta 1856 izdelal popis tim. aktov deželnega zbora od najstarejših ohranjenih iz leta 1540 do 1609 za potrebe dunajske akademije znanosti. Dejstvo, da so za urejanje starejšega gradiva pritegnili zgodovinarja, kaže, da so temu gradivu že tedaj pripisovali prvenstveno znanstveni pomen. Za pisarniški arhiv deželne vlade ni skrbel noben poseben uradnik.

Na splošno so bila škartiranja v registraturi organa za deželno upravo — v želji, da bi pridobili prostor za novo gradivo — prav pogosta: v začetku 19. stoletja so jih izvajali na spisih iz let 1747 do 1809, nato (najbrž v letih 1841 do 1848) na spisih iz časa 1825 do 1830, leta 1867 pa so pričeli s škartiranjem tako na starejšem kot na novjšem gradivu (starejšim nad 10 let), kar pa je zaradi pomanjkanja pisarniških moči, ki so to delo opravljale, le počasi napredovalo. Od spisov francoske intendance v Ljubljani (1809—1813) je obstajalo samo 38 fasciklov. Uspeli so rešiti le to malenkost, medtem ko so ostale spise Francozi pred svojim odhodom sežgali na takratnem Nemškem trgu.

Po Dimitzovem mnenju so se spoznali na Kranjskem na arhive muzejski kustos Karel Deschmann, tudi poslanec deželnega zbora in ljubljanski podžupan oziroma kasneje župan, profesor realke v Ljubljani Jurij Kozina ter on sam, sklicujoč se na prispevke o reformaciji, ki jih je na podlagi vicedomskega arhiva priobčil v *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*.⁹

Iz zbranih podatkov so na Dunaju ugotovili, da je najdragocenejše arhivsko gradivo shranjeno pri deželnih uradih na Dunaju, v

Pragi, Innsbrucku, Salzburgu, Zadru ter pri okrajnih glavarstvih v Kotoru in Dubrovniku, da pa je dragoceno gradivo tudi pri organih za deželno upravo v Brnu, Gradcu, Ljubljani in Celovcu.¹⁰ Vrednost gradiva so merili zlasti po njegovi časovni starosti. Gradivo v Ljubljani so torej uvrščali v drugo kategorijo.

Deželna vlada v Ljubljani, ki do tedaj na arhivskem področju ni ničesar ukrenila, pa ni ministrstvu posredovala samo zelenih podatkov, temveč na podlagi Dimitzovega poročila tudi predlog, naj se v Ljubljani osnuje deželni arhiv. Dimitz je namreč opozoril na bogastvo arhivov, ki so se ohranili v deželi, »ne glede na nenaklonjenost razmer v prejšnjih stol. in ne glede na brezbriznost novejšega časa za spomenike življenja in ustvarjanja prednikov in zaradi katere se raziskovalci zgodovine tako pogosto pritožujejo.« Arhiv (zbirka) Historičnega društva je obsegala več sto pergamentnih in pomembno število listin na papirju (najstarejša je bila ustanovna listina samostana Kostanjevica iz leta 1248). Glavni priliv listin je dobila zbirka iz arhiva freisinškega gospostva Loka. Dimitz ni posebej omenjal, da so leta 1862 obogatili zbirko s protokoli ljubljanskega ograjnega in vicedomskega sodišča poleg nekaterih pergamentnih listin, ki jih je izročilo deželno sodišče v Ljubljani. Zbirka je bila urejena, vendar pa shranjena v vlažnem pritličnem prostoru, s katerim je razpolagalo društvo. Nič manj bogat z listinami ni bil arhiv (zbirka) Muzejskega društva, ki se je hranil v muzeju; listine so izvirale predvsem iz arhiva brisenskega gospostva Bled. Za zbirko je skrbel kustos Deschmann, ki jo je na novo uredil in popisal v letih 1859 in 1860.

Omenjena arhiva sta, kot smo že omenili, nastala kot rezultat zbiranja iz različnih provenienčnih celot. Od arhivov, ki so se hranili pri ustvarjalcih oziroma njihovih naslednikih, sta bila po pomenu na prvem mestu arhiv deželne vlade, o čemer je bil že govor, ter arhiv dežele. Pri slednjem je Dimitz posebej opozoril na zapisnike deželnega zbora, ki da obsegajo nepretrgano zgodovino dežele. Po sporočilih bivšega pastorja ljubljanske evangeličanske občine, Teodorja Elzeja — tedaj je bil pastor v Benetkah — ki ga je uporabljal vrsto let, je obsegal stanovski arhiv za znanost zelo pomembno gradivo. Obstajal je tudi starejši popis tega arhiva, pri čemer je Dimitz mislil na repertorij, ki ga je izdelal leta 1722 stanovski registrator Karel Seifrid Perizhoff. Do arhivov stolnega kapitlja, ško-

fijstva in semeniške biblioteke v Ljubljani sicer svetni raziskovalci tedaj še niso imeli dostopa, Dimitz pa je sodil, da imajo gotovo znaten pomen. Za arhiv stolnega kapitlja je obstajal zelo popoln popis, pogosto v obliki regist. V škofijskem arhivu naj bi imeli že nekaj let namen izločiti gradivo, ki da nima pomena za preučevanje svetne zgodovine. Zato je Dimitz izrazil željo, da tega izločanja ne bi opravili, ker se je bal, da bodo uničili za deželno zgodovino zelo pomembne listine. Tudi arhiv novomeškega stolnega kapitlja je vseboval pomembno število listin, ki so bile po snovi urejene in popisane. Vse kaže, da je Dimitz ljubljanski mestni arhiv slabše poznal, ker je sodil o njem, da je manjšega pomena. Opozoril je sicer na mestno privilegijsko knjigo, ki je obsegala tudi listine iz 14. in 15. stoletja, in na starejšo registraturo iz let 1754 do 1815, ki je vsebovala kot predpise listine, segajoče nazaj v 15. stoletje.

Med privatnimi arhivi so zaslužili po Dimitzovem mnenju posebno pozornost graščinski arhivi. Izmed vseh se mu je zdel najpomembnejši dolski arhiv, last grofice Attems, ki pa je bil za znanstveno uporabo še zaprt. Izjemoma si je mogel nekoliko ogledati ta arhiv Vincenc F. Klun v času, ko je bil tajnik Historičnega društva, in je o njem tudi poročal v *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*. Od drugih arhivov te vrste so bili posebno cenjeni: Auerspergov na Turjaku, ki je obsegal 102 pomembnejši listini v originalu iz 13. do 18. stoletja, grofov Barbo na Rakovniku (Kroisenbach), grofov Hohenwarth na Raunach (v kraju Pivka na Krasu), grofov Lanthieri v Vipavi in Ruardov na Bledu; blejski arhiv je vseboval najstarejše listine v deželi, med temi pergamentne cesarske listine iz zgodnjega srednjega veka.

Arhivalije so hranili torej na velikem številu krajev, za znanstveno uporabo so bile večji del še nedostopne, pogosto so bile tudi izpostavljene uničevanju. Zato je obstajala po Dimitzovem gotovo upravičenem prepričanju nevarnost, da propadejo, kolikor ne bi poskrbeli, da se uredijo in združijo. V interesu znanosti naj bi jih lastniki odstopili arhivu, toda pod pogoji, ki bi varovali njihove posebne interese. Pri tem se je postavljalo vprašanje, ali ustanoviti arhiv za deželo na državne stroške ali pa iz deželnih sredstev, toda s podporo države. Dimitz je še pristavil, da bi se dalo morebiti urediti to »življenjsko vprašanje kranjskega zgodovinopisja« v sklopu deželnega muzeja, ki so mu ravno tedaj pripravljali nov ustroj.¹¹

Deželna vlada je posredovala omenjeni predlog ministrstvu za notranje zadeve ter zagotavljala, da bo na podlagi njegove pobude posvečala arhivski službi posebno pozornost in stalno skrb. Dejansko je začela takoj tudi ukrepati. Okrajnim glavarjem v Ljubljani, Novem mestu in Postojni je naročila, naj sporočijo, iz katerih let hranijo gradivo bivših okrožnih uradov, kakšno vrednost ima za upravo in zgodovino to gradivo ter kako se hrani.¹² Pri tem je treba šteti deželni vladi v dobro, da je znala ceniti tudi pomen sorazmerno novejšega gradiva za zgodovino.

Ljubljanski okrajni glavar je odgovoril, da začenjajo akti ljubljanske kresije z letom 1784, da so bili na podlagi odloka deželne vlade z dne 3. junija 1865 škartirani, pri čemer so ohranili za uveljavljanje pravic posameznikov še uporabne in pomembne spise, kakor tudi za zgodovino pomembne spise, zlasti iz časa francoske vlade, da pa je gradivo spravljeno v precej vlažnem prostoru. Predlagal je, naj bi izdelali popis spisov, potem pa bi mogli na nadrejenem mestu presoditi, ali naj kresijske spise še nadalje shranjujejo ali pa jih kot nepotrebne izročijo v predelavo. V Novem mestu so se ohranili kresijski spisi od leta 1781 dalje, bili so na podlagi odloka deželne vlade z dne 24. aprila 1868 škartirani; po mnenju okrajnega glavarja so imeli za tekoče poslovanje pomen zlasti spisi v podložniških zadevah, ker so jih pogosto potrebovali pri pogajanjih o zemljiški odvezi in regulaciji. Skupaj s starejšimi okrajnimi spisi je bilo gradivo okrožja primerno shranjeno v dveh sobah. Pri postojnskem glavarstvu shranjeni arhiv okrožja je segal od leta 1802 dalje, ker so ob velikem požaru v Postojni pogoreli tudi vsi starejši kresijski spisi. Pri poslovanju so potrebovali še spise o imenovanjih in zaprisegi državnih uradnikov, ustanovitvi župnij, kuracij, lokalij, šol, mežnarij in ustanov, o gozdnih in pašnih sporih, rekvizicijskih zahtevah, podložniških obveznostih in ubožnostnih zadevah. Te spise naj bi skupaj z vložnimi zapisniki, razpredelnicami in drugim še nadalje hranili, medtem ko bi mogli po mnenju okrajnega glavarja marsikateri spis tudi škartirati. Gradivo so hranili v remizi postojnskega gradu.¹³

Treba je bilo ukrepati tudi glede vice-domskega arhiva in drugih starejših spisov, ki jih je hranila deželna vlada v vlažnem prostoru bivše policijske direkcije. Odredili so, da se ta arhiv takoj prenese v drug prostor, kjer bi gradivo osušili, pregledali in uredili.

Istočasno se je deželna vlada obrnila na kranjski deželni odbor z vprašanjem, ali bi bil pripravljen sodelovati pri pripravah za ustanovitev pravega deželnega arhiva. Ugotavljala je, da so številni, v njenem arhivu shranjeni akti v zvezi z zadevami v arhivu deželnega odbora in v muzejskem arhivu ter da tvorijo v interesu dežele in znanosti celoto.¹⁴

Nastanek deželnega arhiva so povezovali s predvideno reorganizacijo deželnega muzeja, s katero naj bi prišel tudi pod neposredno upravo dežele. V svojem poročilu z dne 20. septembra 1869 o bodoči ureditvi tega zavoda je deželni odbor predlagal, naj se muzejski arhiv, ki je hranil tedaj okoli 1800 listin, na podlagi načrtnega zbiranja arhivskih zakladov v deželi (stanovskega arhiva, vicedomskega arhiva, arhivov privatnikov in korporacij) razvije v deželni arhiv po vzoru Joanneja v Gradcu. Pogoj za ta razvoj pa so bili primerne prostori in uradnik s potrebnim strokovnim znanjem.¹⁵ Velja omeniti, da je graški deželni arhiv, ustanovljen leta 1868, veljal kot vzor tudi več drugim arhivom, ki so v tem času nastajali.¹⁶

Zaradi predčasno zaključenega zasedanja deželni zbor v l. 1869 predloga o novi organizaciji deželnega muzeja ni obravnaval. Zato je deželni odbor na seji 31. decembra 1869 načel vprašanje deželnega arhiva in povsem soglašal z deželno vlado glede njenega predloga. Bil je prepričan, da bo pri naslednjem zasedanju deželni zbor gotovo potrdil ustanovitev deželnega arhiva, da pa je treba najprej pridobiti primerne prostore; ne glede na to pa naj bi prevzel muzej takoj v začasno hrambo vicedomski arhiv in tudi naročil kustosu Deschmannu, da se pripravi na prevzem. Obenem se je obrnil na Arnolda Luschina v. Ebengreutha, tedaj adjunkta štajerskega deželnega arhiva v Gradcu, ki je na podlagi lastnih preučevanj dobro poznal stanovski arhiv v Ljubljani in si je ob zgodovinskih raziskavah in potovanjih po Kranjski pridobil dober pregled nad arhivalijami v deželi. Ob tej priliki je deželni odbor tudi menil, da je nastopil primeren čas, ko naj bi zahtevali od arhivov višjih organov, da bi odstopili za predvideni deželni arhiv gradivo v času Jožefa II. ukinjenih kranjskih samostanov, od katerih da so ostali v deželi ob ukinitvi le manj pomembni ostanki.¹⁷

Na podlagi pritrdilnega stališča deželnega odbora je deželna vlada zaprosila ministrstvo za notranje zadeve za dovoljenje, da izroči vicedomski arhiv deželnemu odboru. Po njenem mnenju je bil to trenutno tudi edini

izhod, da se arhiv obvaruje pred popolnim uničenjem; spise iz let 1747 do 1782 pa bi izročili kasneje.¹⁸

Kaže, da je prišel deželni odbor na podlago obširne spomenice Arnolda Luschina do prepričanja, da ljubljanski muzej trenutno nima pogojev, da bi se v njegovem okviru razvil deželni arhiv. Zato je na svoji seji dne 13. maja 1870 sklenil, da tedaj stanovskega arhiva, ki je bil shranjen v Pogatschnikovi hiši v Salendrovi ulici, ne bodo vključili v muzejski arhiv. Glavna težava je bila v tem, da so tudi deželnemu muzeju, ki je bil nastanjen v poslopju liceja, za lastne potrebe primanjkovali prostori. Vse to je imelo za posledico, da je deželni zbor na seji dne 24. avgusta 1870, ko je obravnaval novi muzejski statut, šel prek vprašanja deželnega arhiva, ne da bi ga posebej omenjal.¹⁹

Po drugi strani je sorazmerno hitro prenehala tudi vnema državnih organov za ureditev arhivske službe. Pri ministrstvu za notranje zadeve na Dunaju je sicer posebna komisija izdelala osnutek načel, po katerih naj bi izvedli organizacijo arhivov v Avstriji (poleg arhivov za dežele je predvidela tudi arhive za okrožja). Glede predlogov komisije pa je imelo ministrstvo številne pomisleke, povečini v zvezi s financiranjem arhivov. Z odstopom tedanjega notranjega ministra Gisckre novembra 1871 je tudi delo na splošni organizaciji arhivske službe za daljše obdobje povsem prenehalo.²⁰ Ministrstvo tudi ni odgovorilo deželni vladi v Ljubljani glede ustanovitve deželnega arhiva, niti glede izročitve vicedomskega arhiva, za katerega deželna vlada ni našla boljšega prostora.

Okoliščine, pod katerimi so hranili v Ljubljani stanovski in vicedomski arhiv — oba sta bila v vlažnih prostorih in je grozilo, da propadeta — so vzbudile pozornost pri Luschinu, tedaj že profesorju prava na graški univerzi. V poletju 1873 je med krajšim bivanjem v Ljubljani uporabljal zlasti stanovski arhiv. Na kranjski deželni odbor je naslovil obsežno spomenico ter ga pozval, naj shrani vicedomski in stari stanovski arhiv na suhem in tudi sicer varnem kraju. S tem v zvezi je opozoril, da se stalno ponavlja tožba, češ da Kranjska nima zgodovine oziroma da njena zgodovina ni znana. To mnenje pa je zavračal s tem, da je sicer po obsegu majhna Kranjska odigrala v okviru notranjeavstrijskih dežel častno vlogo v turških vojnah, kar da ji zagotavlja mesto v svetovni zgodovini, da pa je res, da niso imeli uporabne zgodovine Kranjske. Pač pa za gotovo ne bodo mogli preučevati njene zgodovine, če bosta propadla stanovski in

vicedomski arhiv. Luschinu so se zdeli zlasti pomembni stanovski spisi iz prve četrtine 16. stoletja, pri čemer je ta ocena gotovo pogojena v veliki meri z njegovimi raziskavami. Pomen stanovskega arhiva je po njegovem mnenju segal tudi prek deželnega okvira. Štajerski zgodovinarji naj bi bili na primer za čas od 1507 do 1525 v veliki meri navezani na kranjski stanovski arhiv, ker se v štajerskem stanovskem arhivu začnajo spisi skoraj brez izjeme z letom 1525. Podobno naj bi veljalo tudi za nekatera kasnejša časovna obdobja, tako na primer glede Bockskaijevega upora. Prav tako se je zdel Luschinu pomemben tudi praktičen pomen stanovskih spisov za potrebe dežele. Vicedomskega arhiva Luschin ni poznal v toliki meri na podlagi samih spisov, pač pa je opozoril na zanimive objave iz tega arhiva, ki so jih prinesle Mittheilungen des historischen Vereins für Krain.

Luschinovo posredovanje je bilo uspešno. Deželni odbor je dal takoj prenesti stari stanovski arhiv iz Pogatschnikove hiše v dve pritlični sobi v Lontovžu, ki so ju pred tem oddajali podružnici Narodne banke, deželno vlado pa je pozval, naj bi izvedli dogovor iz leta 1871 o izročitvi vicedomskega arhiva.²¹ Deželna vlada se je na podlagi tega obrnila na ministrstvo za notranje zadeve, sklicujoč se na svoj dopis iz leta 1870; ker po preteku poldruga meseca ni prejela odgovora, je oktobra 1873 ponovno urgirala pri ministrstvu. Ministrstvo je takoj dalo svoj pristanek, nato so izročili vicedomski arhiv v obsegu 230 fasciklov, 29 knjig urbarjev, enega mitninskega registra in enega repertorija decembra tega leta deželnemu odboru, vendar si je deželna vlada pridržala lastninsko pravico. Gradivo so shranili v Lontovžu skupaj s starim stanovskim arhivom. Ker je bil vicedomski arhiv pomešan z arhivom reprezentance in komore ter deželnega glavarstva, je bilo treba predhodno fonde pregledati in ločiti. Gradivo, nastalo po letu 1747, so obdržali iz razloga, da predstavlja začetek registrature deželne vlade; odredili pa so, da se prenese v suh prostor.²²

Podobno kot na Kranjskem je tudi deželna vlada v Celovcu izročila svoje starejše arhivalije Koroškemu zgodovinskemu društvu, pri katerem je začel na ta način nastajati deželni arhiv.²³

Luschin se je tudi v naslednjih letih prizadeval za varstvo arhivov na Kranjskem. Leta 1877 je bil imenovan za konservatorja arhivske (tretje) sekcije Centralne komisije za raziskovanje in ohranitev umetnostnih in

zgodovinskih spomenikov za Kranjsko, potem ko je leta 1873 omenjena komisija sprejela v svoje delovno področje tudi arhive. To naloge je opravljal do leta 1881, ko ga je nasledil kot konservator Avgust Dimitz. V okviru programa splošnega evidentiranja arhivov v Avstriji, ki si ga je zastavila omenjena komisija, je leta 1878 izdelal poročilo o arhivih na Kranjskem. Leta 1880 pa je izposloval pri deželnem odboru, da so odkupili za deželni arhiv dragoceni dolski graščinski arhiv, ki ga je sam tudi sumarno opisal.²⁴

Medtem je deželni odbor leta 1877 sklenil, naj se vsaj za silo uredita stari stanovski in vicedomski arhiv. Jeseni tega leta je tudi Franc Schumi prosil Deschmanna, naj dela na to, da deželni zbor nastavi arhivarja za zgodovinski arhiv. Sklep deželnega odbora je sporočil Centralni komisiji Deschmann, komisija pa je na podlagi poročila svojega člana, profesorja dunajske univerze Teodorja Sickla, za urejevalca predložila deželnemu odboru Petra Skobielskega, absolventa Instituta za avstrijsko zgodovinopisje (Institut für österreichische Geschichtsforschung) na dunajski univerzi (kasneje profesor v Lvovu). Stroške za urejevanje je deloma plačala tudi Centralna komisija. Skobielski je opravil zapuščeno delo v času od 1. maja do 15. julija 1878. V dodatku k poročilu o urejanju stanovskega in vicedomskega arhiva v Ljubljani (iz leta 1880) je Skobielski predlagal, naj bi dokončali urejevanje, ki ga je pričel, in naj bi določili uradnika — po možnosti od deželnega odbora — ki bi skrbel za arhivalije. Kot odgovor na ta predlog je deželni odbor sporočil Centralni komisiji (9. januarja 1881), da trenutno zaradi pomanjkanja ustrezne dotacije in ker ni na voljo moči med deželnimi uradniki, ne morejo urediti zadeve do konca, nameravajo pa v primernem trenutku ločene arhivalije dežele, deželnega muzeja in Historičnega društva združiti v deželni arhiv in poskrbeti, da bodo popisane, kakor tudi zanesljivo vzdrževane.²⁵

Leta 1884 je Luschin na Deschmannovo prošnjo pripravil obsežen elaborat za ureditev deželnega arhiva v Ljubljani.²⁶

Končno je bilo z dograditvijo novega poslopja deželnega muzeja leta 1887 na voljo tudi skladišče za arhivalije. Arhivu so dodelili dva prostora v visokem pritličju; zaradi boljšega izkoriščanja so večji prostor pregradili tudi po višini.²⁷ Isto leto je deželni odbor izročil muzeju stari stanovski in vicedomski arhiv, ki so ju v septembru tega leta tudi prepeljali v novo zgradbo in s tem dokončno ločili od registrature.²⁸ Temu gradi-

vu, ki je dalo podlago za dejanski nastanek deželnega arhiva, so priključili še muzejsko zbirko listin ter celote gradiva, ki jih je začel prevzemati muzej leta 1880 (dolski graščinski, imenovan tudi Erbergov arhiv; okoli 75 listin iz arhiva gospostva Bled; okoli 200 listin samostana Kostanjevica; zbirko leta 1885 razpuščenega Historičnega društva za Kranjsko, ki pa že dlje časa ni več delovalo, arhiva gospostev Bled in rudniške družbe na Javorniku, 40 listin, nanašajočih se na pl. Lamberge ter več urbarjev in sodnih knjig freisinškega gospostva Loka, ki jih je po posredovanju profesorja Franca Kosa prodal neki trgovec v Gorici za 16 gld. kot odpadni papir).²⁹ Z mesecem novembrom je pričel delovati v arhivu Julij Wallner, profesor zgodovine na gimnaziji v Ljubljani, kamor je bil prestavljen jeseni tega leta. Wallner je imel že nekaj arhivskih izkušenj, ko je kot profesor v Jihlavi uredil tamkajšnji mestni arhiv.³⁰

Pod takimi pogoji je začel delovati leta 1887 kranjski deželni arhiv, iz katerega se je postopoma razvil današnji osrednji slovenski arhiv (Arhiv Slovenije, do leta 1966 z nazivom Državni arhiv Slovenije).

DELOVANJE ARHIVA

Wallner je od 1. novembra 1887 do konca junija 1888 v prostem času deloma brezplačno, deloma pa za manjšo nagrado opravljal urejevalna dela v arhivu. S 1. februarjem 1889 je deželni odbor poveril zaradi bolezni kustosa Deschmanna, ki je nato 11. marca 1889 tudi umrl, Wallnerju neposredno skrb za arhiv.³¹

Novi kustos Alfons Müllner, ki je prišel kot profesor v pokoju leta 1888 iz Linza v Ljubljano, ni bil z Wallnerjevim delom zadovoljen, trdeč, da ni bil za to sposoben. Jeseni 1889 so nastavili za kurata deželne prisilne delavnice v Ljubljani zgodovinarja Antona Koblarja ter se dogovorili z njim, da bo skrbel tudi za deželni arhiv; vodstvo in urejanje arhiva mu je izročil deželni odbor s 1. aprilom 1890. Koblar je že za časa škofa Pogacarja opravljal posle škofijskega arhivarja, poznal pa je tudi večje število drugih arhivov na Kranjskem. Za delo v arhivu mu je določil deželni zbor letno nagrado 100 gld. Te nagrade mu zbor kljub ponovnim prošnjam ni zvišal, češ da prejema kot kurat v prisilni delavnici primerne dohodke. Odobril mu je le izredno letno nagrado v enaki višini. Velja omeniti, da je podprl leta 1895 Koblarjevo prošnjo v deželnem zboru zlasti Ivan Tavčar. Pripisovanje postranskega pomena

arhivu, pogosto navzkrižje s kustosom Müllnerjem, razen tega tudi delovanje na političnem področju so vplivali na Koblarja, da je začel leta 1896 opuščati delo v arhivu. O Müllnerju je tožil Koblar, da mu brez njebove vednosti (kljub sklepu deželnega odbora z dne 16. junija 1892), brskajoč za podatki za svoje glasilo *Argo*, razmetava po knjižnici in arhivu in mu po cele kupe odnaša v svojo pisarno. Spričo takih razmer je Koblar sam izjavil, da svoje mesto takoj zapusti, če dobe sposobnega domačina, ki bi prevzel delo v knjižnici in arhivu. Müllner se je te izjave oprijel in sporočil jeseni 1899 deželnemu odboru, da se je taka moč našla v novem suplentu ljubljanske realke Francu Komatarju. Ko pa je bil nato leta 1900 Koblar imenovan za župnika v Kranju, je prevzel urejevanje arhiva Müllner sam, ne da bi deželni odbor kakorkoli posredoval. Prvo leto je Müllner še celo uspel, da mu je deželni zbor priznal enako nagrado kakor prej Koblarju.³²

Po Müllnerjevem odhodu k ministrstvu za javna dela na Dunaj sredi leta 1903 se je za izpraznjeno mesto kustosa potegoval Komatar, tedaj že profesor realke v Ljubljani, ki pa ga je deželni odbor še isto leto nastavil za deželnega arhivarja in mu poveril oskrbovanje arhiva in knjižnice. Ker ga niso izbrali za kustosa, za kar so začasno postavili muzejskega preparatorja Ferdinanda Schulza, ker njegove vloge glede arhiva in muzeja niso naletele pri deželnem odboru na razumevanje in ker so mu določili nizke dohodke, je že z 31. januarjem 1904 odpovedal službo deželnega arhivarja in z novim šolskim letom postal profesor na kranjski gimnaziji. Kot korespondent Centralne komisije za preučevanje in ohranitev umetnostnih in zgodovinskih spomenikov, za kar je bil imenovan 24. oktobra 1904, se je posvetil predvsem varstvu privatnih arhivov.³³

Po Komatarjevem odhodu za arhiv ni skrbela več za to posebej določena oseba. Zato je Josip Mal upravičeno ugotavljal: »da je vladalo v arhivu mrtvilo; zadovoljili so se s tem (mislil je na deželni odbor), da so znesli kup starega papirja na več ali manj varne prostore in se dalje za to niso več brigali.« Deželni odbor pa je leta 1910 trdil, da ima pač deželni muzej dve šolani strokovni moči, ravnatelja Josipa Mantuanija in asistenta Josipa Mala. oba absolventa Inštituta za avstrijsko zgodovino na dunajski univerzi, od katerih je pričakovati, da bosta storila vse potrebno tudi za arhiv.³⁴ Dejansko se je mogel le Josip Mal od časa do časa posvetiti tudi arhivu.

Ob ustanovitvi arhivu niso uredili položaja v sklopu deželnega muzeja. Zato je Koblar prosil deželni zbor, naj bi v prvi vrsti v muzeju sistemizirali samostojno mesto arhivarja. Deželni zbor predloga ni vzel v obravnavo, češ da bodo to vprašanje uredili v zvezi s predvideno novo organizacijo muzeja. Ko pa je deželni zbor na seji 1. februarja 1894 sprejel to novo organizacijo, za arhiv niso določili nobenega posebnega uslužbenca, zanj tudi drugače ni bila predvidena posebna organizacijska enota. Komatar je predlagal deželnemu zboru, naj bi na prvem naslednjem zasedanju vendar že uredili položaj deželnega arhiva. Deželni odbor pa tudi tedaj ni pokazal razumevanja za zadeve arhiva.³⁵

Neurejeno vprašanje organizacije in uslužbencev je onemogočalo normalno delovanje arhiva. Nadaljevalo se je priložnostno prevzemanje arhivalij: 1888 — več pergamentnih listin, ki jih je po posredovanju profesorja Luschina prepustila Deželna finančna direkcija v Gradcu, ter 4 fascikli gradiva freisinškega gospostva Loka, 1889 — arhivalije ukinjenih samostanov v Kostanjevici in Stični, 1893 — zbirka prepisov in regist listin Franca Schumija, 1897 — zaboj listin in aktov iz 18. in 19. stoletja, ki jih je izročilo okrajno sodišče Novo mesto, 1899 — del graščinskega arhiva Boštanj, 1900 — gradivo okrožnega urada Ljubljana, nekaj gradiva deželnega sodišča v Ljubljani in rodbine Kalchberg, 1902 — 18 fasciklov spisov okrožnih uradov in komorne prokurature, nanašajočih se na gozdne zadeve gospostev Loka, Bela peč, Bled, Idrija in Postojna ter knjige o zemljiški odvezi, ki so jih izročili davčni uradi, 1910 — arhivalije graščine Šrajbarski turn in 1911 — nekaj spisov okrajnih sodišč Idrija in Logatec. Spričo tega je ugotavljal ravnatelj štajerskega deželnega arhiva Anton Mell na konferenci inštitutov za objavo deželne zgodovine v Salzburgu leta 1904, da ima Kranjska sicer tako imenovani deželni arhiv, toda le v smislu arhiva kranjskih deželnih stanov. Ona zbirateljska dejavnost, ki je iz štajerskega deželnega arhiva napravila osrednji deželni arhiv, vsebuječ številne posamezne mestne, trške in graščinske arhive, se na Kranjskem še ni pričela.

Omenili smo prevzeme večjih celot gradiva, ne pa posameznih aktov, listin in manjših skupnih aktov. Skladiščne kapacitete arhiva pa so ostale ves čas nespremenjene.³⁶

Delo v arhivu je potekalo ves čas brez kakršnekoli načrtnosti. Wallner je urejeval vicedomski in stanovski arhiv ter izdelal v

osnutku dva pripomočka za uporabljanje stanovskega arhiva in seznam manjkajočih spisov v vicedomskem arhivu. Koblar je nastavljal zbirko listin, jih urejeval, popisoval, izdeloval regeste in prepise, nekaj časa pa porabil tudi za prvo urejanje arhivov samostanov Kostanjevica in Stična ter graščine Dol. Stanovskemu arhivu ni posvečal posebne pozornosti (urejeval in popisal je le nekaj svežnjev tega arhiva), pač pa se je zopet Müllner lotil urejevanja oziroma, bolje rečeno, preurejevanja tega arhiva. Mal je sestavljal regeste listin ter krajevni in osebni indeks k zbirki listin.³⁷

Posebej nas zanima način urejevanja spisovnega gradiva, pri katerem neposredno odseva tudi takratno stanje arhivske stroke pri nas. Odgovor na to vprašanje dajejo dela, opravljena na stanovskem in vicedomskem arhivu.

Stanovski arhiv je bil pretežno — kot drugi arhivi v onem času — urejen tako, da je posamezna skupina spisov zavzemala določeno omaro oziroma predelek omare. Za lažje iskanje je izdelal Perizhoff že omenjeni abecedni repertorij. Tak sistem ureditve je zahteval, da so bili spisi točno shranjeni na svojem mestu v omari. Prenašanje gradiva, zlasti pa zasilno uskladiščenje v času francoske vlade je imelo za posledico, da je dajal arhiv leta 1813 videz neurejene gmote papirja.

Richter, ki so mu poverili ureditev arhiva, nalogi ni bil kos. Izhajal je iz delitve po snovnih skupinah, pri čemer se je do neke mere naslonil na obstoječo strukturo, skupine spisov pa je razporedil po abecedi njihovih gesel. Pri tem ni samo nazive skupin (gesla) slabo izbral, tako da je bilo iz njih komaj mogoče sklepati na dejansko vsebino, marveč je bilo treba isto materijo pogosto iskati med različnimi skupinami. Tudi ni poskrbel za podrobno ureditev in številni spisi so ostali napačno vloženi. Fascikle je tekoče oštevilčil in izdelal sumarni popis arhiva (na podlagi abecednih gesel skupin).³⁸

Z Richterjevo ureditvijo, ki daje osnovo še danes obstoječi strukturi stanovskega arhiva, niso bili zadovoljni, zato so zaprosili direktorja gubernijske registrature v Ljubljani, Johanna Adolfa Backesa, za nasvet, kako izboljšati ureditev stanovskega arhiva. Backes, ki je imel pred očmi tedanje, tudi pri nas na zelo visoki stopnji razvite registraturne sisteme v pisarnah, je ugotavljal, da stanovske glavne registraturne knjige, ki so obstajale za čas od leta 1401 do leta 1782,

skoraj ni moč uporabljati, potem ko je Richter vpeljal označevanje gradiva s številko fascikla. Tudi Richterjev popis nikakor ni ustrezal zahtevam takratnega administrativnega poslovanja in ni dajal nobene opore, da bi bilo mogoče vsak spisovni kos v registraturi takoj najti. Zato je predlagal, naj bi izdelali nove registraturne pripomočke: glavni seznam, ki naj bi napotil uporabnika na številko fascikla, ter podroben seznam, izdelan za vsak fascikel posebej.

Backesovega predloga se tedaj niso lotili — verjetno zaradi preobsežnosti naloge — pa tudi ne kasneje, ko je leta 1862 Peter Radics ponovno predlagal, naj bi na ta način poskrbeli za lažji pristop do stanovskega arhiva. Radics se je gotovo želel sam lotiti tega dela, ker je tedaj tudi prosil za službo v državnem arhivu na Dunaju, leta 1866 pa je uredil ljubljanski mestni arhiv.³⁹

Posegi v gradivo so se pričeli leta 1878, ko se je Skobielski lotil popraviljanja ureditve s tem, da je združeval po materiji sorodne spise iz posameznih fasciklov. V času, ki mu je bil na voljo, je bilo to preurejanje opravljeno le delno. Zato je predlagal, da se po njegovem odhodu s takim urejanjem nadaljuje in gradivo popiše, za kar je menil, da bi potrebovali več urejevalcev in da bi delo trajalo približno eno leto. Sestavil je tudi sumarni prikaz vsebine gradiva.

Značilen je tudi Skobielskega pogled na pomen gradiva. Predlagal je namreč, naj bi ločili listine kakor tudi drugo zgodovinsko dragoceno in pomembno gradivo od drugih aktov, ki zadevajo zgolj krajeve interese, družine, osebe, gospodarstvo, upravo, itd., da se ne bi pomembno gradivo v njem izgubilo in ga ne bi bilo mogoče uporabljati.⁴⁰

Wallner je imel povsem drugačne poglede na temeljna arhivistična vprašanja in se je v njih že močno približal današnjim načelom arhivske stroke. Zagovarjal je enostaven in smotrni postopek pri urejanju, ki naj bi omogočal po eni strani čim boljši pregled nad snovjo, po drugi strani pa kolikor mogoče hiter potek dela, da ne bi zaradi tega trpelo ali bilo povsem prekinjeno uporabljanje gradiva. Nasprotoval je popolni preureditvi razdelitve, ker so bili spisi v tiskanih delih že citirani po obstoječi numeraciji in se v nasprotnem primeru ne bi mogli več ozirati na te navedbe, oziroma bi te spise izgubili iz evidence. Zato je obstoječo ureditev na fascikle v glavnem obdržal in dopuščal spremembe le tam, kjer je bilo to mogoče, ne da bi nastale zaradi tega motnje ali pa je bilo to

nujno potrebno. Nekatere fascikle je zaradi heterogenega gradiva razdelil na večje število fasciklov (npr. 3a, 3b, 3c), deloma pa tudi razčlenil po snovi gradivo v okviru fasciklov. V konceptu je izdelal izpopolnjeni popis fasciklov po skupinah spisov ter neke vrste stvarni indeks.⁴¹

Deželni odbor je naročil Koblarju, naj uredi arhiv tako, da bo gradivo pregledno in urejeno kolikor mogoče po tistem sistemu, po katerem je bilo urejeno v štajerskem deželnem arhivu. Koblar je pustil stanovski arhiv v glavnem tak, kot ga je prevzel,⁴² drugače pa je ravnal Müllner. Najprej si je nekaj dni ogledoval ureditev v graškem arhivu, nato pa se tudi sam lotil po graškem vzoru dela v Ljubljani. V okviru fasciklov je nadaljeval z združevanjem spisov po snovi, iz gradiva, ki ni ustrezalo po vsebini, pa sestavljal po snovi sorodne, nove vzporedne fascikle.⁴³ Po načinu sodi Müllnerjevo delo v isto kategorijo kot urejanje, ki ga je izvajal Skobielski. Dela ni dokončal in Komatar je o njem zapisal, da je raztrgal stanovski arhiv in ga zapustil ob svojem odhodu v največjem neredu.⁴⁴

Podobno se je zgodilo tudi z vicedomskim arhivom. Viljem Heil, izredni sekretar reprezentance in komore v Ljubljani, je v sodelovanju z registratorjem Francem Pischlom in sekretarjem Karlom Seifridom Perizhoffom v letih 1754 do 1755 uredil fond po skupinah (štirih glavnih in večjim ali manjšim številom podskupin, razvrščenih po abecedi) ter izdelal obsežen popis (repertorij).⁴⁵ Skobielski je sodil, da so gesla skupin povsem samovoljno sestavljena, deloma po snovi, deloma po objektih, na katere se nanašajo in brez potrebne sistematike. Lotil se je preurejanja, s katerim pa v razpoložljivem času ni prišel daleč. Izdelal je še sumaren prikaz gradiva, ki obsega za nekatere fascikle tudi podroben popis spisov.⁴⁶

Wallner je sodil, da je Heilov repertorij še povsem uporaben in da docela ustreza splošnim zahtevam glede preglednosti in lahke dostopnosti do posameznih spisovnih kosov. Ker je dajal še vedno najbolj smotrno podlago za ureditev spisov, je na osnovi repertorija starejšo ureditev zopet vzpostavil; delo mu je olajševalo dejstvo, da so spisi povečini še ohranili Heilovo ureditev. V tem je torej izrazil Wallner tudi danes splošno priznano arhivsko načelo prvotne ureditve. Popolno spremembo ureditve — četudi bi bila bolj pravilna — je odsvetoval tudi zato, ker bi arhivalije ne bile za daljši čas dostopne za uporabo. O popisu spisov, ki jih je izdelal

Skobielski, je pravilno sodil, da imajo neki pomen le v primeru, če so izdelani za celoten fond, kar pa bi zahtevalo dosti časa.⁴⁷

OPOMBE

Kolikor ni drugače navedeno, se hrani gradivo v Arhivu Slovenije. Podatki o posameznih osebah so vzeti po Slovenskem biografskem leksikonu. Uporabljene kratice in okrajšave: GMDS = Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo; MHVK = Mittheilungen des historischen Vereins für Krain; MMVK = Mitteilungen des Musealvereines für Krain; MZK = Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, od l. 1875 Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale, od leta 1911 Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Denkmalpflege; Obravnave = Obravnave delnega zbora kranjskega; poročilo (v zvezi z Obravnami) = poročilo delnega odbora.

1. A. Brenneke-W. Leesch, Archivkunde, Leipzig 1953, str. 409 sl., 462 sl.; W. Goldinger, Zur Geschichte der Pflege des behördlichen Archivgutes in Österreich, v Archivar und Historiker, Berlin 1956, str. 208 sl.; kot primer E. Rebitsch, Klage der öffentlichen Blätter über das traurige Los der Archive in unsern Tagen, MHVK 1858, str. 66—67. — 2. 15. 2. 1823, tisk kranjskega stanovskega odbora, v Narodnem muzeju v Ljubljani. — 3. P. Hitzinger, Über die noch ungedruckten Quellen der Geschichte von Krain, MHVK 1855, str. 11 sl.; L. Germonig, Die bisherigen Arbeiten zur Ordnung des hiesigen historischen Archivs, MHVK 1858, str. 23—24. — 4. E. H. Costa, Protocoll über die allgemeine Versammlung des historischen Vereins für Krain am 17. März 1859, MHVK 1859, str. 20—21; Društva, XVIII (Historično društvo za Kranjsko), fasc. 16, 1859, marec 17 (predlog E. H. Coste glede delnega arhiva). — 5. Protocoll über die am 29. März 1860 stattgefundene General-Versammlung des historischen Vereins für Krain, MHVK 1860, str. 32; Protocol über die am 6. Mai 1862 stattgefundene General-Versammlung des historischen Vereins für Krain, MHVK 1862, str. 36. — 6. Monats-Versammlung, MHVK 1862, str. 112; Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani, kulturno zgodovinski del, Lj. 1931, str. 178. — 7. 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega, Lj. 1959, str. 14. — 8. Dež. vlada v Lj., št. 6670/1869, v konvolutu št. 399 pri Dež. predsedstvu v Lj., št. 847/1916. — 9. Dež. vlada v Lj., št. 6670/1869, v konvolutu št. 399 pri Dež. predsedstvu v Lj., št. 847/1916; o stanovskem arhivu med francosko zasedbo in Richterjevem urejanju: Monats-Versammlung, MHVK 1862, str. 112; P. Radics, Das Archiv der krain. Landschaft, Laibacher Zeitung 1862, št. 290-291; Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja, str. 178; seznama stanovskega arhiva, ki je bil 26. 6. 1820 izročen stanovom, mapa Konsignacija arhiva; Kranjski delni odbor, št.

3898/1880 (prepis), mapa Poročila Skobielskega in Wallnerja o arhivu; o sežigu aktov intendance v Ljubljani prim. pripis pri Wallnerjevem poročilu o pregledu in ureditvi vicedomskega arhiva z dne 3. 1. 1888, mapa Poročila Skobielskega in Wallnerja o arhivu. — 10. J. A. Helfert, Die Action des Herrenhauses der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder in Angelegenheit der staatlichen Archive, Mittheilungen der dritten (Archiv-) Section der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale, II. Bd., 1893, str. 304. — 11. Dež. vlada v Lj., št. 6670/1869, v konvolutu št. 399 pri Dež. predsedstvu v Lj., št. 847/1916; o protokolih ljubljanskega ograjnega in vicedomskega sodišča: Monats-Versammlung, MHVK 1862, str. 112; o Deschmannovem urejanju: Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja, str. 179; K. S. Perizhoff, Repertorium sive melius informationes über die vornembsten und wichtigsten Schriften so in dieser einer löblichen Landschaft in Krain Registratur vorhanden und alwo solche darin zu finden sind, pars I, II, Laibach 1722. — 12. Dež. vlada v Lj., št. 6670/1869, v konvolutu št. 399 pri Dež. predsedstvu v Lj., št. 847/1916. — 13. Dež. vlada v Lj., št. 9678/1869, 88 in 108/1870, v konvolutu št. 399 pri Dež. predsedstvu v Lj., št. 847/1916. — 14. Dež. vlada v Lj., št. 6670/1869, v konvolutu št. 399 pri Dež. predsedstvu v Lj., št. 847/1916. — 15. Obravnave, 15. 9.—22. 10. 1869 (zv. 9), stenogr. zap., str. 56, priloge, str. 193 sl., 402 sl.; 15.—30. 8. 1870 (zv. 10), priloge, str. 164 do 167. — 16. J. A. Helfert, Die Action, str. 280; F. Posch, Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchivs, Graz 1959. — 17. Dež. vlada v Lj., št. 441/1870, v konvolutu št. 399, pri Dež. predsedstvu v Lj., št. 847/1916; Obravnave 15. do 30. 8. 1870 (zv. 10), priloge, str. 164—167. — 18. Dež. vlada v Lj., št. 441/1870, konvolut št. 399 pri Dež. predsedstvu v Lj., št. 847/1916. — 19. Obravnave, 15.—30. 8. 1870 (zv. 10), stenogr. zap., str. 30 sl., priloge, str. 11, 164—167; Kranjski dež. odbor, št. 3898/1880 (prepis), mapa Poročila Skobielskega in Wallnerja o arhivu. — 20. J. A. Helfert, Die Action, str. 275, 278, 288, 304; J. Lampel, Zur Organisation der österreichischen Archive, Oesterreichisch-Ungarische Revue, NF 9. Bd., Wien 1890, str. 333. — 21. Obravnave, zv. 14, Lj. 1874, priloge, str. 352—355; Dež. vlada v Lj., št. 6368/1873, konvolut št. 399, pri Dež. predsedstvu v Lj., št. 847/1916. — 22. Dež. vlada v Lj., št. 6368, 7599, 7922, 8820/1873, konvolut št. 399, pri Dež. predsedstvu v Lj., št. 847/1916; dopis dež. predsedstva dež. odboru v Lj. z dne 26. 10. 1873 (prepis), mapa Konsignacija arhiva; Obravnave, zv. 14, Lj. 1874, priloge, str. 352—355. — 23. J. A. Helfert, Die Action, str. 304. — 24. MZK, XVIII (1873), str. 261, NF IV (1878), str. II, XVIII, CXXXI—CXXXII, NF V (1879), str. XVI, NF VIII (1882), str. III; A. Luschin v. Ebengreuth, Die Sammlung des Schlosses Lustthal bei Laibach, MZK, NF VII (1881), str. 96. — 25. Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja, str. 179; Obravnave, zv. 19, Lj. 1878, priloge, str. 515; MZK, NF IV (1878), str. XVIII, CXXXVII, NF V (1879), str.

XVII, NF VII (1881), str. XVI, XIX, XCVI—XCVIII, CX, NF VIII (1882), str. III; Kranjski deželni odbor, št. 3898/1880 (prepis), mapa Poročila Skobielskega in Wallnerja o arhivu. — 26. Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja, str. 179. — 27. Obravnave, zv. 26, Lj. 1887, poročilo, str. 110—111. — 28. Obravnave, zv. 27, Lj. 1888, poročilo, str. 124—125. — 29. Obravnave, zv. 21, Lj. 1881, priloge, str. 352—355; zv. 22, Lj. 1882, poročilo, str. 134—135; zv. 25, Lj. 1886, poročilo, str. 146—147; zv. 26, Lj. 1887, poročilo, str. 116—117, zv. 27, Lj. 1888, poročilo, str. 124—125; J. Mal, Naše Muzejsko društvo v teku sto let, GMDS XX (1939), str. 18; MZK, NF XV (1889), str. 53. — 30. Obravnave, zv. 27, Lj. 1888, poročilo, str. 124—125; Wallnerjevi poročili o pregledu in ureditvi vicedomskega in stanovskega arhiva z dne 3. 1. in 10. 7. 1888, mapa Poročila Skobielskega in Wallnerja o arhivu. — 31. Obravnave, zv. 29, Lj. 1888, poročilo, str. 138—139; zv. 30, Lj. 1889, poročilo, str. 6, 146—149; zv. 42. Ljubljana 1901, poročilo, str. 200—203. — 32. Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja, str. 18, 180; Obravnave, zv. 30, Lj. 1889, poročilo, str. 146—149; zv. 31, Lj. 1890, poročilo, str. 162—165; zv. 32, Lj. 1892, stenogr. zap., str. 176; zv. 34, Lj. 1894, stenogr. zap., str. 67, 122; zv. 35, Lj. 1895, stenogr. zap., str. 179 sl.; zv. 42, Lj. 1901, str. 47, 175, poročilo, str. 200—201; A. Müllner, Diarium über die Arbeiten im Archive des Landesmuseums in Laibach, 22. September 1900 an, str. 1. — 35. Komatarjevo pismo dež. odboru, 16. 1. 1904 (koncept), last dr. Josipa Žontarja, Kranj; Obravnave, zv. 46, Lj. 1908, poročilo, str. 190—191; MZK, III. F 3. Bd. (1904), stolpec 297, 327, III. F 5. Bd. (1906), stolpec 93*, 202*. — 34. J. Mal, Pomen in organizacija arhivov, Dom in svet, 1910, str. 22; Dež. predsedstvo v Lj., št. 2327/1910, pri št. 847/1916. — 35. Obravnave, zv. 32, Lj. 1892, stenogr. zap., str. 176; zv. 33, stenogr. zap., str. 31; zv. 34, stenogr. zap., str. 182 sl., priloge, str. 342 sl.; F. Komatar, Über die Ziele der archivalischen Tätigkeit in Krain und die Bedeutung der Archive für die heimische Geschichte, Laibacher Zeitung, 1904, št. 114. — 36. Obravnave, zv. 29, Lj. 1888, poročilo str. 138—139; zv. 30, Lj. 1889, poročilo, str. 148—149; zv. 31, Lj. 1890, poročilo, str. 168—169; zv. 34, Lj. 1894, poročilo, str. 200—201, zv. 39, Lj. 1898, poročilo, str. 170—171; zv. 41, Lj. 1900, poročilo, str. 182—183; zv. 42, Lj. 1901, poročilo, str. 204—205; zv. 44, Lj. 1903, poročilo, str. 198—199, zv. 48/I. del, poročilo, str. 200—201; seznam gradiva Okrožnega urada Lj. z dne 10. 9. 1900, mapa Konsignacija

arhiva; Jahresbericht des Landesmuseums Rudolfinum in Laibach für die Jahre 1911 und 1912, Laibach 1913, str. 15; F. Komatar, Aus Vereinen, Archiven, Bibliotheken, Museen, MMK, 19 (1906), str. 78. — 37. Obravnave, zv. 29, Lj. 1888, poročilo, str. 138—139; zv. 30, Lj. 1889, poročilo, str. 146—149; zv. 31, Lj. 1890, poročilo, str. 162—165; zv. 32, Lj. 1892, poročilo, str. 188—191; zv. 33, Lj. 1893, poročilo, str. 182—183; zv. 34, Lj. 1894, poročilo, str. 192—193; zv. 35, Lj. 1895, poročilo, str. 240—241; zv. 37, Lj. 1896, poročilo, str. 224 do 225; zv. 43, Lj. 1903, poročilo, str. 202—207; zv. 44, Lj. 1903, poročilo, str. 196—199; Jahresbericht des Landesmuseums Rudolfinum in Laibach für die Jahre 1911 und 1912, Laibach 1913, str. 8, 35. — 38. Poročilo Petra Skobielskega iz l. 1880 o stanovskem arhivu, mapa Poročila Skobielskega in Wallnerja o arhivu; seznam stanovskega arhiva, ki je bil 26. 6. 1820 izročen stanovom, mapa Konsignacija arhiva. — 39. P. Radics, Das Archiv der krain. Landschaft, Laibacher Zeitung 1862, št. 292; 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega, str. 14 sl. — 40. Kranjski dež. odbor, št. 3898, 6166/1880 (prepisa); poročilo Petra Skobielskega iz l. 1880 o stanovskem arhivu, mapa Poročila Skobielskega in Wallnerja o arhivu. — 41. Wallnerjevo poročilo o pregledu in ureditvi stanovskega arhiva z dne 10. 7. 1888, mapa Poročila Skobielskega in Wallnerja o arhivu. — 42. Obravnave, zv. 31, Lj. 1890, poročilo, str. 162 do 165; zv. 33, Lj. 1893, poročilo, str. 182—183; zv. 34, Lj. 1894, poročilo, str. 192—193. — 43. A. Müllner, Diarium über die Arbeiten im Archive des Landesmuseums in Laibach, 22. September an; Obravnave, zv. 43, Lj. 1903, poročilo, str. 202 sl. — 44. F. Komatar, Verzeichnis der in Krain erschienenen und auf dieses Kronland bezüglichen Abhandlungen archivalischen Inhaltsrokipis, ki pa ni v celoti obsežen v objavljenem Verzeichnis der archivalischen Literatur Krains, Mitteilungen des k. k. Archivrates, I (1914), str. 235—251, v lasti dr. Josipa Žontarja, Kranj. — 45. J. Žontar, Christian Wilhelm Heil, ein Diplomat, Projektmacher und nationalökonomischer Theoretiker des 18. Jahrhunderts, Südostforschungen, Bd. XVII, 2. Halbband (1958), str. 395 sl. — 46. Kranjski deželni odbor, št. 3898, 6166/1880 (prepisa) in poročilo Petra Skobielskega iz l. 1880 o vicedomskem arhivu, vse v mapi Poročila Skobielskega in Wallnerja o arhivu. — 47. Wallnerjevo poročilo o pregledu in ureditvi vicedomskega arhiva z dne 3. 1. 1888, mapa Poročila Skobielskega in Wallnerja o arhivu.

SEDEMDESET LET MESTNEGA ARHIVA LJUBLJANSKEGA

SERGIJ VILFAN

Mestni arhiv Ljubljane deluje organizirano in nepretrgoma od Askerčevega nastopa leta 1898 dalje in ima tako kot mestna ustanova s področja kulture in znanosti najstarejše tradicije, kakor sploh šteje med najstarejše zavode za družbene službe v Sloveniji. Ob šestdeseti obletnici svojega delovanja je ljubljanski Mestni arhiv objavil obsežno publikacijo (60 let Mestnega arhiva ljubljanskega, Ljubljana 1959). V njej je opisana zgodovina starejših delov arhiva, ki so preraščali v zgodovinski arhiv še v sklopu mestne uprave, nato je prikazan razvoj zgodovinskega arhiva od Askerčevega nastopa l. 1898 dalje, glavni del publikacije pa je »splošni pregled fondov in zbirk Mestnega arhiva po stanju 31. januarja 1959.« Gre za prvi obsežnejši zgodovinski prikaz arhivskega zavoda, obenem pa tudi njegovega celotnega gradiva v slovenski arhivistični literaturi. Kmalu nato je sledil še podroben pregled, ki ga je za svoje fonde objavil republiški arhiv (Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS, Ljubljana 1960). Ker sta bila s tem sestavljena in objavljena splošna popisa za dva največja arhiva Slovenije, se je ponujala misel, da bi se popis v Sloveniji sistematično dokončal in da bi zajel vse arhive Slovenije. Tako je nastal še Vodnik po arhivih Slovenije, Ljubljana 1965, ki daje za Slovenijo pregled po stanju 1. januarja 1963. Za ljubljanski Mestni arhiv se podatki iz prejšnje publikacije tu niso ponovili, pač pa so bili zanj v Vodniku objavljeni dodatki za čas od 31. januarja 1959 do 1. januarja 1963. Podatki o zavodu so v kratkem dopolnjeni na straneh 96—102, pregled fondov pa na straneh 103—114.

Ker je s tem desetletna doba od 1958 dalje že deloma vsebovana v Vodniku, ob sedemdesetletnici arhiva ne bo izšla posebna publikacija. Ponovni izčrpniji pregled zavodovega delovanja kaže odložiti na drugo priložnost tudi zato, ker je prav zdaj na stopnji razvoja, ko se iščejo, uvajajo in deloma tudi že ustaljujejo nove organizacijske oblike, nove delovne naloge in nove delovne možnosti. Za zdaj naj bo tak pregled nadomeščen s kratkim informativnim očrtom.

V letu 1959 je zavod še deloval po načelih proračunskega poslovanja in je bil po teh načelih financiran. Družbeno upravljanje se je tedaj še omejevalo na upravni odbor, v katerem so imeli večino člani, imenovani po ustanovitelju. V l. 1961 so ustanoviteljske pravice

brez posebnega akta prešle od Okrajnega ljudskega odbora na Mestni svet Ljubljane, ki je 13. novembra 1963 sprejel odločbo o »ustanovitvi« zavoda »Mestni arhiv, zgodovinski arhiv mesta Ljubljane«, kar pa je bila dejansko samo odločba o potrditvi novega zavodovega položaja. Od novembra 1963 do začetka leta 1965 je deloval kot organ družbenega upravljanja svet Mestnega arhiva, sestavljen po podobnih načelih kot prej upravni odbor. Od marca 1964 dalje je začela kot poseben organ delovati delovna skupnost, ki je 11. februarja 1965 sprejela prvi zavodov statut. Ta je uvedel v skladu s spremenjeno odločbo o ustanovitvi (25. decembra 1964) kot najvišji organ v zavodu delovno skupnost (v funkciji zavodovega sveta), ki o nekaterih zadevah odloča skupno s štirimi predstavniki družbene skupnosti.

Nejasni položaj zavoda ob prehodu ustanovitelskih pravic na Mestni svet in začetne težave pri financiranju samega Mestnega sveta so po letu 1962 privedle tudi Mestni arhiv v gmotne težave, ker se mu letna sredstva niso odmerjala ne po delovnem programu, ne po dejanskem številu delavcev in materialnih stroških. Zato je sledil — že pred gospodarsko reformo — nagel padec števila zaposlenih in se je moral reducirati delovni program. Da bi se nazadovanje ustavilo, je bilo treba iskati predvsem taka dela, ki bi zavodu prinašala lastne dohodke, torej doseči delno neodvisnost zavoda od sredstev, ki jih je dajal na voljo ustanovitelj. Ovira za tak razvoj v samostojnejši položaj je bilo predvsem dejstvo, da za arhivske storitve vsaj spočetka ni bilo naročnikov niti ni bilo pravih zakonitih podlag za primerno reorganizacijo arhivske službe. V interesu same službe pa tudi ni kazalo preusmeriti zavod v katero koli drugotno dejavnost, pri tem zanemariti njegove temeljne naloge in odtegniti delavce od tiste zaposlitve, za katero so bili z dolgoletnim delom kvalificirani. Toda na drugi strani so zavodu dajale možnosti za nadaljnji razvoj predvsem tri okoliščine: (1) večja samostojnost, ki stam jo zagotavljala samoupravljanje in opuščanje proračunskega sistema; (2) sposobnost zavoda, da del svojih delavcev zaposli predvsem pri izvajanju znanstvenih nalog in (3) zakon o arhivskem gradivu in o arhivih iz leta 1966, ki je zavodovemu delu dal trdnjšo pravno podlago. Pozitivno je treba tudi oceniti dejstvo, da se tako imenovane dotacije

razčlenjujejo po vrednosti posameznih delovnih nalog, kar olajšuje notranjo organizacijo in povečuje intenzivnost dela, čeprav je na drugi strani to vrednost težko vnaprej izračunati.

Nakazane razvojne silnice so privedle do tega, da se je arhivsko delo na ljubljanskih fondih zmanjšalo v sorazmerju z zmanjševanjem sredstev, ki jih je dajal ustanovitelj, in da so se nekatera dela sploh ustavila (npr. fototeka Ljubljane), da pa so se hkrati razširila druga in nato odprla nova delovna področja.

Podobno je bilo tudi z arhivskimi prostori. V letu 1959/60 je arhiv za adaptacijo pridobil v severni stavbi magistrata tri nadstropja novih skladišč, ki so bila vsaj tedaj verjetno najbolj sodobna v Jugoslaviji. Razen teh in drugih skladišč v severni stavbi magistrata pa je imel arhiv skladišča še v večjem delu južne stavbe, ki jo je bilo treba izprazniti, da bi se tam uredili prostori za restavracijo in za potrebe Mestnega sveta. Toda prvotni načrt, da bi se zato arhiv razširil v severne sosedne stavbe, je bil predrag in tako je bilo treba urediti nadaljnja skladišča v sami severni stavbi magistrata. V letih 1961/62 je bilo ognjavarno urejeno podstrešno skladišče nad pisarnami, leta 1963 racionalneje preurejeno še eno staro skladišče in je nato arhiv izpraznil (deloma ob sprotne škartiranju) ves južni del magistrata ter nekaj prostorov v srednjem delu, potem ko je bil že leta 1962 izgubil tudi razstavno dvorano. Tako je prišel arhiv leta 1963 tudi v stisko s prostori.

Delo na ljubljanskem gradivu se je zato usmerjalo predvsem na fonde, v katerih je bilo mogoče s škartiranjem pridobiti prostora, in na fonde, ki se pogostoma uporabljajo predvsem pri izdajanju potrdil o delovni dobi, kvalifikacijah itd. Močno pa se je omejilo (razen pri glavni mestni registraturi) nadrobno delo na fondih, zvezano s sestavo inventarjev.

Dokler je nekako do leta 1963 arhiv še imel možnosti za prevzemanje, je prevzemal precej srednje velikih fondov. Pozneje se je prevzemanje moralo omejiti na najnujnejše primere in na manjše fonde, kolikor sta pač omogočala škartiranje in racionalnejša namestitvev. V dveh primerih je arhiv prevzel gradivo z njegovim dotedanjim skladiščem vred, kar pa je bila le zasilna rešitev. V desetletju 1958 do 1968 je bil s prevzemi kompletiran fond MLO Ljubljana (1945—1955). Precej številni in obsežni so bili tudi prevzemi gradiva šol (24 fondov, od tega deset srednjih šol). Kolikor za

ljubljansko gradivo ni bilo dovolj denarja, je arhiv v letih 1967—1968 opravljal dela tudi za SO Kranj, Kamnik, Tržič, Radovljica, Jesenice, Grosuplje in Trebnje.

Uporabljanje arhivskega gradiva Mestnega arhiva za znanstvene in za praktične namene kaže v splošnem tendenco naraščanja. Drugi stik z javnostjo — arhivske razstave — je arhiv opustil, ko je, kot omenjeno, izgubil razstavno dvorano. Zadnja razstava Mestnega arhiva je bila leta 1959. Zmanjšane možnosti za arhivsko strokovno delo v ožjem pomenu besede je na drugi strani odtehtalo znanstveno delo zavoda, ki je v tem desetletju po izidu že omenjene publikacije ob svoji 60-letnici objavil prvi pregled zgodovine Ljubljane skozi vse dobe (Ljubljana, podobe iz njene zgodovine, Ljubljana 1962), ki je nato izšel še v trojezični slovensko-italijansko-nemški izdaji (Ljubljana 1965). Obe publikaciji sta nastali po obsežnem redakcijskem delu. Boga te dokumentacijske podatke o Ljubljani vsebuje Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi (1945—1955), razmnoženo na multilith leta 1965. Sistematično se je nadaljevalo objavljane zbirke Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku; v letih 1959—1966 so izšli — skoraj v celoti v redakciji B. Otorepca — zvezki IV do XI, XII. zvezek (ljubljski urbarji) pa je tik pred izidom. S tem bo vrsta zaenkrat prenehala, dokler se ne nabere zopet gradiva za en zvezek; namesto nje bo arhiv začel objavljati stare ljubljanske kronike.

V letu 1964 je zavod na natečaju za ureditev ljubljanskega gradu prejel prvo nagrado. Že več let Mestni arhiv sistematično raziskuje urbanistične načrte Ljubljane, o čemer sproti izhajajo razprave V. Valenčiča v Kroniki. Pri nekaterih delnih pripravah za obdelavo slovenske agrarne zgodovine je zavod sodeloval s Slovensko akademijo znanosti in umetnosti. Samostojno pa že več let — ob sofinanciranju sklada Borisa Kidriča — raziskuje razvoj meščanskih kapitalov v osrednji Sloveniji v dobi zgodnjega kapitalizma ter pri tem ugotavlja predvsem količinske podatke. Pravkar se končujejo tudi dela za historiat ljubljanskega grba in zastave, ki naj pripomorejo h končni določitvi njune sodobne oblike. Prav tako se je zavod vključil v delovni program za raziskavo etnične strukture slovenskih mest v preteklosti. V precejšnji meri je arhiv udeležen pri upravljanju in urejanju »Kronike«. Tako obsežen — zgoraj samo deloma nakazan — znanstveni program zavoda je bil mogoč zato, ker se je

posrečilo za večino navedenih del pridobiti sofinancerje. Žal se to doslej ni posrečilo za znanstveno delo, ki bi moralo priti zopet v ospredje: za nadaljevanje obsežnejše Zgodovine Ljubljane. Predvsem bi bilo treba objaviti doslej zbrane pripravljalne monografije.

Funkcija arhiva v znanstveni dejavnosti se posredno kaže tudi v znanstvenih delih, ki jih kot posamezniki objavljajo njegovi sodelavci (izmed obsežnejših del: S. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1961; isti, *Rechtsgeschichte der Slowenen*, Graz 1968) in v njihovih predavanjih doma (npr. B. Otorepec na Filozofski fakulteti v Ljubljani) in v inozemstvu (S. Vilfan kot gost po eno predavanje na arhivski šoli v Marburgu/Lahn in v pravnozgodovinskem kurzu graške pravne fakultete).

Posebej se nekateri zavodovi delavci ukvarjajo z arhivistiko kot znanstveno panogo. Tudi izmed del te vrste so nekatera izšla v inozemstvu (angleški prevod Vilfanove Razprave o pisarniškem poslovanju in o arhivih v *The Indian Archives* 1959/60; francoski razpravi S. Vilfan-B. Otorepec o notarskih arhivih v Jugoslaviji in o mestnih arhivih v Sloveniji, obe v mednarodni reviji *Archivum* 1962/1963). K temu je omeniti še aktivno sodelovanje zavodovih delavcev v pripravah gradiva za kongrese in na samih kongresih doma in v inozemstvu (zlasti arhivska kongresa v Bruslju 1964, Washingtonu 1966 in Madridu 1968, pa tudi kongres gospodarskih zgodovinarjev v Münchenu in mednarodni kongres zgodovinarjev na Dunaju, oba 1965), za kar so bila sredstva v večjem delu dana na voljo tudi od drugih institucij oz. od prirediteljev.

Posebej so zavodovi delavci skrbeli za napredek arhivskih kadrov (npr. s sodelovanjem v priročniku, organiziranjem tečajev ali s predavanji na tečajih) in arhivske službe sploh. Tako je zavod sodeloval že pri pripravah nekaterih zveznih predpisov, posebno intenzivno pa pri osnutkih predpisov in pri organiziranju omrežja za Slovenijo. Pomembno je bilo pri tem tudi spoznanje, da bo mogoč Mestni arhiv prebroditi lastne težave le, če bo imel dovolj trdna tla v primerni strukturi omrežja v Sloveniji in če bo uskladił svoje načrte z drugimi arhivskimi zavodi v Skupnosti arhivov Slovenije, ki je bila ustanovljena leta 1966. Zastopal je v soglasju z drugimi slovenskimi arhivskimi zavodi stališče, naj bi se arhivska služba Slovenije ne drobila na veliko število majhnih, strokovno in tehnično nerazvitih zavodov, temveč naj

bi se rajši z združenimi močmi okrepili že obstoječi arhivski zavodi. To stališče je v praksi večidel prodrlo in tako prevzema Mestni arhiv z letnimi pogodbami tudi nekatere naloge za posamezne neljubljanske skupščine občin. Najbolj primerno je urejeno pogodbeno razmerje do skupščine občine Škofja Loka, ker je za njeno območje pri Mestnem arhivu nameščen poseben delavec, ki ima v zavodu potrebne strokovne povezave.

Po novi arhivski zakonodaji je bolj kot doslej urejeno razmerje med arhivskimi zavodi in pisarnami, v katerih gradivo nastaja. Predvsem je treba za uspešno izvajanje zakon sistematično organizirati delo z gradivom gospodarskih organizacij. Ker se s tem po raznih potih arhivska služba intenzivno povezuje z operativno, se je med drugim tudi nujno postavljala naloga, poskrbeti za kratko informacijo o namenu arhivske službe, o njenem pomenu in o njeni povezavi s pisarnami. Zato je Mestni arhiv sodeloval pri pripravi publikacije *Arhivi*, od pisarne do zakladnice zgodovine, Ljubljana 1967, ki jo je izdalo Arhivsko društvo Slovenije.

Že stara izkušnja arhivov pa uči, da je nadzorovanje gradiva po pisarnah sicer potrebno, da pa je uspešno le tedaj, če more arhivski zavod ogroženo gradivo prevzeti. Ker so prostori Mestnega arhiva na ljubljanskem magistratu s svojo kapaciteto 3.000 tm stalno zasedeni in ker za razširitev prostorov v Ljubljani v bližnji prihodnosti ni upanja, je Mestni arhiv v začetku leta 1968 prevzel od skupščine občine Trebnje v upravljanje grad Malo Loko, ki je suh in ima primerno prometno lego. Del prostorov se je že poleti časovno preuredil za skladišča. Ko bo grad primerno adaptiran (utrditev stropov in izdelava nekaterih prostorov), bo sprejel približno toliko gradiva, kot arhivski prostori na magistratu. Prostori v Mali Loki bodo predvsem namenjeni za gospodarski arhiv (podjetja), za arhiv nekaterih dolenjskih občin in kot prehodno skladišče za tisto gradivo ljubljanskih upravnih organov, ki še ni dovolj staro, da bi se iz njega izločili nepotrebni deli in ki bi zato zavzelo preveč prostora v ljubljanskih skladiščih. Mestni arhiv si bo tudi prizadeval, da bi iz gradu, stavbe iz začetka 17. stoletja, napravil zanimiv turistični objekt.

Po napredku v letih 1959 do 1962 in po težavnem, včasih kritičnem položaju v prvih naslednjih letih, si je tako Mestni arhiv poizkušal poiskati nekatere nove možnosti za delo. Nekatere izmed njih — npr. investiranje v grad Malo Loko in sklepanje razmero-

ma kratkoročnih pogodb z neposrednimi interesi — so morda nekoliko tvegane ali pa ne zagotavljajo ustaljenega delovnega programa, kar zopet ne zagotavlja trdne materialne podlage. Tudi bi moral arhiv za izvajanje novih nalog namestiti in priučiti nove delavce, predvsem s srednješolsko izobrazbo,

nima pa zagotovila, da bo zanje tudi v bodoče po letnih naročilih dovolj sredstev. Vsaj zaenkrat pa je nova smer razvoja vsekakor dala tudi precej pozitivnih rezultatov in upajmo, da bodo rezultati takšni tudi potem, ko jo bo treba oceniti po nekaj letih, ko bo Mestni arhiv obhajal petinsedemdesetletnico.

NEKAJ NADROBNOSTI O DELOVANJU KÄRNTNER HEIMATDIENSTA PRED PLEBISCITOM LETA 1920 NA KOROŠKEM

TONE ZORN

Razumevanje dogajanja na območju južnega dela Koroške v času od znanega plebiscita 10. oktobra 1920 do današnjega dne v marsičem pojasnjuje vloga osrednje protislovenske organizacije Kärntner Heimatdienst (KHD) v slovenski manjšinski problematiki. Cilje in vlogo te organizacije za čas med obema vojnama je na podlagi dosegljive dokumentacije orisal pred nekaj leti Lojze Ude.¹ Žal so zadevni avstrijski arhivi, predvsem pa fond KHD v koroškem deželnem arhivu, še nadalje nedostopni tujemu raziskovalcu, tako da se moremo še vedno naslanjati samo na sodobno publicistiko ter na dokumentacijo, ki jo hranijo jugoslovanski arhivi. Tu gre predvsem za časovno obdobje iz poletja 1920. iz časa vedno agresivnejše dejavnosti KHD. dokumentacija sama pa se nanaša v glavnem na območje velikovškega okrajnega glavarstva.

Ni namen tega članka lotevati se celotne dejavnosti KHD, saj bi za tak oris potrebovali celotno dokumentacijo te organizacije, ampak opozoriti na določeno nevzdržnost nemško pišočih piscev, ki vidijo v predplebiscitni dejavnosti te organizacije predvsem vsesplošno protijugoslovansko gibanje vsega nemško in večine slovensko govorečega južnokoroškega prebivalstva.

Prvi val organizirane propagandne dejavnosti, ki so jo vodili iz nemškega dela dežele, so jugoslovanske oblasti opazile kmalu po ustanovitvi koroškega deželnega propagandnega vodstva (Landesagitationsleitung) kot organa deželnega zbora, ustanovljenega dne 22. avgusta 1919 v Spittalu na Dravi, kmalu po jugoslovanski izpraznitvi Celovca in po umiku na demarkacijsko črto, določeno v Parizu med obema koroškima plebiscitnima conama A in B. Jugoslovanske oblasti so prvič opazile organizirano nemško usmerjeno propagando oktobra leta 1919. Poročila, ki sta jih v Ljubljano pošiljali obe koroški okrajni glavarstvi, velikovško in boroveljsko, pričajo, da so oblasti z dokajšnjim uspehom sledile tej dejavnosti koroškega deželnega propagandnega vodstva ter jo tudi delno obrzdale. Po podatkih, s katerimi so razpolagale jugoslovanske oblasti, so se ukvarjale z nemško propagando predvsem tri izpostave propagandnega oddelka koroškega deželnega zbora, od teh ena pod vodstvom policijskega

svétnika Spitzerja v Celovcu, druga v Mostiču pod vodstvom znanega nemškega nacionalca slovenskega rodu Josefa Glantschniga iz Vovber, in tretja v Št. Andražu v Labotski dolini, ki jo je vodil nadporočnik Maierhofer. Poleg teh je bila še posebna pisarna v Vrbi za območje boroveljskega okrajnega glavarstva. To, da so Nemci segali s propagandno dejavnostjo tudi v Mežiško dolino, ki je po sklepih pariške mirovne konference dokončno pripadla Jugoslaviji, je presojalo 21. novembra 1919 velikovško okrajno glavarstvo za »neprijateljsko početje od strani avstrijske republike« do sosednje države.² Vse kaže, da drže trditve predstavnikov jugoslovanske oblasti, da je ta prišla na sled vrsti plačanih nemških agitatorjev. Ti so se vtihotapljali iz plebiscitne cone B na ozemlje, ki ga je upravljala Jugoslavija. Za zaježitev te dejavnosti je okrajno glavarstvo Borovlje dne 15. decembra 1919 v zanimivem poročilu prosilo ljubljanske oblasti, da bi dovolile širiti na območju plebiscitne cone A prepovedani glasili avstrijske socialnodemokratske stranke Arbeiter Zeitung in Arbeiterwille, zaradi njunih poročil o slabem gospodarskem položaju Avstrije kot najboljšem sredstvu proti nemški propagandi.³

Dokončno obliko je dobila koroško-nemška propagandna organizacija po 9. marcu 1920, ko so v zgornjekoroškem Št. Vidu vse v takratnem deželnem zboru zastopane stranke sklenile ustanoviti posebno »domovinsko službo« (Heimatdienst), ki naj bi vodila in združevala vse predplebiscitno protislovensko in protijugoslovansko delovanje nemško-nacionalnih krogov na območju obeh plebiscitnih con. Sklenili so tudi, da bo vodil organizacijo poseben sosvet, sestavljen iz zastopnikov vseh meščanskih in socialdemokratske stranke, zastopani pa bi bili v njem tudi posamezni okraji, na katere se je raztezalo delovanje organizacije. Organizacijsko je že koroški propagandni oddelek koroškega deželnega zbora razdelil plebiscitno cono A na štiri odseke s sedeži v plebiscitni coni B ali zunaj nje: na Rož (I); zahodno Podjuno z Grabštajnom (II); sodni okraj Velikovec, zahodni del (III) ter končno še na sodni okraj Pliberk vzhodno od Velikovca z Labotsko dolino (IV). Odseka I. in II. sta imela vodstvo v Celovcu, Velikovec-zahod v Mostiču,

odsek IV. pa v Št. Andražu v Labotski dolini. Odsek I. je bil kasneje razdeljen v štiri pododseke: a) na zgornji Rož s sedežem v Beljaku, b) območje južno od Vrbe s sedežem v Vrbi, c) spodnji Rož ter č) območje Gure—Hodiše, zadnja pododseka s sedežem v Celovcu.⁴ Na čelu celotne organizacije je stal še danes aktivni Hans Steinacher.

V prvem trenutku sta se tako koroško propagandno vodstvo kot KHD naslonila predvsem na zaupnike leta 1908 na Koroškem ustanovljenega Nemškega narodnega sveta (Deutscher Volksrat), prvenstveno ustanovljenega proti dajanju kakršnihkoli koncesij nenemškim narodom monarhije, predvsem pa proti slovenskim oziroma jugoslovanskim zahtevam, 1917. tudi v deklaracijskem gibanju. V okrožnici zaupnikom z dne 26. marca 1919 je nemški Volksrat zadovoljno opozarjal, da je na njegovo pobudo bila ustanovljena ob padcu monarhije in »po pričetku sovražnosti s strani Jugoslovancov« in za »obrambo pred političnimi sunki Kranjcev« posebna »narodnostnopolitična skupina« pri predsedstvu deželnega odbora,⁵ iz katere je jeseni istega leta izšlo koroško deželno propagandno vodstvo. Drug element, iz katerega so prihajali agitatorji KHD, so bili nekdanji aktivni udeleženci protijugoslovanskih bojov v zimi 1919 in spomladi 1920, od srede leta pa so bili glavni nosilci KHD dejavnosti nemško usmerjeni begunci iz plebiscitne cone A, ki so se v tem času po odločitvi plebiscitne komisije smeli vrniti nazaj.

Iz smernic vodstva KHD za razpredenje organizacijske mreže v plebiscitni coni A je videti, da si je prizadevala njena centrala formirati na območju južne Koroške posebne krajevne svete, Heimatsräte imenovane (HR). V utemeljitvi za ustanovitev takih svetov je KHD poudarjal nujnost samozaščite in zastopstva južnokoroškega prebivalstva pred jugoslovanskimi oblastmi, seveda v duhu nemške koncepcije za plebiscitno odločitev. V domovinskih svetih naj bi bile po teh navodilih zastopane vse nekdanje politične stranke, glede na obseg posamezne občine pa naj bi HR sestavljalo 6 do 25 oseb, ki bi izmed sebe izvolili predsednika in tričlanski odbor. Zanimivo je, da je vodstvo KHD predvidevalo, da ne bo mogoče povsod razpresti nemško propagandno organizacijo ter je zato svetovalo ustanovitev posebnih »delovnih mest« po vsem območju južne Koroške, na katera bi se navezovalo nekaj občin. Predvidena so bila taka delovna mesta v Rožku za Zgornji Rož, Škofiče in Logo ves; v Borov-

ljah za Spodnji Rož; v Žihpoljah za območje Vrbskega jezera; Grabštajnu za občine Grabštajn, Pokrče, Tinje, Radiše, Medgorje, Žrelec in Galicijo; v Dobrli vesi za sodni okraj Dobrila ves brez občine Galicija; v Velikovcu za sodni okraj Velikovec brez Tinj; v Železni Kapli za sodni okraj Železna Kapla; v Pliberku za občine Pliberk, Blato, Libuče, Bistrice pri Pliberku ter Globasnico; v Labotu za občine Labot, Legerbuch, Žvabek in Libeliče ter v Grebinju za občine Ruda, Grebinj in Puštrica.⁶ Naloga teh »delovnih mest« je bila predvsem prevzemanje celovskega propagandnega gradiva ter zbiranje poročil o situaciji v plebiscitni coni A, ki so se končno zbirala v Celovcu; vsekakor pa se je ta mreža dokončno izkristalizirala po odprtju demarkacijske črte med obema plebiscitnima conama A in B septembra 1920, ko je prešla večina KHD aparata v plebiscitno cono A ter se je smel po sklepih plebiscitne komisije legalizirati.

Za obe središči takratnih okrajnih glavarstev, Borovlje in Velikovec, plebiscitne cone A sta bila po navodilih iz Celovca ustanovljena okrajna KHD sveta, ki sta skupaj s celovskim vodstvom KHD sestavljala vodstveni aparat te organizacije.⁷

V smernicah celovskega vodstva je bila osnovana naloga HR »zastopati nemško misleče prebivalstvo« in to »predvsem pred plebiscitno komisijo«. Dalje so imeli nalogo zbirati vesti o vsem dogajanju na območju plebiscitne cone A ter zadevno poročanje plebiscitni komisiji, skrbeti za vpise v glasovalne plebiscitne imenike, dalje skrbeti, da ne bo prišlo do »jugoslovanskih mahinacij« ob plebiscitu ter pritegovanje omahljivcev na nemško stran, skrb za nastanitev nemško usmerjenih plebiscitnih glasovalcev, izvajanje nemško-koroške propagande, imenovane »domovinska propaganda«, predvsem pa zastopati nemško misleče prebivalstvo posameznih občin.⁸

Za propagandno delo v plebiscitni coni A je KHD pripravljala v Celovcu tudi posebne inštruktorske tečaje; v poštrev zanje pa so prišli predvsem tisti nemško usmerjeni begunci iz plebiscitne cone A, ki so bili določeni, da se poklicno ukvarjajo s propagandnim delom na jugoslovanskem zasedbenem delu Koroške in to kot agitatorji ali pa tajniki občinskih HR. Tako kot v drugi polovici leta 1919⁹ so tudi po ustanovitvi KHD nemško usmerjeni agitatorji dobivali posebne denarne podpore. Tako je na primer sklenilo vodstvo KHD na seji dne 17. maja 1920 dvigniti

doklade svojim zaupnikom na območju plebiscitne cone B na 25 kron dnevno, beguncem iz plebiscitne cone A pa so se dnevne doklade dvignile na 12 kron.¹⁰ Prav tako so že v tem času izplačevali na posebne denarne bone določenim ljudem iz cone A.¹¹ Na širino denarnih virov, s katerimi je KHD razpolagal, priča dejstvo, da je samo izdaja posebnih plebiscitnih znamk vrgla skoraj milijon kasnejših zlatih nemških mark.¹² Na širino pritoka teh sredstev je vplivala tudi tesna povezanost KHD z nemško-nacionalnimi organizacijami zunaj Avstrije, predvsem z Deutscher Schutzbundom s sedežem v Berlinu.¹³ Zanimivo je, da so na te povezave opozarjali tudi posamezni britanski člani plebiscitne komisije.¹⁴ Ne bo odveč opozoriti na obvestila francoskih diplomatskih predstavnikov jugoslovanskim krogom v začetku aprila 1920, da je dal nemški rajh Avstriji za koroško predplebiscitno dejavnost okoli 50 milijonov kron.¹⁵ Fragmentarni podatki pričajo, da je samo izpostava KHD Mostič izplačala med 23. aprilom in 14. junijem 1920 nekaterim posameznikom in sodelavcem 42.500 kron.¹⁶ Ne bo odveč pri tem opozoriti na skrajno nezadostna finančna sredstva jugoslovanske strani za predplebiscitno dejavnost, na kar kaže že podatek, da je imela sekcija SHS plebiscitne komisije odobrenih komaj 10 milijonov kron, od katerih je do 15. septembra 1920 izkoristila vsega 4,146.000 in še

od te vsote je vrnila en milijon ljubljanski deželni vladi.¹⁷

Ne da bi se na tem mestu spuščali v sam potek in v drugo problematiko ob plebiscitu 10. oktobra 1920, naj opozorimo, da je KHD v navodilih zaupnikom poudarjal, da bi bilo treba pri plebiscitu doseči vsaj 90 % glasov za nemško stran in da se ta želja, kot vemo, ni uresničila.¹⁸

OPOMBE

1. L. Ude, Po plebiscitu 10. oktobra — Kärntner Heimatdienst, Heimatbund, v: Zbornik Koroške Ljubljana 1959, 73—91. — 2. Arhiv Slovenije, fond poverjenišтва za notranje zadeve, f. 19/1919, dok. 14536/pr. — 3. Prav tam, dok. 19163/pr. — 4. V. Schumy, Kampf um Kärntens Einheit und Freiheit, Wien 1950, 255. — 5. Pokrajinski arhiv Maribor, fond okrajnega glavarstva Velikovec. — 6. Prav tam. — 7. Prav tam. — 8. Prav tam. — 9. Arhiv Slovenije, fond okrajnega glavarstva Borovlje 1919, dok. 4046. — 10. Pokrajinski arhiv Maribor, isti fond. — 11. Prav tam. — 12. H. Steinacher, Sieg in deutscher Nacht, Wien 1943, 344. — 13. Koroški Slovenec, 23. 3. 1921, št. 1. — 14. Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja, f. 21, dok. 47. — 15. D. K. Knežević, Senžermenški mirovni ugovor — Austrija i Jugoslavija kroz ugovor, tipkopišna disertacija, Beograd, maj 1965. — 16. Pokrajinski arhiv Maribor, isti fond. — 17. Fond Jovana Jovanovića — Pižona (mikrofilm iz Arhiva Jugoslavije v arhivu Inštituta za narodnostna vprašanja. — 18. Pokrajinski arhiv Maribor, isti fond. — Prim. tudi Mir, 13. 7. — 11. 8. 1920, št. 34-35, 40.

MUSSOLINIJEV UTRDBENI PAS PREK NAŠIH GORA IN PLANIN

IVO JUVANČIČ

Mussolini je svojo zunanjo politiko gradil na načelih italijanskega nacionalizma, ki je že leta 1915 bil odločilen za vstop Italije v prvo svetovno vojno. V svojih idejnih osnovah se je italijanski nacionalizem opiral na nemškega: So veliki in močni narodi, ki imajo pravico podjarmiti šibke in jim vladati; dolžnost šibkih, zlasti majhnih narodov je, da služijo. Italijanski nacionalisti so kot Nemci v Slovencih, Jugoslovanih in Slovanih, gledali hlapce; »sciavi« — sužnji je bila kar lepo zveneča oznaka.

Pač pa je italijanski nacionalizem dal tem idejam svojo barvo; vzor je imel v Rimljanih in njih imperiju. Germani, na katere je gledal nemški nacionalizem in nacizem, so temu zadnjemu dali neznanstveno osnovo za severno raso — geslo: kri in zemlja — Blut und Erde — ki je poklicana, da podjarmi in vlada kot močnejša nad vsemi šibkimi rasami.

Leta 1925 je začel Mussolini svojo zunanje-politično ofenzivo proti Balkanu, začel je z »obkroževanjem Jugoslavije« kot največje ovire na tej poti; pridobil pa je na svojo stran le Bolgare in Madžare; ofenzivni pohod je po letu 1933 moral prenehati iz strahu pred Hitlerjem; zbal se je za Trst in Trident, pridobitve prve svetovne vojne. Zopet se začne taktično prijazno približevati Jugoslaviji in zadnji korak napravi leta 1937 Ciano, zunanji minister in ducejev zet, ko sklene s Stojadinovićem znani sporazum, ki je v bistvu »status ante«: priznanje rapalske pogodbe in jadranskega pakta iz leta 1924.

Prav v to dobo, v leta 1933—1937, sodi utrjevanje meje proti kraljevini Jugoslaviji. Takrat se je duce sicer začel bližati firerju Hitlerju, vendar je začel utrjevati mejo tudi proti rajhu, vse od Brennerja do Peči (tromeja Avstrije-Italije-Jugoslavije). Še med drugo svetovno vojno je fašizem gradil cesto do koč pod Mangartom, v Kanalski dolini pa cesto na Višarje in proti obmejnemu hribom nad Ziljsko dolino itd. Prenehal je šele leta 1942 na pritožbo Berlina (o tem govori Dnevnik maršala Cavallera, Commando supremo).

Mussolini ni zaupal ne sporazumu Ciano-Stojadinović ne Hitlerju kljub osi Rim-Berlin in jeklenemu paktu iz pomladi leta 1939 (»il patto d'acciaio«) prav po načelu: Bog me varuj prijatelj, sovražnikov se bom sam, ki je nujno načelo nacionalizmov; vere, da sila, veličina odloča.

Za obrambo meje je bila določena posebna vojaška enota, leta 1934 ustanovljena »Guardia alla frontiera« (kratica Gaf), nekakšnih graničarjev. Dobila je alpinsko obleko s klobukom in peresom. Ta enota ni poznala polkov in bataljonov; razporejena je bila po sektorjih, ki so se delili v podsektorje, in so imeli skupine utrjenih postojank (»gruppi di caposaldi«), kot so jih diktirale okoliščine meje same (Tosti, Seconda guerra mondiale, 1. zvezek, str. 88). Sektorji so imeli poleg imena kraja še rimsko številko, podsektor pa še dodano oznako s črkami a, b, c.

Utrjevanje meje je kaj zamotano vprašanje in sodi v vojaško področje. Tu povejmo le, da je poleg utrdb bilo treba poskrbeti za ceste in vojaška pota, znana je italijanska »mulatiera«, po kateri je šla mula, obremenjena s strojnico ali lahkim topom. V zadledju utrdb je bilo treba graditi vojašnice, skladišča za municijo itd. Vedeti moramo, da je Gaf dobila svoje vojašnice, ki niso spodrinile prejšnjih, kjer so ostali alpini, pešadija itd. Tako so npr. kraji Bovec, Tolmin, Idrija itd. poleg prejšnjih vojašnic dobili še nove za graničarje. V tem času so zboljšali, razširili ali asfaltirali skoraj vse ceste iz soške doline proti meji.

Iz arhivskega materiala (I. Z. D. G. v Ljubljani, italijanski arhiv, podatke glej na koncu) si lahko ustvarimo le nepopolno sliko utrjene črte od Triglava do Reke; zanimivi bi bili načrti utrdb, ki jih ni oziroma imamo zanje le posamezne skice. Tudi o porazdelitvi vojaških sil, zasedbi utrdb in posameznih sektorjev ni popolnega pregleda.

Arhivi graničarjev so ostali v Vidmu in Trstu; razpolagamo le s posameznimi dopisi in poročili, ki so prišla na XI. armadni zbor. Neko več ali manj jasno sliko pa le dobimo. Vsaj nekaj tega, kar bomo tu podali, bo zanimalo naše planince, ki hodijo na Vršič, Triglav, Bogatin ali Črno prst. Hodijo dostikrat po poteh, po katerih je stopal italijanski graničar, po mulatieri, ki je danes že razpadla (npr. transversala od Črne prsti na Vogel in Komno), gledajo na podrte utrdbne in ne vedo, kako in kdaj so nastale.

Graničarji ob stari jugoslovansko-italijanski meji so bili podrejeni poveljstvu pristojnih armadnih zborov. Kar trije so bili, ki so imeli tu svojo poveljniško besedo.

Prvi je bil VI. armadni zbor s sedežem v Trevisu. Temu je bil podrejen sektor Trbiž-

Tarvisio v Kanalski dolini (XVII. sektor) z utrdбами ob Peči. Nikakih podrobnejših podatkov nimamo o tem sektorju. V nekem dokumentu sem mimogrede zasledil, da je oddetek graničarjev bil razmeščen tudi proti naši strani, v stari avstrijski trdnjavi na Predilu, in da je imel leta 1943 opravka s partizani bovskega bataljona okrog Mangarta. Ostali sektorji VI. armadnega zbora v Trevisu so bili XIV., XV. in XVI. in so bili razporejeni že proti rajhu v Karniji in Kanalski dolini.

Drugi armadni zbor je bil XI. v Vidmu. Iz njegovih arhivov izvemo, kar vemo, saj je leta 1941 vkorakal v Ljubljano. Temu so bili podrejeni naslednji sektorji: Tolmin (XXI.), Idrija (XXII.) in Postojna (XXIII.).

Tretji je bil V. armadni zbor v Trstu. Ta je nadziral sektor Št. Peter na Krasu (XXV.), danes preimenovan v Pivko, Ilirska Bistrica (XXVI.) in Reka (XXVII.). Naj omenim, da XXIV. sektorja ni bilo in ni nobenih podatkov o njem; mogoče, da so opravili kakšne reorganizacije in je ta številka (XXIV.) izpadla.

Sektorjem so poveljevali polkovniki, izjemoma, če niso bili prav važni, pa podpolkovniki. Podsektorjem, ki jih bomo še navedli, so bili na čelu majorji ali kapetani. Seveda so graničarji vsakega izmed teh armadnih zborov imeli svojega skupnega poveljnika v činu generala divizije, ki pa ni imel sedeža skupaj z armadnim zborom. Tako je Gaf Videm imel sedež v Gorici do oktobra 1942. Od takrat dalje pa v Idriji, kjer je bil še marca 1943. Gaf Trst je bil dalj časa v Ilirski Bistrici.

Iz korespondence Mussolini-Hitler zvemo, da je leta 1941 bilo vseh graničarjev na jugoslovanski meji 15.000. Imejmo to številko pred očmi, ko bomo v nadaljnjem razpravljali o številčni moči posameznih sektorjev; bralec si bo pa moral sam sproti napraviti zaključke glede na število 15.000, ki ni ravno majhno. Gre namreč za dejstvo, da je precejšnja sila graničarjev bila v samih centrih sektorjev. Ni pa podatkov, iz katerih centrov so enote izmenoma morale hoditi v utrjene postojanke, ki so bile bliže ali dlje od centra sektorja oziroma podsektorja. Za primer naj navedem kar prvi sektor, Tolmin. Iz podsektorja Bovca do Trente je kar štiri ure peš, do Vršiča pa, kakor pač hodiš.

Ob napadu na Jugoslavijo so bili graničarji po sili razmer mobilizirani kot posebna pokretna enota, ki je vkorakala v Slovenijo in tam imela svoj zasedbeni sektor. Tako je Gaf Videm bil na ozemlju Logatec—Cerk-

nica—Stari trg. Medtem so obmejne sektorje zasedli z enotami fašistične milice, toda le za kratek čas, ker so na mejo zopet prišli na novo mobilizirali graničarji.

V letih 1941—1943 je bilo poveljstvo graničarjev Vidma in Trsta ob odsotnosti armadnih zborov, ki so vkorakali v Jugoslavijo, podrejeno poveljstvu teritorialnih obramb Vidma oziroma Trsta (to so bila zaledna poveljstva, naša »pozadina«), dokler ni Trst dobil zopet novega, XXIII. armadnega zbora, in to že junija leta 1942, Videm pa XXIV. junija leta 1943; to vse pa zaradi partizanskih akcij.

Kakšna je bila ureditev posameznih sektorjev na meji? O sektorju Trbiž smo že povedali vse, kar se da povedati. Začnimo z Gaf Videm. Tu je prvi

XXI. SEKTOR, TOLMIN

Njegovo ozemlje je bilo med Sočo, Idrijo in rečico Cerknico, zajel pa je še cono Porezna razen Cerknega. Razdeljen je bil v tri podsektorje: Bovec (XXI. a), Poljubin pri Tolminu (XXI. b) in Podbrdo (XXI. c). Sektor Tolmin oziroma podsektor Bovec XXI. a je imel utrjene postojanke na Vršiču; italijanski viri jih imenujejo Mojstrovka. Manjše utrdbe so bile na Triglavu, letalska opazovalnica pa celo na Kanjavcu. Ta utrjeni pas je bil tik ob meji in je branil prehod iz zgornje Savske doline v dolino Soče. Šlo je za cesto čez Vršič, ki so jo med prvo svetovno vojno zgradili ruski vojni ujetniki. Bila je za fronto pri Bovcu ob cesti čez Predil, ki je ležala pod ognjem italijanskih topov, najvažnejša prometna žila. Najtežji, najbolj strmi del z Vršiča v Trento so Italijani zelo, zelo zboljšali, medtem ko je odsek iz Kranjske gore na Vršič ostal skoraj tak, kot je bil. Utrdbe na Mojstrovki in na Prisojniku, ki so jih zgradili Italijani, si vsak alpinist in turist lahko sam ogleda. Načrtov o njih v arhivih ni. Pod prelazom Vršiča še stoje ali razpadajo vojašnice, kjer so graničarji bivali in opravljali službo v posameznih utrdbah na meji.

Podsektor Bovec je imel nato še utrdbe v globino, takoj za vasico Kal pred vasjo Sočo. Zapirale so sotesko Soče; nekatere izmed teh utrdb stoje zelo visoko pod Svinjakom in na drugi strani Soče. Podsektor Bovec je imel svoje municijsko skladišče pri zaselku Brezovo (ob cesti Bovec—Kobarid za vasjo Srpenica). Zgrajeno je bilo deloma pod zemljo.

Podsektor Poljubin XXI. b je imel utrjeno črto med Bogatinom in Voglom. Branila je prehod s Komne proti Krnskemu jezeru na

Bovec oziroma na Kobarid. Druge so bile nad planino Dobrenjščico (italijanski »Dobrenzia«) nad izvirom Tolminke in ob škrbini Globoko (kota 1828) med Voglom in Rušnatim vrhom. V globeli je danes planina Razor s planinsko kočo; prej je bila tu finančna postojanka, kakor je koča Klementa Juga v Lepeni bila postojanka obmejne milice. Ta najkrajši prehod čez Globoko je bil znan Tolmincem že v srednjem veku, ko so hodili v Bohinj po dolini Tolminke in Zalaščice.

Tu so bile tudi vojašnice (Podlogar), kakor naletimo na vojašnice tudi pod Bogatinskim sedlom nekaj nad Krnskim jezerom. Žal je te zob časa že kar načel, kolikor jih niso demolirali ljudje (vrata, okna itd.).

Podsektor Podbrdo XXI. c je imel utrjen pas, ki je šel prek Možica (1602 m) na Lajnar (1577 m); ta je imel protiletalsko opazovalnico. Obe postojanki sta branili gorske prehode iz Bohinjske Bistrice in Zgornje Sorice.

Močnejše je bilo utrjeno Petrovo brdo, ki je zapiralo cesto iz zadnje Sore v Baško grapo. V neposredni bližini meje je imel Porezen vojašnico in nad njimi utrdbe.

Podsektor Poljubin je imel še utrdbe v globino, utrdbe na Humu pri Ljubinu in vasi Bača-Modrej, ki bi v primeru jugoslovanskega prodora zapirale prehod iz doline Idrije v soško dolino. Pri Bači-Modreju so bila tudi municijska skladišča za podsektor Poljubin. Planinec sam si bo pa lahko ogledal ob teh podatkih vsa številna pota, steze in mulatiere, ki jih je vsepovsod zgradila fašistična oblast za obrambo »svetih meja«. Vsega tu ne moremo povedati. Zamislil se bo pri »Jelinčičevem domu« na Črni prsti ob Jelinčičevem imenu, ki je bil med glavnimi ustanovitelji »TIGR«. Dom je deloma bivša graničarska postojanka. Prav tu, nekaj severno odtod so pogumni Tigrovci lezli čez greben na bohinjsko stran in prenašali večinoma italijansko literaturo iz Pariza za italijanske antifašiste Trsta, Gorice in celo Milana.

Težje si je iz ohranjenih dokumentov ustvariti sliko o utrdbah. Ni načrtov, le tu in tam kakšna skica. Manj zvemo iz poročil, kakšna je bila oborožitev utrd, več o številčnem stanju graničarskih oddelkov in njih oborožitvi.

Iz nekaterih dopisov zvemo, da je tolminski sektor imel do avgusta leta 1941 v utrdbah 11 protitankovskih topov; ob tem času jih je moral izročiti vojski. 5. januarja 1942 so isto pot šli še ostali topovi. Vršič je dal 1 top, Bača 2, Hum pri Ljubinju 1, Petrovo Brdo 2, a je obdržal enega. Bil je edini pre-

ostali top iz utrd na Tolminskem. Razorožitev je bila tu skoraj popolna.

Ob istem času so razorožili tudi utrdbe idrijskega in postojnskega sektorja, vendar dosti manj. Zakaj razorožujejo tolminski sektor, ki meji še vedno na tujo državo, nemški rajh, ne razorožujejo pa idrijskega in postojnskega, ki mejita na »ljubljsko pokrajino«, že anektirano po fašizmu? Meji na »nacionalno ozemlje«, kot pišejo italijanski dokumenti tu in tam? To je bila NOB, partizanska puška, ki je zahtevala še vedno močnejšo zaporo stare meje pri Idriji in zlasti pri Postojni.

Sliko o številčnem stanju in o oborožitvi posameznih graničarskih posadk tolminskega sektorja si lahko ustvarimo iz nedatiranega pregleda iz leta 1941. (Obstaja še en tak pregled, ki daje nekaj manj podatkov — Fasc 924/II.) Ves sektor je imel 1860 mož, med njimi 57 oficirjev. Njih oborožitev je bila takale: 127 mitraljezov, 68 puškomitraljezov, 6 protitankovcev — pokretnih, 4 minometi »45«, 22 minometov »81«.

Razporejeni so bili po posameznih utrdbah takole: Na *Mojstrovki* (italijansko ime je še »*Missoni*«; tu in nadalje povejmo, da gre pri italijanskih poimenovanjih povečini za padle italijanske oficirje v I. svetovni vojni) je bilo 164 mož s 4 oficirji. Posadka je imela 13 mitraljezov, 11 puškomitraljezov, 4 minomete in 1 protitankovski top.

Meja je bila močno zastražena in vendar mi je gorski vodnik, naš najstarejši in najboljši plezalec, Jože Komac-Paver, pravil za veliko noč leta 1942 o partizanih, ki so jeseni leta 1942 iz Gorenjske prešli mejo in se nekaj dni skrivali v Trenti; bila je pač doba velikega gorenjskega upora. Paver je kar žarel ob pripovedovanju...

Bogatin (»Bernardinis«) je imel 178 mož s 4 oficirji, 14 mitraljezov, 12 puškomitraljezov, 6 minometalcev.

Hum pri Ljubinju (»Angeli«) je štel 113 mož z 1 oficirjem, 8 mitraljezov, 5 puškomitraljezov in 1 protitankovec ob 6 minometalcih.

Bača-Modrej je nosil ime po poročniku *Piccu*, ki je junija 1915 zavzel Krn in pri tem padel. Posadka je štela 104 mož z 2 oficirjema. Oborožitev 12 mitraljezov, 4 puškomitraljeze in 2 protitankovca.

Porezen: 247 mož, 7 oficirjev, 26 mitraljezov in 15 puškomitraljezov, Možic: 305 mož z 9 oficirji, 31 mitraljezi, 10 puškomitraljezi in 4 minometalci, govore za važnost obeh postojank.

Petrovo Brdo: utrdbe »Bardin« z 271 možmi, 7 oficirji, 24 mitraljezi in 11 puškomitraljezi govore, da so Italijani imeli cesto za važen prehod. Enota je imela še 2 protitankovca in 4 minometalce.

XXII. SEKTOR, IDRIJA

Idrija je imela naslednje podsektorje: Cerkno (XXII. a), Idrija (XXI. b) in Črni vrh (XXI. c). Zadnji podsektor je po okupaciji izjemoma imel sedež v Hotedršici, na bivšem jugoslovanskem ozemlju. Meja sektorja ie na jugu šla do ceste čez Hrušico (Col—Hrušica—Kalce), katere obramba je pa spadala že pod postojnski XXIII. sektor. Obrambni pas XXII. sektorja je bil zgrajen tako, da je prvenstveno branil cesto Col—Črni vrh—Idrija; od tod dalje pa tudi prehod iz Cerknega v Baško grapo čez Zakriž in Bukovo. Branil je torej prehod iz Vipavske doline v dolino Idrijce in Bače. Drugotna funkcija je bila zapreti prehode iz zgornje Sore in iz smeri Hotedršice.

Na severu se je utrjeni sektor Idrije opiral še na utrdbe Petrovo Brdo in Porezen. Prva utrdba podsektorja Cerkno je bila Želin (»di Centà«) ob izlivu rečice Cerknice v Idrijco, ki je pa imela oslonitev na neko utrjeno vojašnico v Cerknem. Naj omenim še, da je Cerkno bilo za italijanske generale po svoji legi Ahilova peta obrambe, da so se v noči od 7. na 8. april 1941 tu graničarji slabo izkazali. Bežali so, ko so poprej v Cerknem zažgali neke vojašnice, in to — tako govore uradni italijanski dokumenti — ali pred jugoslovansko patruljo, ki je prešla mejo, ali mogoče celo pred živalmi, ki so sprožile mine pred italijansko črto. Poveljnik podsektorja Cerkno (po rodu Tržačan) je vso noč begal okrog Zakriža.

Naslednje utrdbe so bile v podsektorju Idrija: Konomlja- »Bevilacqua«, nad izlivom Konomlje v Idrijco pri Spodnji Idriji; Nikova, uradni naziv »Cudrig« nad Idrijo, in še »Podertia«, kot jih imenujejo Italijani, ki so stale v Podroteji nad važnim križiščem cest proti Hotedršici in Črnemu vrhu. »Podertia« je imela še naslov »Pellizzari«.

V črnovrškem podsektorju so bile utrdbe v Griži, ki so nosile ime tržaškega pisatelja, pevca Krasa (avtobiografski roman »Il mio Carso«) in prijatelja »Slavov«, Scipia Slataperja, ki je padel na Kalvariji pri Gorici že leta 1915. Ob Griži je bila utrjena Mala gora — »Monti« — in sedlo nad Črnim vrhom, čez katerega pelje cesta v Vipavsko dolino. Tu je pod Špikom stala utrdba »Trombi«. Enega izmed bunkerjev je novembra leta

1942 za praznovanje oktobrske revolucije napadel in razorožil narodni heroj Janko Premrl-Vojko in Italijanom odnesel težki mitraljez.

V letu 1941 so imeli v vseh utrdbah idrijskega sektorja 12 protitankovcev. Po dveh oddajah sta januarja 1942 v utrdbah Želin, Nikova, Konomlja in Griže ostala še vedno po dva topa. Te utrdbe so Italijani uradno imenovali utrdbe I. sistema, medtem ko so tiste na Mali gori in črnovrškem prelazu bile utrdbe II. sistema, to se pravi, bile so pomaknjene že bolj v globino.

XXII. idrijski sektor je leta 1941 štel 1463 mož, med temi 34 oficirjev. Razpolagal je s 107 mitraljezi, 43 puškomitraljezi, 4 topovi 57/45, 10 topovi 47/35 in 10 minometi »81«. V primerjavi s sektorjem Tolmin je glede na drugačno strukturo meje, ko je branil predvsem ceste, imel osemkrat več topov, a 16 minometalcev manj, ki so bolj primerni za gorski teren.

Posamezne utrdbe so imele takole moštvo in oborožitev:

Želin: 176 mož in 3 oficirje, 18 mitraljezov, 6 puškomitraljezov in 2 topa 47/35. Število treh oficirjev pri 176 možeh daje misliti, da je bil eden med njimi minerski s svojo četo.

Konomlja je imela 116 mož in 2 oficirja z 9 mitraljezi, 5 puškomitraljezi, 1 topom in še 2 minometalcema »81«.

Nikova: 143 mož, 2 oficirja, 13 mitraljezov, 5 puškomitraljezov in 2 topa 47/35 in 2 minometa »81«.

Podroteja: 139 mož, 2 oficirja, 13 mitraljezov, 5 puškomitraljezov in 2 topa 47/35.

Griže med Črnim vrhom in Godovičem: 224 mož s 3 oficirji, 20 mitraljezi, 10 puškomitraljezi, 4 topovi in 2 minometoma »81«. Bile so zaradi svoje važne lege najmočnejše zasedene utrdbe, saj je branila prehod iz smeri Godoviča proti Črnemu vrhu.

Mala gora je štela 119 mož in 2 oficirja; poleg 20 mitraljezov in 7 puškomitraljezov je imela kar 4 topove. Razgled z Male gore seže daleč in topovi nesejo dalje kakor drugo orožje.

Nad Črnovrškim sedlom je bilo 119 mož z 2 oficirjema, 16 mitraljezi, 6 puškomitraljezi in 2 minometalcema »81«.

XXIII. SEKTOR, POSTOJNA

To je zadnji sektor, ki je še spadal pod XI. armadni zbor videmski. Njegova meja proti XXIV. sektorju, ki je spadal že pod Trst, nam iz virov ni natančno znana. Tekla je najbrž

od Debele gore (kota 1070) zahodno od Pivških Javornikov čez Pivko pri Prestranku.

XXIII. sektor je imel podsektor v Podkraju (XXIII. a) in podsektor Postojna (XXIII. b). Prvi je branil cesto Col—Kalce čez Hrušico, drugi pa cestno križišče Postojnskih vrat — »la porta dei barbari«, kot so ga radi imenovali italijanski šovinisti. V tem postojnskem sektorju so kot v tolminskem utrdbe stale tik ob meji; drugi pas pa je segal v globino do Razdrtega.

Ob cesti čez Hrušico nam italijanski viri omenjajo dve utrjeni točki. Prva je Rimski zid — »Amadio« — nad Kalci, severno od hriba Srnjaka (kota 915). Druga je jugovzhodno od Srnjaka na koti 790, na Mesarjevem vrhu — italijanski: »Col Missario«. Utrdba je nosila še uradno ime »Vellei« in je kontrolirala na jugoslovanski strani ležečo obmejno cesto Kalce—Grčarevac—Planina.

Važni cestni trikot Postojnskih vrat, Postojno—Planina in Postojno—Unec je zapirala vrsta utrjenih postojank. Najvažnejša je Grmada (kota 872) nad Planino, utrdba »Giuriatti«. V njeni neposredni bližini so bile še utrdbe Žaga — »Becchi«, »Monumento«, imenovana tudi »Papa« in Mlini — »Molini« pri Kačji vasi pred Planino, imenovane včasih skratka tudi utrdbe »Planina«.

Proti Uncu je utrdba »Raggi« — »Bruner« zapirala na italijanski strani važno križišče ceste, ki ga italijanski viri imenujejo »četveropotje«.

Tudi stara Ravbarkomanda, kjer so že v starih časih vojaki varovali popotnike na samotni cesti skozi gozd, tam, kjer danes železnica Postojna—Logatec seka istoimensko cesto, je bila utrjena. Še se vidijo tam ob cesti tudi italijanske graničarske vojašnice.

Južno je pod sektor Postojna spadal še Pivški Javornik (1268 m), ki je imel utrjeno opazovalnico. Na tem odseku je morala stati tudi večja utrjena postojanka »Boschetti«, ki jo dokumenti zelo nejasno lokalizirajo. Nosi pa še ime »Slivice-Serovica«.

Vse tu našteje utrdbe so sestavljale pas v neposredni bližini meje, to je bila obramba I. sistema. Globlje v notranjosti so bile utrdbe II. sistema in bilo jih je kar precej. Na cesti čez Hrušico je bila utrjena cona Podkraj—Farmance, ki je imela ime »Montanari«.

Vrsta utrdb je stala ob cesti Postojna—Razdrto. Severno so bile utrjene postojanke Stranje-Cascino A in Brdo-Cascino B, ki so se naslanjale na masiv Nanosa, na katerega so speljali cesto za avto iz Št. Vida (Podnanosa).

Južno od ceste Postojna—Razdrto je imelo Hruševje dve utrjeni točki (Cascino C), Orehek tudi dve (Cascino D) in še utrjeno Brdo nad Orehkom (kota 725 v ital. »Monte Vartici«-Cascino E).

Pri oddaji težkega orožja iz utrdb je bil avgusta 1941 in januarja 1942 prav postojnski sektor najmanj prizadet. Obmejne utrdbe I. sistema so ohranile vse svoje topove. Utrdba ob Rimskem zidu je imela dva, »Vellei« na Mesarskem vrhu enega. Po en top je bil v utrdbi »Monumento« in pri četveropotju proti Uncu. Svoja dva je ohranila tudi utrdba »Boschetti«.

Iz utrdb II. sistema je Podkraj zgubil januarja 1942 svoja dva topova, medtem ko je na Brdu nad Orehkom ostal še en top, edini v utrdbah II. sistema.

Številčno stanje moštva in oborožitve XXIII. sektorja je bilo v primeru z idrijskim sektorjem večje. Leta 1941 je sektor štel 2329 mož in 55 oficirjev. Razpolagal je s 13 pokretnimi topovi (9 topov 57/43 in 4 topovi 47/35). Imel je 215 mitraljezov in 104 puškomitraljeze, toda samo 4 minometalce »81«.

Imenovano moštvo je bilo takole razdeljeno: 313 mož z 18 oficirji je bilo na sedežu sektorja. Utrdbe ob meji pa so imele naslednje stanje:

Hrušica-Rimski zid: 157 mož s 3 oficirji, 10 mitraljezi, 20 puškomitraljezi in 1 protitankovcem.

Hrušica-»Vellei«: 141 mož s 3 oficirji, 9 mitraljezi, 15 puškomitraljezi in 1 protitankovcem. V odseku Planine je bila močnejše zasedena Grmada s 182 možmi in 3 oficirji, 13 mitraljezi in 22 puškomitraljezi. Pri vseh treh utrdbah število oficirjev najbrž pomeni, da je bil vmes po en minerec s svojo četo za miniranje cest.

Becchi-Žaga je imela le 103 mož in 2 oficirja, 11 mitraljezov in 6 puškomitraljezov ter 1 top 57/43. Približno enako močna utrdba je bila *Monumento*.

Mlin-Planina je štela le 27 mož z 2 oficirjema. Tu zvemo, da je med maloštevilnim moštvom bilo kar 12 mož z enim oficirjem inženirskega oddelka, to se pravi, minercev; Mlin-Planina je imela po tej ugotovitvi glavno nalogo, da v primeru potrebe minira cesto.

Četveropotje-Unec-»Raggi-Brunner« je pa štelo 241 mož in 4 oficirje. Razpolagalo je z 22 mitraljezi in 13 puškomitraljezi, z 2 topoma 47/35 in 2 minometalca »81«. Lega je zahtevala pač močnejšo silo. *Slivice-»Boschetti«* — 145 mož s 3 oficirji, 11 mitraljezi in 13 pu-

škomitraljezi je imel kar 3 topove (1 tip 57/43, 2 pa 47/35).

Med utrdkami II. sistema v zaledju je bila najmočnejše zasedena utrdba *Podkraj-Farmance* z 264 možmi in 3 oficirji. Ob 41 mitraljezih, 9 puškomitraljezih in še 2 minometalcih »81« lahko sklepamo, da je enota morala biti zelo pokretna pri obrambi važnega cestnega prehoda čez Hrušico.

Ostale utrdbe II. sistema so izvzemši tiste pri Hruševju, ki je štela 27 mož z dvema oficirjema, med tem oficirja minerca z 12 možmi, imele v petih utrjenih točkah Stranje, Brdo, Hruševje, Orehek in Brdo nad Orehkom vsaka po nekaj nad 100 mož s po dvema oficirjema. Razpolagale so s 15 do 17 mitraljezi, le Orehek jih je imel 22. Po en top (57/43) je bil v Stranjah, Hruševju in Brdu nad Orehkom in to, kot rečeno, leta 1941. To moramo poudariti, ker je leto 1941 še prikazovalo situacijo, v kateri je funkcija utrd in celotnega utrjenega pasu bila taka, kakršno so si zamislili in izvedli.

Vse utrdbe, postojanke XXI., XXII. in XXIII. sektorja so bile s poveljstvi svojih podsektorjev in sektorjev povezane tudi z radijsko zvezo; o tem govore skice radijskih in telefonskih zvez, ki jih najdemo med dokumenti.

Dodati moramo še to, da je Gaf XI. armadnega zbora razpolagal s svojo gorsko artilerijo. Ne vemo pa, ali je šlo za posamezne artilerijske enote ali samo za artilerije, deljene utrdkam in enotam graničarjev.

OBMEJNI SEKTORJI TRŽASKEGA ARMADNEGA ZBORA XXV. do XXVII. SEKTOR

XXV. sektor »Timavo«-Št. Peter (Pivka), XXVI. sektor Ilirska Bistrica in XXVII. sektor Reka so bili podrejeni V. armadnemu zboru (od leta 1942 dalje XXIII. armadnemu zboru) v Trstu, zato imamo o njih le skope podatke. Slika o njih nam ostane nejasna. Iz dokumentov XI. armadnega zbora pa le zve-
mo nekaj podatkov.

Južna meja XXV. sektorja »Timavo«-Št. Peter je šla najbrž po vrhovih južno od ceste Knežak—Mašun—Kozarišče na Loškem polju. Ta sektor je imel dva podsektorja: Št. Peter (XXV. a) in Knežak (XXV. b).

Prvi sektor je branil prehod proti meji Št. Peter—Klenik—Palčje—Laze pri Cerkniškem jezeru, drugi pa Zagorje—Bač—Mašun in še Knežak—Mašun—Kozarišče s številnimi vmesnimi gozdnimi kolovozi in vojaškimi mulatierami.

XXVI. sektor — Ilirska Bistrica je imel tri podsektorje: »Ernesburgo« (XXVI. a), Klana (XXVI. b) in Matulje (XXVI. c). Podsektor »Ernesburgo«-Hermesburg je segal do tja, kjer končuje slovensko ozemlje. Ime je dobil po lovski koči nemških fevdalcev ob cesti Zemon—Žabiče—Čabranska polica. Na slovenskih zemljevidih je kraj označen kot: Gomanjce (Slov. matica 1 : 200.000, Ljubljana 1921) oziroma Gomance (Slov. Primorje, Bohinc-Planina 1 : 300.000).

Ta podsektor je imel dolžnost, da brani prehode čez snežniško področje. Glavna stacija bila križišče v Leskovi dolini in na Mašunu na severu in še prehod Gomanec—Čabranska polica—Babno polje na jugu.

O številčnem stanju, oborožitvi in razvrstitvi posameznih utrd na teh sektorjih ne najdemo poročil in podatkov za leto 1941-42. Za junij 1942 zve-
mo, da je pod poveljstvom Gaf bila v Št. Petru (Pivki) ena četa inženirskih enot, ki se je šele vežbala. Poleg te je bil še en mešan oddelek z avtokolono. Pri-
mož pri Pivki je bil zelo utrjen, saj je v tej utrdi stala kar cela baterija s petimi topovi (618. baterija 75/27). Imel je 14 utrjenih točk in sicer 9 severozahodno v smeri od črte Selce—Gradec—Petelinje in še 5 točk v južno-vzhodni smeri Parje—Draskovče.

XXVII. sektor je branil samo Reko. O tem nimamo nikakih arhivskih podatkov. Leta 1941 je ob napadu na Jugoslavijo Reka morala biti v zelo kritičnem stanju. Vemo, da je italijanska vojska od začetka do 11. aprila bila v obrambi in je pričakovala celo jugoslovanski napad vsaj tu in tam. Tako pri Cerknem in pri Reki, katerih obrambo so šteli med šibke točke svoje meje. General Zanussi je v svoji memoarski knjigi (*Guerra e Catastrofe d'Italia*, Rim 1946) zapisal, da je italijanska vrhovna komanda bila sama zmedena glede Reke: enkrat so ukazali, da se bo treba umakniti, drugič, da se je treba braniti do zadnjega.

Pričakovanega jugoslovanskega napada pa ni bilo, niti četniških izpadov, o katerih so podatki v arhivu XI. armadnega zbora. Zanussijevo pisanje in poročila tega zbora o pohodu v Jugoslavijo so pa vsa ubrana na eno struno: Oh, ti Jugoslovani! Vsaj nekaj, vsaj malo bi se le lahko postavili v bran! Seveda za tem stoji skrita jezica: »Nikjer se naša vojska ni mogla ,proslaviti'; še tega nam niso privoščili.« Obratno je bilo pri Cerknem, kot smo že omenili. Tam so bežali celo tisti graničarji, ki bi tu morali prejeti svoj ognjeni krst. In to celo po italijanskih dokumentih (preiskava o dogodkih): bežali so pred »ko-

zami« ali kako drugo »divjačino«. Še general Zanussi se o Cerknem kar razpiše in ne ve, kaj bi povedal v opravičilo, dasi je bil do deljen II. armadi.

Ni, da bi čakali na naše raziskovalne ekipe, da bi nam te posredovale podatke o utrdbah ob meji bolj podrobno, kot smo jih tu podali. In še zlasti o tistih na Primožu (kota 718), na Miloniji (1098 m) nad Ilirsko Bistrico in o utrdbah na področju Snežnika. Ko se bodo odprli vojni arhivi Rima, bomo zvedeli kaj več. Ali kaj, ko še o prvi svetovni vojni italijanska generaliteta ni dovolila vpogleda v dokumente, a tudi sama ni izdala bogsigavedi kaj.

ZAKLJUČEK: LETA 1943 SE SPET RAZPRAVLJA
O UTRJENI MEJI

Bolj iz ustnih virov vemo, da je bil utrjeni pas ob meji spomladi in poleti leta 1942 zelo zapuščen: mimo marsikatero utrdbe so že hodili naši partizani. Dokumentov o tem ni.

Porazi sil osi na zimo 1942-43 pri Stalingradu in v Afriki so Mussolinija prisilile, da je v začetku leta 1943 izvedel vrsto sprememb med ministri: ker je bil »premalo« nemški, je šel zunanji minister Ciano za poslanika v Vatikan, med vrhovi vojske pa je maršal Cavallero, znan kot »preveč nemški«, moral zapustiti vrhovno poveljstvo in načelnik štaba vrhovnega poveljstva postane general Ambrosio, za Jugoslovane prav nič dobrodošla oseba, saj je bil prvi, ki je kot poveljnik II. armade zaukazal: »Upornike-partizane streljajte!« (Pov. II. armadnega zbora 23. 10. 1941, št. 4 — 10947.) Ambrosio postane glavni dejavnik, na katerega se opira kralj pri nameri, da bi odstranil z oblasti Mussolinija.

S tem v zvezi je Ambrosio hotel umakniti italijanske divizije z Balkana, kar pa je Mussolini preprečil, kot piše Churchill (Francoska izdaja: L'Etau se réformes V/1 str. 40, Paris 1952). Dovolil pa mu je utrjevanje stare meje, zlasti še Hrušice (podsektor XXIII. a Podkraj) ob stari rimski cesti in limesu, kar nam potrde nekateri dokumenti. Dela so bila poverjena XXIV. armadnemu zboru v Vidmu. Ali kaj, ko so začeli utrjevati zelo pozno in sploh ne zvemo, kaj so opravili. Šele 1. julija 1943 je bil ustanovljen poseben urad v Logatcu, ki je les in drug material iskal v ljubljanski pokrajini (fasc. 680 XI. a. z.).

Šest dni po Mussolinijevem padcu je poveljnik II. armade, gen. Robotti, 31. julija 1943 (II. armada, št. 1300) razposlal velikim enotam v Sloveniji in na Hrvaškem načrt o postopnem umiku na stare meje. Prek treh obrambnih položajev naj bi italijanska vojska zopet prišla na utrjene položaje stare italijansko-jugoslovanske meje. General Gambaro pa bi moral postati vrhovni poveljnik vseh italijanskih sil.

Razglasitev premirja 8. septembra 1943 ga je dohitela na noti iz Rima. Splošno je znano, kako se je italijanska vojska sesula, meja pa sploh ni bila zasedena.

Viri o utrjevanju meje: Arhiv I. Z. D. G., Ljubljana. Italijanski arhiv, fasc. 655 in naslednji; fasc. 924 in naslednji. Zlasti bi opozoril na akte: XI. a. z. oper. št. 02/3708 12. 4. 1942; II. armada oper. št. 2902 14. 4. 1941; isti oper. št. 3425 26. 4. 1941; SMRE 7. 12. 1941, št. 0021250; akt M/5 premestitev enot 3. 1. 1942; SMRE št. 0023570 — Gaf 30. 1. 1942 in premestitev enot SMRE 6. 6. 1942 št. 0036620/2.

PADEC FAŠIZMA IN KAPITULACIJA ITALIJE PRED PETINDVAJSETIMI LETI

TONE FERENC

Letos poleti je preteklo petindvajset let, odkar je v južnem delu Evrope prišlo do zelo pomembnih dogodkov, tj. do padca fašizma 25. julija in do italijanske kapitulacije 8. septembra 1943, pri nas pa do velikega razmaha narodnoosvobodilne borbe in do njenih največjih in najpomembnejših, zgodovinskih manifestacij.

Oba dogodka sta zaključila obdobje, ko se je spričo velikega preobrata na svetovnih bojiščih, hudih porazih osnih sil v Rusiji in v Afriki ter velikega porasta narodnoosvobodilnih gibanj v vseh slojih italijanske družbe vedno bolj krepilo nezadovoljstvo nad Mussolinijem in njegovim zavezništvom s Hitlerjevo Nemčijo.

Zlasti se je spričo vedno slabšega gospodarskega položaja širilo in krepilo nezadovoljstvo med italijanskim ljudstvom, in sicer po zaslugi protifašističnih sil, ki so v novih razmerah oživele ali pa se še trdneje organizirale in povečale svojo aktivnost ter razširile svoj vpliv med množicami. Viden izraz tega ljudskega nezadovoljstva so bile zlasti velike stavke v severni Italiji (Turin, Milan, Genova), ki so po zaslugi komunistične partije Italije iz meznega gibanja prerasle v močno politično akcijo proti fašizmu in vojni ter dale nov zalet protifašističnemu gibanju. Leto je v pozni pomladi leta 1943 postavilo italijanskemu kralju Viktorju Emanuelu III. zahtevo, naj odstrani Mussolinija.

Toda kralj se je medtem že naslonil na druge sile, s katerimi so ga vezali razredni interesi in ki so, nezadovoljne s fašizmom, tudi pripravljale udar proti Mussoliniju. Te sile, ki so se bolj ali manj neposredno udeležile državnega udara, so bile različne: velika kapitalistična buržoazija in Vatikan, odpadli fašistični voditelji, predstavniki starega političnega sistema iz predfašističnih časov, generaliteta in dvorni krogi. Posamezne skupine, ki so pripravljale državni udar, so hitele, ne samo da bi prehitale druga drugo, temveč da prehitijo množice. Zato strmoglavljenje fašizma v Italiji ni bila revolucionarna akcija, temveč zgolj državni udar, palačna zarota.

Te sile niso bile toliko nasprotnice fašizma ali Mussolinija samega, temveč njegovega zavezništva s Hitlerjevo Nemčijo, in sicer toliko bolj, kolikor večje poraze so doživljale osne sile na frontah in kolikor bolj so se sile protifašistične koalicije bližale Apeninskemu polotoku. Gojile so celo utvaro, da bi Mussolini

vendarle lahko pretrgal zavezništvo s Hitlerjem in potegnil Italijo iz vojne ali da bi lahko pregovoril Hitlerja, naj sklene separatni mir s Sovjetsko zvezo, da bi nato vodili vojno samo proti zahodnim silam, ki so se približevale Italiji. Ko pa so spoznale, da Mussolini tega noče ali ne more storiti, so šle sklenile, da ga odstranijo.

Samo odstranitev Mussolinija so izpeljali trije: kralj, ki se je zavedal, da manj tvega, če ga odstrani, kakor pa če ga še naprej pusti pri krmilu države, generaliteta, ki se je še najbolj zavedala, da je vojna na strani Nemčije izgubljena, in ki je bila bolj zvesta monarhu kot duceju, in odpadli fašistični krogi, ki so nasprotovali predvsem Mussolinijevi osebni diktaturi poslednjih let, pa bi še vedno radi reševali zavoženi voz fašizma.

Opadli fašistični voditelji so za sejo velikega fašističnega sveta, Mussolinijevega posvetovalnega telesa, ki ga ni bil sklical že od leta 1939, pripravili resolucijo. Prebral jo je nekdanji zunanji minister Dino Grandi. V njej so zahtevali, naj Mussolini vrne kralju poveljstvo nad italijanskimi oboroženimi silami, in pri glasovanju so dobili večino. To je bila za kralja priložnost, da Mussolinija na legalen način odstrani tudi z vodstva države. Mussolinija so pri izhodu iz kraljeve palače aretirali in odpeljali v konfinacijo, za predsednika vlade pa je kralj imenoval marsala Pietra Badoglija.

Začelo se je 45 dni vojaške diktature. Badogliova vlada, ki je na množične demonstracije, v katerih je ljudstvo zahtevalo mir in svobodo, odgovarjala s trdimi ukrepi, je ukazala celo »streljati v množice tako kot v sovražnika«, in je le počasi odpravljala fašizem. Po odločnem nastopu ljudskih množic je bila primorana ukiniti fašistično stranko in nekaj njenih najvidnejših ustanov, ni pa razglasila amnestije za politične obsojence, ni osvobodila internirancev in konfinirancev, ni odpravila zloglasnih vojaških sodišč, ki so v zasedenih pokrajinah obsodila mnogo protifašistov, ni odpravila tudi mnogih drugih prilastkov fašističnega sistema. Zato je bila vseskozi v napetih odnosih s protifašističnim gibanjem, ki je zahtevalo korenitejšo odpravo fašizma, ustanovitev nove, politične vlade iz protifašistov in prekinitev vojne.

Na drugi strani pa so se zelo zaostрили odnosi s Hitlerjevo Nemčijo. Le-ta je sicer že prej predvidevala, da lahko v Italiji pride

do državnega prevrata in je tudi že pripravila nekaj vojaških ukrepov, vendar sta tudi Hitlerja iznenadila tako nenaden zlom fašizma in popolna pasivnost fašistične stranke in milice ob prevratu. Po načrtih, pripravljenih vnaprej, je začel pošiljati v severno in srednjo Italijo cele divizije, da bi te v danem trenutku razorožile italijansko vojsko in se postavile po robu silam protifašistične koalicije, ko bi se izkrcale na italijanski obali. Nekaj časa je celo mislil na to, kako bi se z nenadno akcijo polastil dvora, vlade in celo Vatikana. Prav nič ni verjel kraljevim in Badogliovim izjavam, da bo Italija nadaljevala vojno na njegovi strani.

Badogliova vlada je res ves avgust iskala izhod iz vojne, in sicer najprej tako, da je iskala posrednike v Vatikanu, nato pa je pošiljala vojaške odposlance v britanska diplomatska predstavništva v nevtralnih državah (Španija, Portugalska). Prizadevala si je pregovoriti zahodne sile, da bi prekinile vojno stanje z Italijo, zagotovile nedotakljivost njenih meja in kolonij iz predfašističnih časov, monarhistično ureditev itd. Toda zahodne sile, ki so politično precej nepripravljene dočakale padec fašizma v Italiji, so morale pod pritiskom napredne javnosti vztrajati pri načelu brezpogojne vdaje. Italijanski vladi ni kazalo drugega, kakor da jo sprejme. Podpisali so jo 3. septembra 1943 v Eisenhowerjevem glavnem stanu v kraju Cassibile pri Sirakuzah na Siciliji, razglasili pa 8. septembra nekaj pred dvajseto uro.

Zahodne sile so se drugi dan izkrcale južno od Neaplja in skupaj z enotami, ki so se bile izkrcale že pred šestimi dnevi na skrajnem južnem delu Apeninskega polotoka, začele osvobajati Italijo. Nemška vojska se jim je krčevito upirala in hkrati razoroževala italijansko vojsko, ki se je pustila razorožiti brez kakšnega posebno močnega odpora. Še nekaj tistih redkih odporov, npr. tudi v Rimu, je bilo kratkotrajnih. Le večjemu delu mornarice je uspelo, da se je prebil do vezniških pristanišč. Čeprav je bila kapitulacija Italije že tretji hud udarec za Hitlerjevo Nemčijo v tem letu, ga je — tudi po zaslugi velike pasivnosti italijanske vojske — prenesla bolje kot je pričakovala. Ker niti italijanska vojska niti zahodne sile niso izkoristile vseh slabosti nemških pozicij v južni in jugovzhodni Evropi, se je nemška vojska šele po razmeroma daljšem času znašla na tistih položajih, na katerih je že jeseni leta 1943 predvidevala obrambo južne in jugovzhodne strani okrnjene »evropske trdnjave«. Uspelo ji je osvoboditi na Gran Sassu v Abruzzih

tudi konfiniranega Mussolinija, ki je še tisto jesen v severni Italiji ustanovil svojo, pravzaprav pa vazalno državico. Imel je le malo oblasti, v drugih italijanskih predelih pa so bili Nemci celo edini gospodarji.

Najbolj neugodne razmere za nemško stran je kapitulacija Italije povzročila v jugoslovanskih pokrajinah, kjer je bilo že dve leti zelo razvito narodnoosvobodilno gibanje. Leto se je nanjo zelo dobro pripravilo in narodnoosvobodilna vojska je razorožila mnogo italijanske vojske, postala dedič njenega orožja in opreme, osvobodila je razsežne predele in se okrepila z mnogimi tisoči prostovoljcev in mobilizirancev. Čeprav so nemške enote prej ali slej zasedle pomembnejše točke na jadranski obali ali pa na dotedanjem italijanskem zasedenem ozemlju, vendarle nikdar niso mogle zasedi vsega ozemlja, ki ga je bil imel dotlej zasedenega italijanski okupator.

Ravno na Slovenskem je znalo narodnoosvobodilno gibanje požeti skoraj vse plodove italijanskega zloma.

Ko je Italija razglasila brezpogojno vdajo vseh svojih oboroženih sil, je narodnoosvobodilna vojska Slovenije s pomočjo aktivistov OF, kurirjev itd. v nekaj dneh razorožila večino italijanske vojske na slovenskih tleh in preprečila, da bi njeno orožje dobili v roke nemški okupator ali pa belogardistični in četniški oddelki. Narodnoosvobodilno gibanje je takrat pozvalo skoraj vse italijanske poveljnike, s katerimi je prišlo v stik, naj se s svojimi enotami pridružijo narodnoosvobodilni vojski v boju proti nemškemu okupatorju, ki je takrat zasedal tudi njihovo domovino. Nikjer druge, kakor ravno v jugoslovanskih pokrajinah se italijanski vojski ob kapitulaciji Italije ni ponujala tako lepa priložnost, da se upre novemu sovražniku, tj. nemški vojski. To priložnost ji je zlasti omogočalo močno razvito in razširjeno narodnoosvobodilno gibanje jugoslovanskih narodov, ki si je celo prizadevalo, da vključi v protifašistični boj čimveč italijanskih enot in posameznikov. Toda italijanski poveljniki te priložnosti niso znali in tudi niso hoteli izkoristiti. Z izjemo nekaterih enot v Črni gori so skoraj vsi italijanski poveljniki odklanjali sodelovanje z narodnoosvobodilno vojsko ali pa so za sodelovanje postavljali nesprejemljive pogoje. V večini primerov so nato zbežali in prepustili vojake njihovi usodi ali pa so si prizadevali, da jih zberejo in se nato organizirano in z orožjem umaknejo v Italijo, kar pa sta jim onemogočila narodnoosvobodilna vojska in nemški okupator. Celotisti italijanski poveljniki, ki so pozneje postali

visoki funkcionarji italijanskega odporniškega gibanja, kot npr. general Luigi Masini iz Tolmina, so raje pustili razorožiti svoje enote, kakor pa da bi se pridružili partizanom.

Italijanski poveljniki sicer niso marali zlepa ugoditi zahtevi, naj njihove enote odložijo orožje, a so jih narodnoosvobodilna vojska, aktivisti OF, kurirji in v mnogih primerih tudi prebivalci s svojim odločnim nastopom k temu prisilili. Zlasti mnogo italijanske vojske so razorožili na novomeškem in kočevskem območju, v Brkinih, v Vipavski dolini, na Kobariškem in drugod. V celoti je narodnoosvobodilno gibanje razorožilo pehotni diviziji »Isonzo« in »Macerata« ter 1. hitro divizijo »Eugenio di Savoia«, večje dele pehotnih divizij »Lombardia«, »Cacciatori delle Alpi«, »Rè« in »Torino« ter manjše dele divizij »Sforcesca« in »Julia«. S tem je dobila ogromne količine lahkega in težkega pehotnega orožja, precej topništva, motorizacijo in celo kakih 30 tankov ter precej druge vojaške opreme in živil.

Nemška vojska, ki je že pred italijansko kapitulacijo zasedla najpomembnejše železnice na Notranjskem, v Slovenskem primorju in v sosednji Kanalski dolini, ob sami kapitulaciji Italije pa še večja mesta in pristanišča, je razorožila predvsem tiste italijanske enote, ki so bile ob železnicah in v mestih ali ki so se nameravale skozi mesta Trst, Gorica itd. umakniti v Italijo. Vedenje in delovanje nekaterih italijanskih poveljnikov, npr. generala Gambare na Reki in generala Zaninija v Vidmu, je nemški vojski naravnost omogočalo zajetje, razorožitve in internacijo italijanske vojske. Tudi mnogo drugih poveljnikov se razorožitvi ni upiralo in zato na Slovenskem ni znan niti en primer, da bi nemška vojska uvedla represalije proti njim in vojakom, kakor je to storila v drugih jugoslovanskih pokrajinah in v Grčiji, kjer je uprizorila cele pokole italijanskih ujetnikov.

Toda kljub temu je nemška vojska na Slovenskem razorožila le majhen del italijanske vojske, in to predvsem zaradi tega, ker so večino razorožili narodnoosvobodilna vojska, politični delavci itd. ter goloroko ljudstvo. To dejstvo so takrat morali priznati ne samo poveljniki posameznih nemških enot, temveč tudi nemško vrhovno vojaško poveljstvo.

Drugo veliko zmago je narodnoosvobodilno gibanje izbojevalo tisti čas nad belo in plavogardo. Potem, ko se je njun varuh umaknil s slovenskega ozemlja, so se belogardistični in četniški oddelki zatekli pod varuštvo novega, tj. nemškega okupatorja, ali pa so se zbrali in utrdili v močnejših postojankah, da

bi v njih pričakali izkrcanje ameriških in britanskih sil na dalmatinski ali celo na istrski obali. Toda namesto zahodnih sil je prišla narodnoosvobodilna vojska, ki je s hitrimi in nenadnimi sunki obkolila postojanko za postojanko in jih zlasti z zaplenjenim italijanskim orožjem uničila drugo za drugo. In nazadnje so borci Prešernove brigade naskočili poslednjo, tj. turjaški grad, ki mu je belogardistična in četniška posadka že namenila usodo španskega Alcazarja. Posadko, ki je štela več kot 700 oboroženih sovražnikov in v kateri se je demoralizacija spričo pomanjkanja enotnega vodstva, neuspehov belogardistične vojske na drugih območjih in odsotnosti sleherne težko pričakovane pomoči nenehno stopnjevala, so 19. septembra v ognju partizanskega težkega topništva prisilili k vdaji borci II. bataljona Prešernove brigade z naskokom, s puškami in z ročnimi bombami. Zajetje belogardistične posadke na turjaškem gradu je bila tudi velika politična zmaga narodnoosvobodilnega gibanja, saj je bil ujet cvet belogardistične vojske. Od udarca, ki je zadel slovensko kontrarevolucijo v Grčaricah in na Turjaku, si ta dolgo časa ni mogla opomoči in ga še do danes ni mogla preboleti.

Sodni proces proti 21 zagrizenim belogardistom in četnikom, ki je bil čez tri tedne v osvobojenem Kočevju, ni obsodil samo njihovih zločinov, temveč ves sistem kolaboracionizma, kvislinštva in kontrarevolucije. Bil je prvi sodni proces proti vojnim zločincem v drugi svetovni vojni, in sicer še pred konferenco zunanjih ministrov v Moskvi. Nekaj več belogardističnih in četniških oficirjev so takrat obsodila tudi področna vojna sodišča, največ pa so jih partizanska poveljstva vključila v narodnoosvobodilno vojsko.

Poseben dogodek tistega časa pomeni vse ljudska vstaja v Slovenskem primorju in v Istri. Bila je rezultat temeljitega političnega in organizacijskega dela Partije in Osvobodilne fronte, ki sta se v Slovenskem primorju naslanjali na četrstoletni odpor primorskega ljudstva proti fašističnemu nasilju, hkrati pa nenadna in nepričakovana mogočna manifestacija velike, toda do poslednjega dne italijanske okupacije zatirane narodne zavesti in živega protifašističnega razpoloženja skoraj vsega prebivalstva ter iz njiju izvirajoče globoke in organizacijski okvir presegajoče privrženosti Osvobodilni fronti. Bila je nerazdružljiv splet načrtnih in preudarnih priprav ter organiziranosti, kakor tudi nenadnih spontanih odločitev v trenutku, ko se je rušil osovraženi okupacijski režim, novi

okupator pa je bil daleč in šibek, v razpoloženih ljudskih očeh celo popolnoma nemočen in ko se je zdelo, da je konec vojne zelo blizu.

Vstaja se je začela s številnimi demonstracijami primorskih Slovencev, v Trstu pa tudi italijanskih protifašistov, zlasti delavcev, proti italijanskemu okupatorju po vsem ozemlju tudi v velikih mestih. Pod močnim ljudskim pritiskom je morala italijanska uprava v Trstu, Gorici in tudi drugod odpreti ječe in izpustiti politične jetnike in zlasti na podeželju je brezbrežni val vstaje v hipu odplahnil osovraženi italijanski okupacijski aparat, ki se je bil sramotno proslavil z nasilnim raznarodovanjem, političnim in narodnim zatiranjem ter z gospodarskim izkoriščanjem slovenskih in hrvaških ljudi. Vse Slovensko primorje in Istro od večjih mest do poslednje oddaljene vasi je tiste dni prevevalo vseplošno navdušenje, ki so ga odsevale močna narodna zavest, neponovljiva enotnost in popolna privrženost idejam Osvobodilne fronte. In to nepopisno čudovito razpoloženje je vsem, starim in mladim, moškim in ženskam nadelo na ramena partizanske puške, jih potegnilo v partizanske vrste in jih zlasti na goriški fronti vzpodbudilo k mnogim junakijskim dejanjem, ki jih je moral občudovati celo sovražnik.

S številnimi demonstracijami in s sodelovanjem pri razoroževanju italijanske vojske, z množičnim vključevanjem v narodnoosvobodilno vojsko in z izkazovanjem velikega junaštva v njenih vrstah, s stoo odstotno udeležbo pri graditvi ljudske oblasti, tj. pri volitvah in delu vaških in občinskih narodnoosvobodilnih odborov, s številnimi mitinzi in z veličastnimi množičnimi zborovanji, ki so bila po vsej pokrajini in na katerih so govorili zlasti člani na novo ustanovljenega Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo, se je primorsko ljudstvo tiste dni kot v plebiscitu izreklo za novo, združeno Slovenijo. Zato je vrhovni plenum Osvobodilne fronte 16. septembra 1943 razglasil priključitev Slovenskega primorja k svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji, kar je čez dva in pol meseca potrdilo drugo zasedanje AVNOJ v Jajcu.

Veliki uspehi narodnoosvobodilnega gibanja v prvih dneh po kapitulaciji Italije so omogočili nastanek razsežnega osvobodjenega ozemlja, ki se je mimo Ljubljane in nekaterih večjih krajev ob železnicah Ljubljana—Postojna—Trst in Podbrdo—Gorica, ki jih je nemška vojska zasedla že konec avgu-

sta 1943, raztezalo od Gorjancev in Gorskega Kotora do Furlanske nižine. To, v času narodnoosvobodilne borbe največje osvobodjeno ozemlje na Slovenskem, ki je obsegalo ves južni del Slovenije z okrog 700.000 prebivalci, ni bilo samo posledica trenutne nemoči nemškega okupatorja, temveč predvsem posledica moči narodnoosvobodilnega gibanja. Vso oblast na osvobojenem ozemlju sta prevzeli Osvobodilna fronta in narodnoosvobodilna vojska ter na njem organizirali lastno upravo. Na Dolenjskem in na Notranjskem je zanjno skrbela 14. septembra 1943 ustanovljena upravna komisija za osvobodjeno slovensko ozemlje, v Slovenskem primorju pa Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, ustanovljen 11. septembra 1943 na Vogrskem.

Na razsežnem osvobojenem ozemlju sta izvršni odbor OF in glavni štab NOV in PO Slovenije 11. septembra razglasila splošno mobilizacijo vseh za orožje sposobnih moških od 18. do 45. leta starosti za narodnoosvobodilno vojsko. Zato pomeni obdobje po kapitulaciji Italije tudi obdobje velikega razvoja partizanske vojske, ko so se okrepile že obstoječe enote in ustanovile mnoge nove, in hkrati tudi obdobje njene dokončne organizacije. XIV. in XV. diviziji, v katerih so ustanovili nove brigade, se je že sredi septembra pridružila nova, XVIII. divizija in vse tri so nato sestavljale VII. korpus NOV in PO Jugoslavije, veliko udarno vojaško silo narodnoosvobodilnega gibanja v osrednjem delu Slovenije. Še večji in veličastnejši je bil razrast partizanske vojske v Slovenskem primorju, kjer je že v prvih dneh vseljudske vstaje nastalo kar okrog 30 novih bataljonov. Iz njih so že sredi septembra začeli ustanavljati odrede, konec septembra brigade in 6. oktobra 1943 so ustanovili tri divizije: Goriško (XXX.), Triglavsko (XXXI.) in Tržaško (pozneje ukinjena) ter 22. decembra 1943 IX. korpus, močno udarno vojaško pest naše osvobodilne borbe v zahodnem delu Slovenije.

Dejstvo, da pozneje niso ustanovili nobenih novih brigad in divizij niti na Dolenjskem in Notranjskem niti na Primorskem in Gorenjskem, razen italijanskih in specialnih (dve topniški, zaščitno, gradbeno in dve VDV brigadi), kaže na to, kako temeljiti sta bili mobilizacija in organizacija narodnoosvobodilne vojske v prelomnem obdobju narodnoosvobodilne borbe po kapitulaciji Italije.

Prizadevanja slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja, da vzbudi k odporu proti fašizmu in nacizmu tudi druge narode na narodno mešanem ali na sosednjem italijanskem ozemlju in naglo širjenje osvobodilne

misli v severni Italiji, sta po kapitulaciji Italije omogočila množičnejše vključevanje Italijanov v narodnoosvobodilno vojsko Slovenije in formiranje prvih italijanskih partizanskih enot na našem ali na sosednjem italijanskem ozemlju. Ravno na goriški fronti, na Krasu, v Goriških Brdih so se začeli skupaj bojevati partizani slovenske in italijanske narodnosti in skupaj so nato prelivali kri za velike in svetle ideale Rezistence.

Nove politične in vojaške razmere po kapitulaciji Italije so na večjem delu slovenskega ozemlja omogočile nov polet narodnoosvobodilnega gibanja. Njegov vrhunec prav gotovo pomeni zbor odposlancev slovenskega naroda. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je že pred italijansko kapitulacijo pripravljalo širši zbor predstavnikov slovenskega naroda, ki ga poleti leta 1942 ni moglo sklicati zaradi sovražnikove ofenzive. Zdaj, po kapitulaciji Italije, pa je razsežno osvobojevano ozemlje omogočalo sklicati zbor na še širši podlagi, tj. izbrati odposlance z demokratičnimi volitvami. Volitve je razpisal izvršni odbor OF dne 11. septembra in od 20. do 25. septembra so na terenu in v vojski, na osvobojenem ozemlju neposredno, na neosvobojenem pa posredno, izvolili več kot 640 poslancev.

Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju od 1. do 3. oktobra 1943 (pravzaprav do zgodnjih jutranjih ur 4. oktobra) je bil že zaradi velikega števila izvoljenih in prisotnih odposlancev edinstven pojav ne samo v naši narodnoosvobodilni borbi, temveč tudi v zgodovini odporiških gibanj v Evropi med drugo svetovno vojno, saj ni znano, da bi se še pri kakšnem drugem okupiranem narodu v Evropi zbralo takšno število neposredno izvoljenih ljudskih odposlancev. In mimo njegove množičnosti ni mogla niti slovenska kontrarevolucija, saj je npr. »Slovenec« dne 2. februarja 1944 moral priznati, da je samo »ljubljska pokrajina« imela na zboru »več odposlancev kot pa vsa bivša Jugoslavija« in da je »vsako še tako majhno hribovsko vas zastopal poseben odposlanec«.

Še večji je vsebinski pomen zbora, saj je bil prvi demokratično izvoljeni, iz ljudskih predstavnikov obstoječi zbor. Odločal je o vseh tistih osnovnih in usodnih vprašanjih, ki so zadevala takratni in bodoči razvoj in obstoj naše narodne skupnosti. Program Osvobodilne fronte, izražen v znamenitih devetih temeljnih točkah, in njegovo dotedanje uresničevanje sta dobila najširšo potrditev. Slovenski narod, ki si je v dotedanjem osvobodilnem boju prvič v svoji zgodovini ustva-

ril svojo narodno vojsko kot enega prvih atributov svoje državnosti, si je preko zbora odposlancev prvič v svoji zgodovini na dosledno demokratičen in parlamentaren način izvolil svoje prvo politično vodstvo in demokratično predstavništvo, tj. 120-članski Slovenski narodnoosvobodilni odbor, ki se je že čez nekaj mesecev začel kot SNOS oblikovati v prvi slovenski ljudski parlament. S tem je slovenski narod položil temelje svoji državnosti in je »končno veljavno stopil v krog suverenih narodov«.

Zbor odposlancev slovenskega naroda je hkrati potrdil programsko načelo Osvobodilne fronte o zedinjeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji, temelječi na narodni enakopravnosti in na pravici vsakega naroda do samoodločbe. Izrekel se je za sožitje slovenskega naroda z drugimi jugoslovanskimi narodi v takšni Jugoslaviji in izvolil 42-člansko delegacijo za drugo zasedanje AVNOJ, ki je pred petindvajsetimi leti položil temelje novi Jugoslaviji.

Poleg zbora odposlancev slovenskega naroda so bile na osvobojenem ozemlju še druge manifestacije, ki so izražale privrženost poklicev in organizacij narodnoosvobodilnemu gibanju. Vojne razmere, tj. bližajoči se začetek velike nemške ofenzive na Dolenjskem in Notranjskem, sicer niso omogočile sklicanja vseh kongresov in konferenc, ki jih je predvidevalo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja, vendar so septembra pripravili in imeli v Ribnici kongres aktivnih oficirjev bivše jugoslovanske vojske in dobrovoljcev iz prve svetovne vojne, oktobra na Suhorju pri Metliki zbor slovenskih pravnikov z osvobojenega ozemlja, v Kočevski Reki prvi kongres Zveze slovenske mladine in v Dobrničju prvi kongres Slovenske protifašistične zveze; prvi kongres slovenskih kulturnih delavcev pa je bil v začetku leta 1944 v Semiču.

Osvobodilno gibanje slovenskega naroda je s svojo širino in močjo že pred kapitulacijo Italije spravljal okupatorje v nezavidljiv položaj in je npr. moral Himmler slovensko Štajersko in Gorenjsko 21. junija 1943 razglasiti za območji protipartizanskega bojevanja, kot je to istega dne storil z Ukrajino in Bosno. Ko pa se je po njej še bolj razmahnilo in okrepilo, je postal položaj nemškega okupatorja zelo kritičen, saj se je partizanska vojska pojavila tik pred Ljubljano, Gorico, Trstom in Reko in mu ogrozila pomembne prometne zveze. Njegovo vrhovno vojaško poveljstvo je menilo, da je to območje postalo glavno nevarno območje in da je Tito nanj prenesel težišče svojega vojskovanja in raz-

kačeni Hitler je moral tiste dni nanj nenehno pošiljati nove in vse večje enote, da bi vsaj za silo obdržale zveze s fronto v južni Italiji in z enotami v severni in srednji Italiji ter zavarovale istrsko obalo. To niso bile kakšne policijske ali rezervne vojaške enote, temveč elitne vojaške operativne enote, sposobne in pripravljene, da vsak hip odrinejo na fronto. In ko je naposled ukazal, naj udarijo proti osvobojenemu ozemlju, je še posebej ukazal, da po tej ofenzivi slovensko prebivalstvo ne sme pomeniti več nobene nevarnosti. Njegove izjave in tudi izjave drugih nacističnih veljakov iz tistega časa pričajo, da so se dobro zavedali, kako za komunistično partijo stoji v osvobodilni vojni ves slovenski narod in kako nevarno jim je to gibanje. Čeprav je bila nemška ofenziva v Sloveniji, ki je trajala od 25. septembra do 12. novembra 1943, velikopotezen poskus razbiti narodnoosvobodilno vojsko in čeprav je sovražniku uspelo razkosati veliko osvobojeno ozemlje, prizadeti

nekatero nove in neizkušene enote, zlasti v Istri, pa ni mogla niti razbiti naše vojske niti preprečiti njene ofenzive na drugih območjih niti ni mogla resneje škodovati narodnoosvobodilnemu gibanju ali pa zavreti njegovega visokega poleta.

Tako v političnem kakor tudi v vojaškem pogledu pomeni obdobje kapitulacije Italije v Sloveniji vrhunec v razvoju narodnoosvobodilnega gibanja. Nekatere njegove manifestacije, npr. zbor odposlancev slovenskega naroda, vseljumska vstaja v Slovenskem primorju, splošna mobilizacija v narodnoosvobodilno vojsko, so bile tako po obsegu kot po svojem zgodovinskem pomenu edinstvene ne samo za tisti čas, temveč za ves čas osvobodilne borbe. Uspehi, ki jih je narodnoosvobodilno gibanje doseglo poleti in jeseni 1943, so bili trden temelj za ves njegov nadaljnji razvoj. Nista mu jih mogla več iztrgati iz rok niti nemški okupator niti domača reakcija.

IZ DELA NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

Zbirke Pokrajinskega muzeja za Pomurje v Murski Soboti.

Pokrajinski muzej za Pomurje v Murski Soboti je bil ustanovljen jeseni leta 1955. Od leta 1955 do 1964 je muzej razpolagal le s štirimi razstavnimi prostori. Leta 1964, po reorganizaciji okraja Murska Sobota, se je skupščina občine preselila iz grada v lastne prostore v središču Murske Sobot. Tako je muzej po naključju dobil prostore v prvem nadstropju gradu in se lotil urejanja prostorov za svoje stalne zbirke.

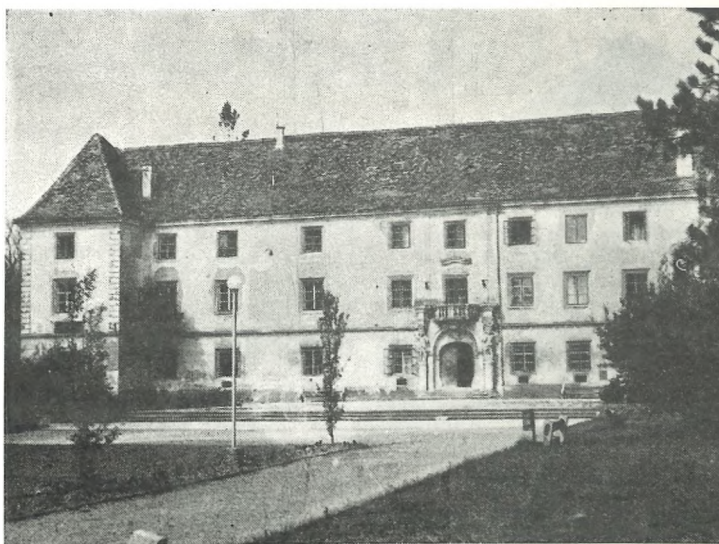
Večletno delo na področju muzealstva v Pomurju je ustvarilo pogoje za postavitev zbirk, kjer naj bi se razstavili eksponati, kakor so se pač vrstili in bogatili to našo dejavnost. Žal nam za trenutno postavitev kompletnih zbirk manjkajo nekateri eksponati. Stremljenje Pokrajinskega muzeja gre v smer čimprejše izpopolnitve praznin, ki še obstajajo. Praznin ni opaziti samo pri gradivu, ki v razstavnih prostorih sploh še ni dobilo svojega mesta, občutijo se prav tako pri že dokaj zaokroženih zbirkah.

Spričo vsega tega je jasno, da je bilo do danes opravljeno le osnovno pripravljalno delo okoli stalnih zbirk, ki se bodo dokončno odprle javnosti v zasnovi konec letošnjega leta.

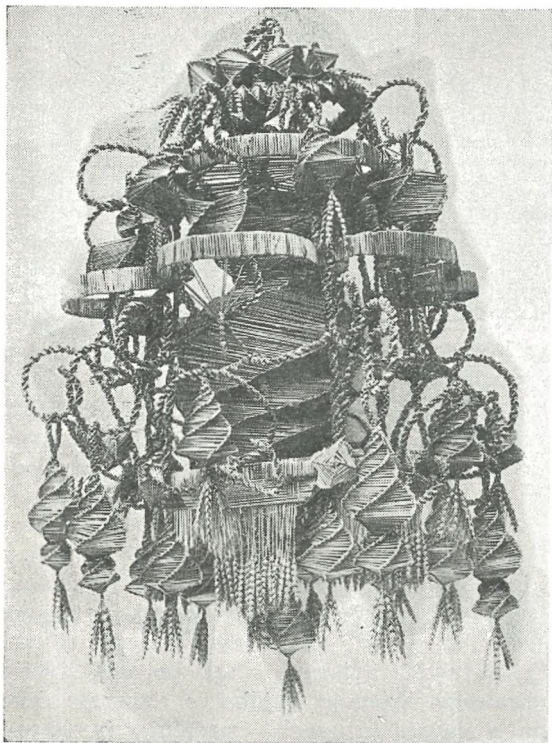
V arheološki zbirki so najstarejši predmeti kamnito orožje in orodje, ki dokazujeta bivanje ljudi v Pomurju že v mlajši kameni dobi. Nekdanji prebivalci teh krajev so sekali z njim les in obdelovali svoje prve njive. Največje ohranjeno orodje je iz Lipovec v Prekmurju in ga nekateri arheologi razlagajo kot ralo pri lesenem plugu. Iz bronzaste dobe v Pomurju skoraj ni najdb. Redke bronzaste sekire iz Hercegovščaka pri Gornji Radgoni, Podgradja pri Ljutomeru, Spodnjega Kocjana pri Kapeli in Ženika pri Vidmu pa se hranijo v tujih muzejih. Očitni sledovi naselitve so znani spet iz obdobja kulture žarnih grobišč (1200 do 700 pred n. št.). V to dobo sodi tudi bronzasta ovrtnica iz Pertoče, ki kaže, da je bilo v tem času naseljeno tudi ozemlje tostran Mure. Iz zadnjih sedem stoletij pred našim štetjem v železni dobi doslej ne poznamo na obravnavanem ozemlju niti lončenih posod niti bronzastih ali železnih izdelkov. Poleg najdb iz mlajše kamene dobe je v Pomurju največ sledov iz rimske dobe. Iz tega časa poznamo precej grobišč z gomilami, ostankov starih hiš, prvič zidanih iz kamna, opeke in malte, ter sledo-

ve rimskih cest, prvih tlakovanih cest v naših krajih. Druga vrsta najdišč iz rimskega časa so gomile-grobovi sežganih mrtvecev, na katere so nasuli velik kup zemlje. V muzeju so še najdbe iz poslednjih dveh najdišč in sicer iz gomil pri Dobrovniku velika žara in manjši lonci ter nekaj kovinskih predmetov, iz Vučje gomile pa manjše glinaste posode. Izredno redke so v Pomurju rimske najdbe iz kamna in marmora. Doslej sta znana le dva marmorna nagrobna spomenika, od katerih je nagrobnik, ki je bil izkopan v Dolgi vasi pri Lendavi, kjer je bila za časa Rimljanov rimska naselbina, in priča o grobu bogatega, že romaniziranega keltskega priseljence Vibeniusa iz konca 1. stoletja po našem štetju. Drugi podoben spomenik je vzdignjen v katoliški cerkvi v Soboti in priča o neznanem grobu nekega Viatorja iz 2. stoletja po našem štetju, ki je bil očitno zaposlen pri rimski poštni službi (viator — sel, potnik). Tretja ohranjena kamnita najdba iz rimskega časa pa je skrinja za pepel — pepelnica iz nekega groba pri Ižakovcih.

K arheološki zbirki je priključena tudi numizmatična zbirka. Obsežnejša je skupina rimskih novcev, ki so od priložnostnih najdb najbolj dragoceni in dokumentarni za dobo Rimljanov v naših krajih. Novce so našli blizu Petišovcev pri Lendavi in v Dolgi vasi pri Lendavi. Pomembni sta tudi dve samostojni numizmatični najdbi. Iz leta 1949 je najdba v Čentibi pri Dolnji Lendavi. Šteje 105 srebrnikov; to so petnajstice, šestice in groši iz

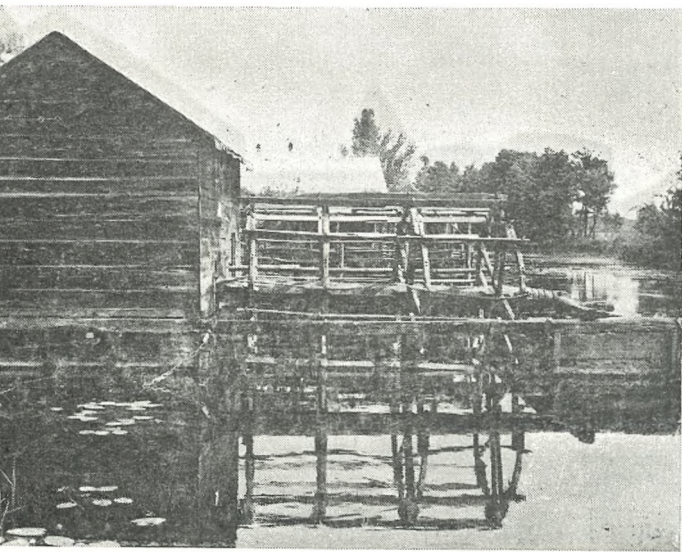

Grad z zbirkami Pokrajinskega muzeja za Pomurje

Dožnjek — Pokrajinski muzej za Pomurje

časa Leopolda I. (1657—1705). Druga večja najdba je iz Prosenjakovcev (1956), ki je bila zakopana v dobi Krucev v Prekmurju. Šteje 94 srebrnikov iz časa Leopolda I. (petnajstice, šestice, groši). Numizmatična zbirka hrani tudi precej denarja iz kasnejših obdobj, med drugim tudi avstrijski in madžarski drobiž, značilen za denarni obtok v naših krajih v

Rečni mlin na rokavu Mure

začetku 19. stoletja. V zbirki so zbrane tudi razne spominske značke in odlikovanja, v glavnem iz prve svetovne vojne. Za lokalno zgodovino je dokumentarna medalja, ki jo je dobila v Prekmurju beltinska grofica Zichy Avgustné ob priliki amaterske razstave fotografije v Budimpešti leta 1890.

Muzej ima v svojih razstavnih prostorih vključeno *grajsko kapelo*, ki je bila nekdanj dinastijska kapela grofov Szápárijev, lastnikov soboškega gradu. Pri prevzemu razstavnih prostorov v gradu vključno s kapelo, se v njej niso ohranile nobene dragocenosti. Baročni oltar z dragocenimi plastikami je bil na dražbi leta 1930 prodan. Po programu muzeja bo nekdanja grajska kapela opremljena s kopijami stenskih slikarij Janeza Aquile, ki je v 14. stol. poslikaval cerkve v Prekmurju, začeniši z najznamenitejšimi v Martjancih, nato še nekatere druge, v Selu in Turnišču. Zaradi nezadostnih finančnih sredstev, ki z njimi muzej razpolaga, bo kapela opremljena s kopijami fresk v nekaj letih. V letu 1964 so bili prekopirani nekateri detajli ohranjenih stenskih fresk iz martjanske cerkve, ki so delo Janeza Aquile, slovitega freskanta srednjeevropskega pomena. Razstavljeni so detajli: Sveti Martin na smrtni postelji, sv. Martin na konju in skupina svetnic in apostolov iz gornjega pasu fresk v martjanski cerkvi. Med umetnostnimi spomeniki v Prekmurju zavzema srednjeveško stensko slikarstvo eno najvidnejših mest, saj so ohranjene slikarije kot časovno zaokrožena skupina pomembne tudi v slovenskem merilu in celo v širšem, kulturnozgodovinskem prostoru. Po svoji naravi in funkciji ter po slikarski tehniki se ti spomeniki vežejo z najstarejšo ohranjeno prekmursko arhitekturo, ko dopolnjujejo notranjščino župnijskih cerkva in podružnic, ki so nastajale tu v pozno-romanski dobi in v času gotike, torej v 13. in v 14. stoletju.

Najobsežnejši je *etnografski oddelek*, ki je nastajal v zadnjih desetih letih, od ustanovitve muzeja dalje. Zbirke v etnološkem oddelku so sestavljene iz predmetov, zbranih na področju Pomurja, zato imajo lokalni značaj. Razstavljeno je nekaj eksponatov iz poljedelstva, živinoreje, čebelarstva, vinogradništva, domače delavnosti in obrti, ljudske umetnosti in ljudske prehrane ter običajev. Vse druge zbirke so deponirane zavoljo pomanjkanja prostora. Predmeti po zbirkah časovno pripadajo 19. in prvi polovici 20. stol. Nekaj je tudi časovno starejših predmetov. V narodopisnem oddelku se razstava prične s predmeti, ki ponazarjajo lov in ribolov. Razstavljene

Predmeti domače obrti — Pokrajinski muzej za Pomurje

so razne ribiške pasti, mreže, kot npr. »vó-dica«, »stáva«, »bardún« »sák«, mreža za je-rebice lovit itd. Poljedelstvo in živinoreja sta na tem področju glavni dohodek prebivalstva. Glavno poljedelsko orodje je plug, ki je bil skoraj do konca 19. stol. v celoti lesen. Tak primer vidimo na razstavi; izvira iz Cezanjevec pri Ljutomeru. Kot brano so po starem uporabljali drevesa z okleščenimi vejami, nato pa povsem leseno brano, kakršno vidimo na naši razstavi kot rekonstrukcijo. Poljedelstvo pa je na naši razstavi zastopano še z raznim drugim orodjem, ki ga vidimo na stenski tabli: kosa z vodorjem, grablje, srp, cepec, vile, kvatre in razne oblike motik. Panonska značilnost je »dúgi jarem«, za vprego dveh krav pri oranju, da stopa vsaka žival po svoji brazdi. V Prekmurju so nekdanj phali in ponekod še danes phejo proso v »možárjih«, lesenih pokončnih stopah, ki jih vidimo na razstavi. Bolj splošno pa je bila v rabi stopa na nožni pogon. — Dožnjeki, ki jih ponekod imenujejo »kro-ne«, so predmet delovnih običajev. Razstavljeni dožnjeki ponekod danes pletejo ob raznih družinskih in drugih slavnih. V muzejskih zbirkah je razstavljen tudi kump ali drevak. Na dveh takih kumpih je nekdanj plaval rečni mlin na Muri.

V muzeju so razstavljene tudi priprave za obiranje sadja iz okolice Dolnje Lendave. V vinogradništvu, ki se danes goji v glavnem na gričevnatem goričkem predelu Prekmurja, v Lendavskih gorica ter v radgonsko-kapelskem območju v Prlekiji, se je ohranilo mnogo izvirnih domačih vinogradniških naprav.

Muzej hrani poleg vinogradniškega orodja tudi tri značilne tipe preš. Največja je preša na kamen, ki je značilna za celo področje severovzhodne Slovenije; pri ljutomerskih vinogradnikih, ki nimajo več kot oral vinograda, uporabljajo še danes »pésko présico«, v Prekmurju pa »prešo na vitel«. Z vinogradništvom povezan je končno še »možár«, ki so ga nekoč uporabljali za razstreljevanje težkih oblakov, ki so prinašali točo. Iz čebelarstva lahko vidiš na razstavi koš za čebele; to je najstarejša oblika čebelnega panja, kakršni so se do danes ohranili na goričkem predelu Prekmurja. Razstavljenih je tudi nekaj eksponatov s področja domače dejavnosti: slamnate posode, krbüle, košare, »korble«, cekri, ki jih še danes pletejo iz koruznega ličja, in preproga iz slame. Značilno je, da se je v Pomurju razvila tudi izrazito poklicna obrtna dejavnost. Kmet je prešel v nekaterih panogah, kot so npr. lončarstvo, sodarstvo, usnjarsstvo itd., iz hišne dejavnosti na domačo obrt. Od lončarskih izdelkov so razstavljeni »vrčki«, »kropnjeki«, »pütre«, »mastnájk«, »kü-jač«. V glavnem je razstavljena starejša neglazirana keramika, poglazirana keramika temnejše barve ter svetlo poglazirana keramika svetlejših glazur. Kot drugo staro in zelo razvito domačo dejavnost v Prekmurju moramo omeniti tkalstvo oziroma tkaničenje domačega lanenega platna. Na razstavi vidimo več doma tkaničenih brisač, posteljnih in namiznih prtov. Poleg tkalcev so v Prekmurju znani gančki sodarji, turniški čevljarji, v Prlekiji usnjariji itd. Razstavljene so tudi kot redkost poslikane in izrezljane svisl in gornji del pročelja prekmurske kmečke hiše. Kmečka hiša s temi dekorativnimi svisli je stala v vasi Dolini pri Lendavi.

Muzej hrani v svojih zbirkah nošo iz okolice Črenšovec iz prve svetovne vojne, praz-

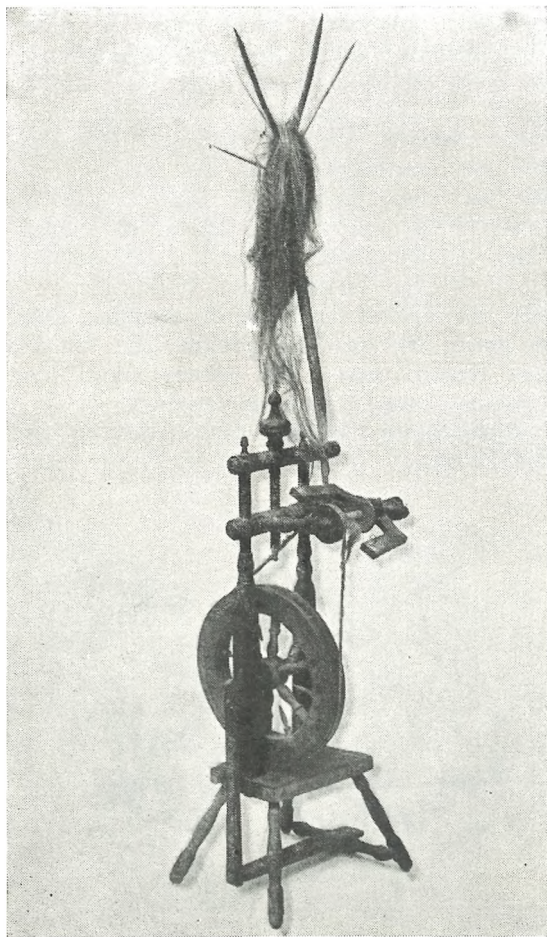
Bosman — Pokrajinski muzej za Pomurje

nično nošo iz vasi Dobrovnika na področju madžarske narodnostne manjšine v Prekmurju ter posamezne dele noše iz predelov Pomurja. Muzej hrani v svojih zbirkah zapuščeno 50 kosov posameznih delov noše iz domačega platna, ki jih je izdelala pokojna Katalina Matjaš iz Petišovec svojemu možu Šimonu Jožetu v začetku 20. stol. Posebno področje narodopisja je ljudska prehrana. Na razstavi vidimo razne vrste in oblike pogač ter drugega močnatega peciva kot npr. »vrta- nek«, »perec«, »bosman«, ženitovanjska pogača, ki so jo pekli v vsej severovzhodni Sloveniji, danes pa je ne poznajo več. Vrsta razstavljenih predmetov ponazarja pripravo jedi: stopa za phanje prosa, ajde, ječmena iz Gančan v Prekmurju, žrmlje, možnarji in tolkači za drobljenje kavinoga, makovega in drugega zrnja, »motüivnica« za maslo, nečke imenovane »koritca« za mesenje testa, v Prekmurju pa tudi za zibanje dojenčkov. Za shranjevanje živil so imeli v Prekmurju nekoč lesu, posebno pleteno omarico za shra-

njevanje »kisiláčekov«, sira in drugo. Razstavljene so tudi košare, kište, trebušaste košare, v katerih lahko hranijo stot zrnja ali celo več. Razstavljene so tudi starejše tesane skrinje in poslikane skrinje. Ljudsko umetnost in običaje kažejo razstavljeni velikonočni pirhi. Slike na steklo so krasile sobe kmečkih hiš. Narejene so v oljni ali tempera tehniki. Razstavljena je tudi lesena nabožna ljudska plastika.

V kulturnozgodovinski zbirki je danes ohranjen kot največja dragocenost vhodni grajski portal iz dobe baroka in grajski salon: Szápáryjeva lastnina, nekoč tipičen primer stanovanjske plemiške kulture, je bila z dražbo leta 1930 prodana. Zaradi zadolženosti lastnikov gradu, predvsem zadnjega lastnika madžarske plemiške rodbine Laszla Szápáryja, je prišlo v Murski Soboti do javnih dražb stilnega pohištva, dragocenega porcelana itd. leta 1930. V pretežni meri so to pokupili Narodni muzej v Ljubljani, Joanneum v Gradcu in Muzej za primjenjenu umjetnost i obrt v Zagrebu. Banska uprava dravske banovine je tedaj odkupila za Narodni muzej 73 kulturnozgodovinskih predmetov, ki so danes razstavljeni v Mestnem muzeju v Ljubljani in v muzejski zbirki Narodnega muzeja na Blejskem gradu. Razstavljeno gradivo v omenjenih muzejih razodeva izredno visoko kvaliteto in ga brez dvoma lahko štejemo med najbolj kvalitetne primerke notranje opreme, ohranjene v naših krajih. Razprodaja inventarja je torej vzrok, da v samem gradu danes ni takih kosov, ki bi lahko ustvarili kulturnozgodovinsko zbirko večjega pomena. Ohranjeno je le nekaj avtentičnih predmetov, v glavnem iz 19. stol.: ceremonialna palica, šivalna garnitura iz pozlačenega bambusa, medicajska vaza z grbom družine Szápáry, meč z grbom družine Szápáry in nekaj posodja. Ostala pomembnejša oprema salona pa izvira iz gradov v bližnji okolici, iz gradu v Beltincih, Rakičana, pa baročna miza, neobaročna salonska garnitura. Kot posebno zanimivost, ki trenutno ni razstavljena, ki pa vsekakor zasluži prezentacijo, bi omenili kuhinjsko posodje, ki bo lahko sestavljalo del opreme grajske kuhinje. V grajskem salonu so razstavljene tudi zgodovinske darilne listine.

Oddelek *ljudske revolucije* ima nalogo, da prikaže obiskovalcu muzeja dogodke zadnjega revolucionarnega obdobja v Prekmurju ter da mu ob razstavljenem gradivu pojasni ozadje dogodkov. Gradivo od leta 1919 do 1941 je razstavljeno v prvem razstavnem prostoru. Oktobrska revolucija, ki pomeni

Kolovrat — Pokrajinski muzej za Pomurje

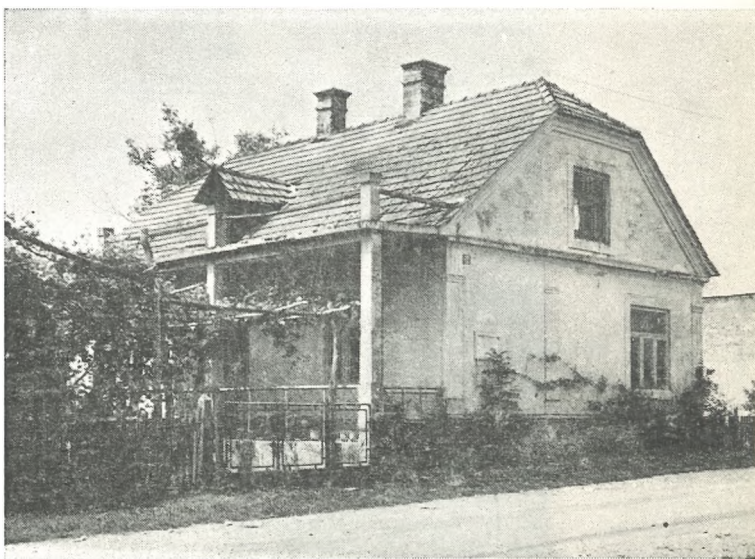
mejniki v zgodovini delavskega gibanja, je našla močan odmev tudi v Prekmurju. Že iz skromnih virov, ki jih imamo na razpolago, je razbrati, da je Prekmurje v letu 1918 do 1919 doživelo svoje prerajenje. Prvo fazo revolucije pomeni november leta 1918 po vrnitvi vojaških ubežnikov s fronte pod neposrednim vplivom velikega oktobra. Drugo obdobje je bilo pod vplivom dogodkov na Madžarskem. Ustanovljeni so bili sovjeti z direktorijema v Murski Soboti in Lendavi. Iz tega razdobja je razstavljenih nekaj razglasov. Aprila 1919 je kontrarevolucija doživela poraz in ustanovljen je bil direktorij. Nekaj zapovedi novega direktorija izpričuje dejavnost novih oblastvenih organov. Levičarsko delovanje se je pred drugo svetovno vojno izražalo pri KPA, DKFID, naprednih Sokolih, okrog »Ženskega lista«, »Mladega Prekmurca« itd. Idejni vodje tega gibanja so bili v Prekmurju Štefan Kovač, Ali Kardoš, Rudi Čačinovič in Miško Kranjec. Prva partijska organizacija je bila osnovana 1933 pod vodstvom Alija Kardoša, čeprav lahko opazimo prve začetke komunističnega gibanja že kmalu po ustanovitvi KPJ 1919. »Ljudska pravica«, glasilo delovnega ljudstva, ki prične izhajati v Lendavi 5. oktobra 1934 pod uredništvom Miška Kranjca, je pomenila idejno orožje partije in enega prvih znanilcev naraščajočega revolucionarnega gibanja slovenskega delovnega ljudstva. Z ustanovitvijo KPA je prekmurska akademska mladina živo posegla v življenje svojega ljudstva, trdno odločena pomagati prekmurskemu delovnemu človeku do boljšega življenja. Še istega leta je KPA zahteval ustanovitev popolne gimnazije v Murski Soboti, ki je bila ustanovljena 1919. V letaku »Prekmurskemu ljudstvu« se zahteva, naj bo Prekmurje ravnopravno drugim. Nasilju režima je odgovorila listkovna akcija ZDIS. Z letakom »Kaj hočemo« je partija zahtevala preko ZDIS izpustitev kaznjencev iz Bileče. Zaradi porasta društev v letu 1937 do 1938 se je 5. marca 1939 ustanovilo samostojno prekmursko okrožje DKFID. Leta 1941 so društva prenehala obstajati. Večina njihovih članov je postala aktiven del NOB. Letak »Prekmurskim delavcem in kmetom« nastopa proti diktaturi obstoječega režima, zahteva naslonitev Jugoslavije na SZ, boj proti gospostvu nad delovnim človekom. Nadaljnji razstavljeni dokumenti so v glavnem za obdobje od 27. marca 1941, ko so bili raztreseni letaki z naslovom »Slovenci«, ki so razkrinkovali podpornike KB. Za obdobje 1941 do 1945 je razstavljeno originalno gradivo in fotokopije, ki prikazujejo obdobje

Kot s slikami na steklo — Pokrajinski muzej za Pomurje

narodnoosvobodilnega boja v Prekmurju. Razstavljeni so tudi predmeti iz tega obdobja, tako koli, pri katerih so Nemci 1944 pri mlinu v Cezanjevcih v Prekiji ustrelili 25 talcev. V drugi svetovni vojni je padlo v Pomurju 516 vojakov RA. Prekopali so jih v skupno grobnico na pokopališču v Murski Soboti. Osebne predmete, ki so jih imeli pri sebi, pa hrani muzej.

V sklop muzejskih zbirk sodi tudi stalna galerijska zbirka. Po nastanku najstarejši deli v pričujoči zbirki sta prav gotovo tisti, ki ju je ustvaril Franc Košar (rojen v Slaptincih

Hiša Miška Kranjca v Polani

1884 in umrl na Stari gori 1952). Prvo z naslovom »Moški akt«, ki je prav verjetno še münchensko akademsko delo iz okrog 1910—1914, drugo, »Komponist«, pa že delo zrelega umetnika, ki je doživel in na svojih plečih preizkusil strahote vojne ter se telesno in duševno načet vrnil domov. Zelo značilno in za razvoj pomurske slikarske govorice pomembno pa je slikarsko delo Ludvika Vrečiča (rojen v Skakovcih 1900, umrl v Monoru pri Budimpešti.) Vrečič je bil pravzaprav prvi slikar, ki je slovenskemu občestvu odkril Prekmurje. Razstavljenih je nekaj njegovih olj, pokrajinskih motivov ter portretov. Razstavljene so tudi plastike kiparja Milana Vojska, živečega danes v Avstraliji. V stalni galerijski zbirki so razstavljena tudi dela slikarke Vere Horvat, kiparja Franca Kiraly, Ladislava Danča, Franca Mesariča in Štefana Hauka, naših najmlajših umetnikov. V času med dvema vojnoma pa sta se pojavila na zagrebški akademiji Karel Jakob in Lajči Pandur. Kmečki figuralni motivi, ravninska pokrajina, drevoredi, mlini na Muri, prekmurska vas so bili motivi, katerim je posvetil svoje slikarsko ustvarjanje Karel Jakob (rojen 1908 v Lipovcih). Lajči Pandur (rojen 1913 v Lendavi) razstavlja lepa olja, platna temperamentnih barv. Plastike, ki so razstavljene, so dela domačina kiparja Franca Kūharja iz Rankovec v Prekmurju (1916 do 1945). V galerijski zbirki razstavlja dve deli tudi slikar samouk Jože Horvat-Jaki (1930). V stranskem hodniku muzeja pa so razstavljene karikature samouka risarja in karikaturlista Ladislava Kondorja (1901—1963).

Vlasta Koren

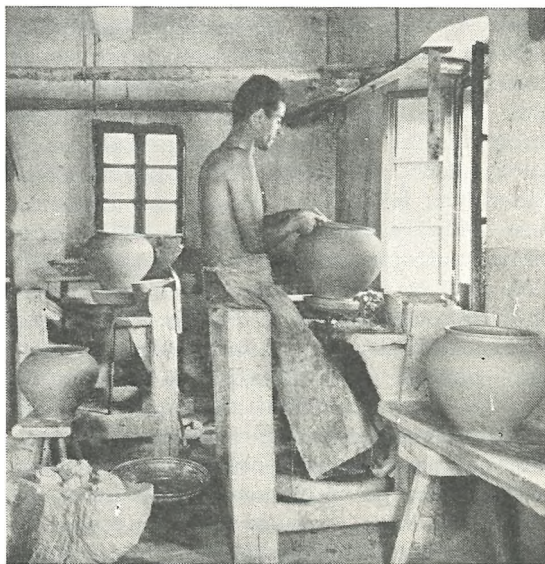
Razstava »Lončarstvo na Slovenskem«

V Slovenskem etnografskem muzeju je bila od februarja do junija 1968 razstava »Lončarstvo na Slovenskem«, ki je kazala eno izmed najstarejših in nekdanj zelo razširjenih obrti na Slovenskem. Razstava je dajala pregled tehnične obdelave in izdelave lončenih predmetov, pregled posameznih posod in izdelkov po funkciji in zgodovinski pregled posameznih delavnic oziroma lončarskih območij na Slovenskem.

Lončarska središča so se razvila predvsem v bližini najdišč primerne gline. Na Gorenjskem so posebno bogate plasti ustrezne gline v smeri od Škofje Loke proti Kranju in Radovljici. Prav zato so se na tem območju razvile nekdanje lončarske delavnice v Ljubnem, Škofji Loki, Smledniku, Komendi in v Šmartnem pod Šmarno goro.

Najstarejše zapiske o našem lončarstvu najdemo v arhivih gornjegrajskega gospostva iz leta 1340, ki omenjajo lončarje ob Dreti. Posebno obilno pa pričujejo o lončarstvu cehovske listine od 16. stoletja naprej. Poznamo lončarske cehe v Ljubljani, Škofji Loki, Kranju, Ljubnem in Celju. Tudi Valvasor omenja vrsto krajev (Dolenjo vas, Nemško vas, Prigorico pri Ribnici, Horjul in Smlednik), kjer je večina prebivalcev lončarila. Leta 1782 pravi Hermann, »da nikjer ni toliko lončarjev kot na Kranjskem, najboljšo posodo pa delajo v Komendi«.

V začetku 17. stoletja so bili lončarji iz Ljubnega resni tekmeči mestnih lončarjev iz Škofje Loke pri izdelavi žgalnih vrčev za rudnik živega srebra v Idriji. Ob koncu 18. stoletja pa je nov liberalni gospodarski nazor začel razkrojevati cehovske organizacije. Merkantilistična smer državne gospodarske politike ni več podpirala cehov. Na drugi strani pa lončene posode v mestih niso bile več času primerne, ker so bile na voljo že uvožene bakrene, kositrne in fajančne posode. Mestni lončar je zato opuščal obrt. Tako je lončarstvo postalo izrazito domača obrt kot dopolnilna dejavnost kmečkega prebivalstva. S to dejavnostjo so se od vsega začetka ukvarjali predvsem tisti, ki jim premajhna zemljiška posest ni dajala zadostnih sredstev za preživljanje. Poročilo obrtnega inšpektorja za leto 1885 omenja, da je bilo tedaj v Komendi še 74 lončarjev. Svoje izdelke so prodajali po Kranjskem, Tirolskem, Koroškem, Primorskem in v Istri. Na Primorsko so vozili

Lončar pri delu, Gruča pri Šentjerneju (Slovenski etnografski muzej, fot. 1553)

predvsem črepnje za peko kruha na odprtih ognjiščih, v Istro pa sklede. Do prve svetovne vojne so redno prodajali v Trstu. Ribniški lončarji pa so krili potrebe zlasti Primorskega in Notranjskega, kjer ni primerne gline za lončarsko oblikovanje.

Po prvi svetovni vojni je začela lončarska obrt občutno pojenjavati. Hkrati z industrijskim razvojem je prišla tudi korenita stanovanjska reforma. Stara odprta ognjišča so zamenjavali štedilniki, glinaste lonce pa železni. Poleg teh je začela lončeno posodo nadomeščati tudi pločevinasta emajlirana posoda, ki jo je leta 1894 pričela izdelovati tovarna posode v Celju. Zlasti kmetje v bližini mest in trgov so hitro sprejeli hkrati s štedilniki tudi novo posodo. Odslej je lončarska obrt vedno bolj izgubljala tržišče za svoje izdelke. Število lončarjev se je iz leta v leto občutneje krčilo. Tako je danes v vsej Sloveniji le še 74 lončarjev, ki zalagajo z lončevino predvsem svojo bližnjo okolico.

Mnogo dobre gline za oblikovanje imajo tudi Krško polje, Celjska kotlina, Kozjansko, Slovenske gorice, Prlekija, zlasti pa Prekmurje. Na Krškem polju se je lončarska obrt

Detajl z razstave »Lončarstvo na Slovenskem« (Slovenski etnografski muzej — fot. 1968)

Lončarski izdelki iz Tomaža v Slov. goricah na sejmu v Ptuj (Slovenski etnografski muzej, fot. 1947)

ohranila prav v današnje dni. Tu je še 11 mojstrov, ki delajo največ za domače potrebe. Do nekaj let nazaj so prodajali ljubljanskemu »Domu«. Ker pa so bili tako preveč pogodbeno vezani, so to opustili. Štirje od teh mojstrov so bratje Kržani, ki imajo svoje lončarije v Malem in Velikem Podlogu, v Zalokah in v Šentjerneju. Vsi so zelo dobri lončarji, izdelujejo pa tudi pečnice za peči. Z lončarsko obrtjo so si ustvarili prav zadovoljivo življenjsko raven. V zadnjem času vozi Leopold Kržan iz Šentjerneja svoje izdelke redno na ljubljanski trg, kjer jih kar ugodno prodaja. V pomladanskem in jesenskem času izdelujejo največ cvetlične lonce, ki jim vsako leto dajejo znaten zaslužek. Za lončarske izdelke raste na splošno zanimanje doma in v tujini. Lončarji v okolici Maribora, v Framu in Račah, zlasti pa v Prekmurju prodajo precej lončenih izdelkov že doma, predvsem avstrijskim turistom. Vozijo pa tudi sami lončevino na prodaj v Avstrijo.

Zavoljo posebnih razmer je zacvetela lončarska obrt v Gradcu v Beli krajini šele ob začetku tega stoletja. Živela je vse do zadnjih desetletij, ko se je preusmerila v pečarstvo in oblogarstvo s keramičnimi ploščicami. Izdelki lončarjev iz Gradca so zrinili s tržišča neloščene izdelke primitivnega lončarstva iz okolice Črnomlja, kjer sploh niso loščili posod. Svoje izdelke so žgali na prostem ognjišču »paljšču« zunaj vasi. To lončarstvo je ob premoči graškega zamrlo v letih prve svetovne vojne.

Dolgo tradicijo ima lončarska obrt tudi v Prekmurju, predvsem v Filovcih, Moščancih in Pečarovcih. V zadnjem desetletju 19. stoletja je bilo samo v Filovcih več kot 90 lončarjev. Danes se z lončarstvom ukvarja le še 9 mojstrov, ki izdelujejo predvsem vaze raznih oblik za »Dom« v Ljubljani. Mojstri iz Pečarovec pa izdelujejo posodo po starem, predvsem za domači trg. Poglavitni izdelki so lonci za kuhanje, sklede, tepsije, kozice, vrči, pütre, cedila za sir, modle za potice in motivnice za maslo. Posodo prodajajo po sejnih kakor nekda. Davčna politika je v zadnjem času pri domači obrti nekoliko popustila, zato so se lončarske obrti spet oprijeli nekateri mlajši mojstri.

Poleg tega, da je razstava pokazala s številnimi značilnimi izdelki našo lončarsko obrt, je bil njen namen tudi, da s prvotnimi ljudskimi oblikami vpliva na sodobno industrijsko oblikovanje in nakaže novo funkcijo lončenim izdelkom v sodobni stanovanjski kulturi.

Ljudmila Bras

Sodobni arhivi. Razstava v Arhivu Slovenije (2. april do 6. maj 1968).

Bila je to majhna, a za prebujenje slovenske javnosti, ki doslej ni vedno kazala prave pozornosti in skrbi za domače arhive, pomembna razstava z bogatim in skrbno odbranim slikovnim gradivom. Dokazala je, da so v svetu arhivi zelo pomembne in ugledne kulturne ustanove, ki jim posvečajo temu primerno materialno skrb. Razstava je izzvenela kot opozorilo na naše zamudništvo na tem področju ter na neocenljivo kulturno in tudi materialno škodo, ki nastaja zaradi neprimerne in nezadostne opremljenosti slovenskih arhivov. Tega pa seveda ne bo mogoče prebroditi brez večje družbene pomoči in zavzetosti.

Na razstavi so bila prikazana moderna arhivska poslopja, oprema skladišč, delavnic za konservacijo, restavracijo, naprave za mehansko reprodukcijo arhivskega gradiva, načini za opremljanje arhivskega gradiva, manj pa samo delo v arhivih. Na razstavi smo mogli videti tudi nekaj projektov novih jugoslovanskih arhivskih poslopj, med njimi dva za Arhiv Slovenije, ki se žal nista uresničila.

Janez Kos

IV. zborovanje Arhivskega društva Slovenije na Ptuju (21. do 24. maja 1968).

Referate in obravnave ptujskega zborovanja, na katerem je bilo nekaj nad osemdeset zborovalcev, moremo deliti v tri skupine. V prvi sta referata spominskega obeležja: o 1900-letnici Ptuja (Anton Klasinc) in o Franju Bašu, organizatorju mariborskega arhiva (Antoša Leskovec).

V drugi skupini, najobsežnejši in najbolj tehtni, so bili referati o izdajanju virov za slovensko zgodovino (Milko Kos, Bogo Grafenauer, Tone Zorn, Milica Kacin, Mirko Stiplovšek in Tone Ferenc). Referenti so kritično prikazali dosedanje stanje, ugotovili očitno zaostajanje slovenskega zgodovinskega na tem področju ter predlagali objave in organizacijo priprav in izdaj posameznih edicij. Skupaj z diskutanti so postavili vrsto vprašanj, ki so jih sklenili reševati na posebnih obravnavah zainteresiranih strokovnjakov. Enotni so bili v sodbi, da so izhodišče vseh priprav za izdajo virov temeljiti popisi arhivskega gradiva ter fontološke študije. Z njimi bi mogli arhivi in arhivariji opraviti zelo pomembno delo. Zbor je sklenil, naj društvo letošnjo jesen skliče ožje posvetovanje strokovnjakov, ki naj bi na osnovi dosedanjih obravnav o izdajanju zgodovinskih virov sestavili

načrt izdaj ter se tudi dogovorili glede realizacije tega načrta. Izrečena je bila želja, naj bi pokroviteljstvo nad tem posvetovanjem, kasneje pa tudi nad organizacijo izdaj zgodovirov, prevzela Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Prav organizacijske pomanjkljivosti močno habijo slovensko zgodovinopisje, da ne more več v korak z drugimi v državi, še manj pa s tistimi po svetu.

Referenti tretje skupine (France Brenk, Katarina Udovč, Slavko Jančar in Janez Kos) so opozorili na film, fonografske zapiske in fotografijo kot na arhivsko gradivo. Te vrste gradiva v slovenskih arhivih skoraj ni, kar je posledica dosedanje necelovitosti arhivske službe in gmotne šibkosti slovenskih arhivov. Posebno simpatična je misel profesorja Brenka, da moramo tudi umetniški film, ki ga nekateri arhivarji kar ne morejo prišteti med arhivsko gradivo, imeti za pomemben arhivski material, važen vir za našo kulturno zgodovino. Analogno sodim, da moramo tudi fonografske posnetke umetniške besede in glasbenih poustvaritev uvrstiti med arhivsko gradivo. Kot je, recimo, za umetnostnega zgodovinarja fotografija neke arhitekture, ki je ni več, zelo pomemben vir, tako bo tudi za preučevalca naše gledališke ali glasbene kulture umetniški film in fonografski trak dragocen vir. Arhivi se pri teh zvrsteh gradiva vsekakor ne bi smeli omejiti le na filme dogodkov, oseb in pojavov ter glasovne zapiske političnih govorov še posebno zato, ker v Sloveniji ni posebnih ustanov, ki bi zbirale in hranile omenjeno gradivo; to pa bo nedvomno kmalu zelo iskano. Pridobivanje teh novih vrst arhivskega gradiva, o katerih so govorili referenti, je nova naloga slovenskih arhivov.

Zborovalci so bili po zaključku zborovanja na izletu na Madžarskem. Ogledali so si župnijski arhiv v Szombathelyju, bili so v Porabski Sloveniji, ki je šele pred dobrim desetletjem nacionalno svobodnejše zadihala, srečali pa so se tudi z nagajivostjo madžarske birokracije, ki jih je tri ure zadrževala na obmejni postaji.

Janez Kos

XIV. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici od 9. do 13. septembra 1968.

V dneh od 9. do 13. septembra 1968 je bilo v Novi Gorici XIV. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. Posvečeno je bilo 100-letnici uveljavljanja slovenskega političnega življenja, 50-letnici nastanka Jugoslavije in 25-letnici vseljudske vstaje na Primorskem.

Zborovanje je organiziralo Zgodovinsko društvo za Slovenijo, pokroviteljstvo pa so prevzele občinske skupščine Ajdovščina, Idrija, Nova Gorica in Tolmin v okviru proslav petindvajsete obletnice vseljudske vstaje na Primorskem. Zborovanja se je udeležilo nad 200 zgodovinarjev, znanstvenikov, ki raziskujejo obravnavane probleme, in kulturnih delavcev.

V štirih dneh se je zvrstilo 17 znanstvenih referatov in obširna, plodna diskusija. Zborovanje je zasedalo dopoldne in popoldne ves čas v plenumu. Poleg tega so si udeleženci zborovanja ogledali še arhiv pri občinski skupščini Nova Gorica, razstavo »Primorski Slovenci 1860—1870«, ki jo je priredil Goriški muzej, in razstavo historiografskih del o Primorski, ki jo je priredila Goriška knjižnica. Peti dan zborovanja pa so udeleženci odšli na ekskurzijo v Beneško Slovenijo. Na tej poti so obiskali Gorico, Čedad, Šempeter Slovenov in Kobarid. Pri tem omenimo samo ogled goriškega gradu, izredno lepega in bogatega arhiva v Čedadu, ki ga je vodil prof. dr. Milko Kos, in počastitev Ivana Trinka v njegovi rojstni vasi Trčmun.

Vsi referati so bili bogati novih dognanj in ocen. Naj jih samo na kratko navedemo. Iz obširne teme Slovenci na prelomu šestdesetih in sedemdesetih let 19. stoletja so pregledali za posamezne pokrajine podali: Branko Marušič za Goriško in Istro, Samo Pahor za Trst, Jaromir Beran za Beneško Slovenijo, Tone Zorn za Koroško, Vasilij Melik za Kranjsko, Viktor Vrbnjak za Štajersko in Fran Šebjanič za Prekmurje. Franc Rozman je podal zanimiv prispevek o začetkih delavskega gibanja na Slovenskem. Vasilij Melik je podal referat: Splošni problemi slovenske politike okrog leta 1870, ki so ga udeleženci zborovanja kakor tudi razprava o njem zelo dobro ocenili. Referat Tomaža Webra: Pomen zgodovinskega pouka na srednjih šolah je opozoril na zelo aktualne probleme, zlasti na nevzdržno krčenje števila šolskih ur, ki so v učnih načrtih namenjene pouku zgodovine.

Naslednjih pet referatov je obravnavalo probleme okrog nastanka Jugoslavije. Vladimír Dedier je v svojem referatu obravnaval temo Preporod in druga jugoslovanska mladinska gibanja pred prvo svetovno vojno, Janko Pleterski: Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje, Lojze Ude: Upori slovenskega vojaštva v avstroogrski armadi; Dragovan Šepič: Slovenci in jadransko vprašanje v času prve svetovne vojne in Du-

šan Kermavner: Ivana Cankarja poseg v slovensko politiko leta 1918. O vseh teh referatih se je razvila bogata in plodna diskusija, ki je še bolj vsestransko osvetlila te probleme.

Metod Mikuž je podal odličen referat: Vprašanje zahodne meje v obdobju NOB do osvoboditve, Dragovan Šepič je v diskusiji opozoril še na diplomatsko dejavnost, a Tone Ferenc je podal referat: Splošna ljudska vstaja v Slovenskem primorju po kapitulaciji Italije.

S tem je bil razpravni del XIV. zborovanja slovenskih zgodovinarjev izčrpan. Poleg referentov ne moremo omeniti še drugih diskutantov. Bilo jih je veliko in konstruktivno so razpravljali o vsakem referatu. Vsi referati in razprave bodo objavljeni v prihodnjih dveh številkah Zgodovinskega časopisa, za katerega so sedaj dani vsi pogoji, da bo redno izhajal in bomo tako imeli priložnost seznaniti se z referati v celoti in z vsem znanstvenim aparatom, kar v okviru predavanj na zborovanju ni bilo mogoče.

V okviru zborovanja je bil tudi občni zbor Zgodovinskega društva za Slovenijo. V prostorih Goriškega muzeja na gradu Kromberg je bil drugi dan zborovanja, to je v torek, 10. septembra, občni zbor Zgodovinskega društva, kakršnega še ni bilo ne po številu udeležencev, ne po razpoloženju, ki je

vladalo na njem. Po izčrpnem poročilu o dejavnosti Zgodovinskega društva za Slovenijo v obdobju med obema občinama zboroma, ki ga je podal predsednik društva Ferdo Geštrin, so sledila ostala poročila, predvsem tajniško, blagajniško, poročila uredništva Zgodovinskega časopisa, Kronike in Časopisa za zgodovino in narodopisje in poročila podružnic. Ugotovili so, da je bila najaktivnejša podružnica v Mariboru. Zgodovinski časopis je prišel z XXII. letnikom, ki je izšel prav ob tem zborovanju, na tekoče izhajanje, izšel je že 2. zvezek XVI. letnika Kronike in III. letnik nove serije Časopisa za zgodovino in narodopisje.

Občni zbor je na predlog odbora Zgodovinskega društva navdušeno sprejel prof. Milka Kosa za prvega častnega člana Zgodovinskega društva za Slovenijo. Občni zbor je tudi sklenil, da se v Zgodovinsko društvo za Slovenijo sprejmejo kot skupinski člani oddelek za zgodovino filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Inštitut za zgodovino pri SAZU, Inštitut za narodnostna vprašanja, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Arhiv Slovenije v Ljubljani in še nekatere ustanove. Naslednji občni zbor bo ponovno v okviru prihodnjega zborovanja slovenskih zgodovinarjev, za katerega pa kraj in čas še nista določena.

France Kresal

NOVE PUBLIKACIJE

Katarina Kobe-Arzenšek, 125 let Tekstilne tovarne Prebold — 1842—1967. Prebold 1967. Izdala in založila Tekstilna tovarna Prebold.

Čeprav je res, da naša gospodarska zgodovina večkrat omenja tekstilno tovarno v Preboldu zaradi dveh posebnosti, prvič zato, ker je bila dolgo časa edino tovrstno podjetje na slovenskem Štajerskem, in drugič zato, ker je postavila prvi parni stroj na omenjenem ozemlju, je treba kljub temu poudariti, da smo šele prav pred kratkim dobili prvi obsežnejši in kvalitetnejši spis o delovanju te tovarne od jeseni 1842 dalje.

Avtorica je zasnovala skoraj 80 strani obsegajočo monografijo na še ohranjenih virih in na zanesljivi literaturi, toda iz določenih razlogov ni mogla objaviti vsega znanstvenega aparata. Zato se zdi spis okrnjen, vsaj za strokovnjaka. Kolikor moremo ta čas presoditi, je avtorica pregledala kar precejšnjo količino virov; potemtakem lahko trdimo, da so vse njene navedbe in podatki trdno fundirani in zanesljivi. Zbrala je vse gradivo, kar ga je trenutno dostopnega, ga lepo uredila in povezala v koristno knjižico.

Pripomnimo naj, da na str. 9 in 10 omenjena Franc Schuscha sen. in jun. nista nihče drugi kot oče in sin Franc Žuža, člana znane zavedne slovenske družine iz Žalca.

Jože Sorn

Slava Vojvodine Kranjske. Izbor, Janez Vajkard Valvasor. Iz Valvasorjevega berila dr. Mirka Rupla izbral, spremno besedo in opombe napisal ter uredil Branko Reisp. Izdala Mladinska knjiga v Ljubljani 1968 kot 100. zvezek knjižnice Kondor, 156 str., M. 8°.

Po sedemnajstih letih smo zopet dobili izbor iz Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske, tokrat izbor izbora v stotem zvezku knjižnice Kondor. Ocenjevati Valvasorja, ki »tekmoval je prav zares s Herkulovimi deli in premagal vse težave«, ni potrebno. Cena njegovih del, zlasti pa Slave vojvodine Kranjske (1689), je znana. Tu moremo govoriti le o vrednosti oziroma ustreznosti izbora, ali je ta knjižni kolos predstavljen v pravi luči.

Kaj več in bolje v knjižici Kondorjevega obsega v resnici ni bilo mogoče napraviti. Izbrani so najbolj značilni deli, ki morejo dovolj predstaviti Valvasorja kot pisatelja, njegovo ujetost v milje njegovega časa, ko sta se mogla v delih še mešati z enako pravico stvar-

nost in nestvarnost, praznoverje; v dobro posnetem baročnem slogu pa je izbrano tudi zanimivo branje, ki ga bo mladina rada vzela v roke.

Reispova spremna beseda o Valvasorju in njegovem delu, posebno pa o Slavi, je dobra ter v marsičem skupaj z opombami pomaga razumeti delo in vsaj malo popolni tisto, kar je v izboru seveda moralo odpasti. Med besedilom je 16 tehnično precej slabih reprodukcij iz Slave.

Valvasorjeva Slava vojvodine Kranjske je doživela ponatis (Novo mesto 1877—1879) in dva izbora (Ljubljana 1951, 1968). Prav. Zdi se pa, da bi Mladinska knjiga napravila slovenski kulturi dosti večjo uslugo, če bi za jubilejno številko svoje zbirke izbrala prevod primerne izbora iz dela, ki je začetek prave slovenske historiografije, iz Poskusa zgodovine Kranjske in drugih južnih Slovanov Avstrije Antona Tomaža Linharta, delo, ki je največje kulturno dejanje slovenskega narodnega prebujenja v 18. stoletju. To delo že 180 let zamača čaka slovenskega prevajalca in založnika!

Janez Kos

Arhivi. Od pisarne do zakladnice zgodovine. Knjižico sta napisala in uredila Sergij Vilfan in Jože Žontar, opremil jo je Janez Vrhunc, izdalo pa jo je Arhivsko društvo Slovenije 1967 v Ljubljani.

Publikacija hoče najširšo slovensko javnost seznaniti z arhivskim gradivom, z zgodovinskimi arhivi in z njihovim pomenom za znanost in kulturo, jo poučiti o poti, ki jo zapisek, nastal pri tekočem poslovanju, napravi od pisarne do zgodovinskega arhiva, od dokumenta za praktično rabo do dokumenta, ki postane pomemben za znanstvenika zgodovinarja in druge družboslovce kot vir za spoznavanje preteklosti. Avtorja ob tej poti prikazeta in jedrnato odgovarjata tudi na številna in komplicirana vprašanja, ki se pojavljajo pri odbiranju, hranjenju in varovanju, urejanju ter uporabljanju arhivskega gradiva, pojasnjujeta organizacijo dela v arhivih in prikazeta tehnične naprave in pripomočke, ki jih imajo pri svojem delu moderni arhivi. Na koncu se ustavita še pri stanju in perspektivah slovenskih arhivov. Bogato slikovno gradivo, zbrano z vzhoda in zahoda ter doma, skrbno odbrani citati iz literature, zakonodaje in arhivističnih del dodajajo besedilu posebno težo, prepričljivost in čar.

Arhivsko društvo je knjižico namenilo javnosti zato, da bi ji izoblikovala nov odnos do arhivskega gradiva in arhivov, jo prepričalo, da so arhivski dokumenti izredna nacionalna vrednost in da pomeni kot je zapisal znani francoski arhivist vsako skoparjenje z denar-

jem, ko je na vrsti financiranje arhivske službe, ne samo greh proti znanosti, ampak tudi v političnem in upravnem pomenu greh proti narodu. Takemu poslanstvu, sem prepričan, pa bo knjižica imenitno služila.

Janez Kos

SOMMAIRE

Bogo Grafenauer, professeur à la Faculté des lettres, Ljubljana: Les caractères principaux du développement historique et de la situation de la nation slovène.

I. Comment la Carantanie a deux fois influencé la formation de la conscience nationale slovène — 323.1(497.12) — p. 129

Vlado Valenčič, adjoint scientifique des Archives historiques de la ville de Ljubljana: La structure ethnique de la population de Ljubljana à l'époque de la Réforme (XVIe siècle) — 323.111(497.12 Ljubljana) «15» — p. 137

Janez Höfler, professeur, Ljubljana: Les musiciens de la Cathédrale de Koper aux XVIIe et XVIIIe siècles — 783(497.12 Koper) «16/17» — p. 140

Fran Vatovec, adjoint scientifique à la Haute école des sciences politiques, Ljubljana: À propos du centenaire du journal «Slovenski narod» (paru de 1868 à 1945) — 07(497.12) «1868/1968» — p. 145

Jan Šedivý, professeur, Maribor: Pourquoi Božidar Raič a-t-il choisi le pseudonyme Sekolski? — 347.189.3:92 Raič — p. 150

Jože Žontar, archiviste aux Archives de Slovénie, Ljubljana: Les Archives provinciales de la Carniole à Ljubljana avant 1918 — 930.25(497.12) «18/1918» — p. 151

Sergij Vilfan, directeur des Archives municipales de Ljubljana: Soixante-dix ans des Archives municipales de Ljubljana — 930.25(497.12 Ljubljana) «1898/1968» — p. 161

Tone Zorn, associé d'études à l'Institut pour l'étude des nationalités, Ljubljana: Quelques détails sur l'activité du Kärntner Heimatdienst à la veille du plébiscite en Carinthie de 1920. — 323.13(=30)(436.6) «1920» — p. 165

Ivo Juvančič, adjoint scientifique à l'Institut pour l'étude des nationalités, Ljubljana: La ligne fortifiée, bâtie sous Mussolini à travers les montagnes slovènes. — 623.1(497.12) — p. 168

Tone Ferenc, chef des Archives à l'Institut d'histoire du mouvement ouvrier, Ljubljana: La chute du fascisme et la capitulation de l'Italie en 1943 — 940.53/.54 «1943» — p. 175

Informations sur l'activité de nos établissements et de nos sociétés — 061.055 — p. 181

Publications nouvelles — 930(048) — p. 191

Sommaire — p. 192

Popravek

V članek »Slika dr. Antona Murka« (str. 101) se je piscu vrinila napaka. Murkov življenjepis je v Slovenskem biografskem leksikonu objavil dr. Janko Glazer, ne pa dr. Ivan Grafenauer, kot je pomotoma v članku omenjeno.

Redakcija

GOSPODARSKO ZGODOVINSKI SPOMINSKI ZBORNIK

jubilejnih, slavnostnih
in informativnih člankov
ter člankov s kulturnozgodovinskega področja
Socialistične republike Slovenije

Za praznik

DAN REPUBLIKE

29. november

čestitajo

*gospodarske organizacije, zavodi in ustanove
vsem delovnim ljudem in poslovnim prijateljem
ter se priporočajo za nadaljnje
sodelovanje na gospodarskem
in kulturnem področju*

Obenem pa želijo

srečno, zdravo, miru in uspeha polno
novo leto 1969

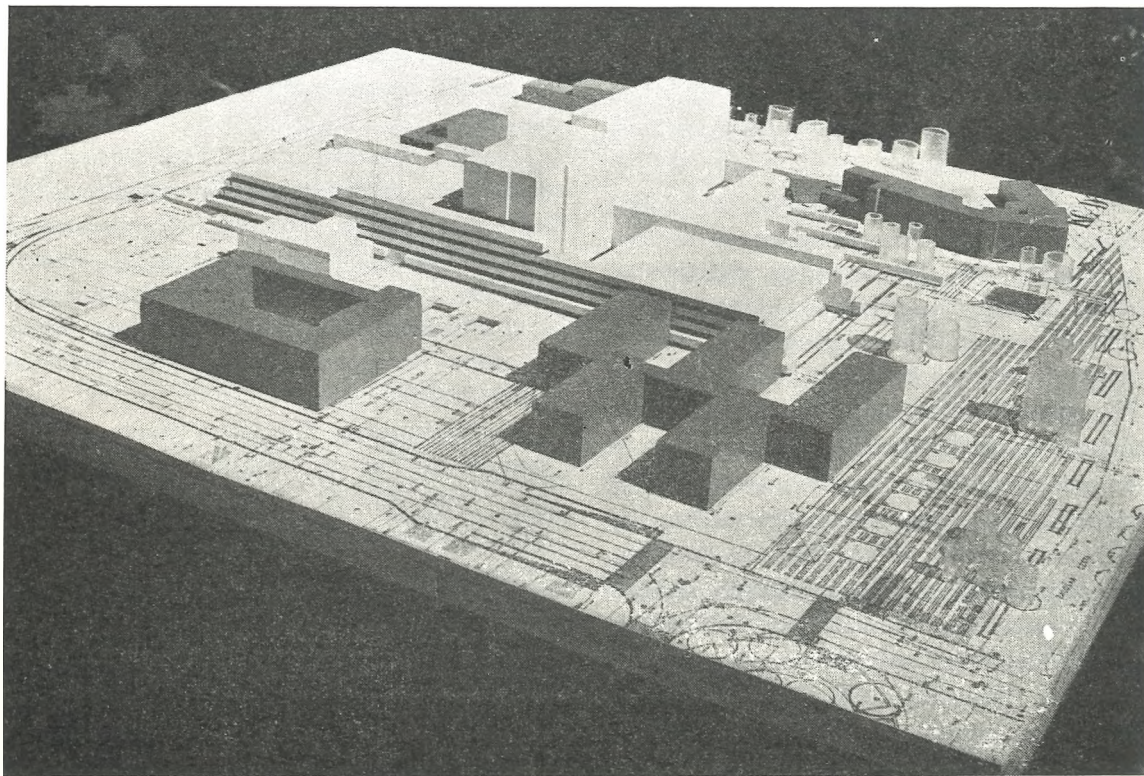
Nova bolnišnica v Ljubljani

Gradnja prve etape kliničnega centra

Ko je potres leta 1895 močno poškodoval tudi tedanjo ljubljansko civilno bolnišnico na Ajdovščini, so bili v letih 1895 do 1897 zgrajeni prvi, še sedaj obstoječi objekti bolnišnice na Zaloški cesti. Nato je bil šele leta 1936 zgrajen prizidek za drugi kirurški oddelek, leta 1938 pa so v šempetrski vojašnici za potrebe tedanjega zavoda za raziskovanje in zdravljenje novotvorb priredili nekaj prostorov. Kljub temu pa so trije bolniki ležali na dveh posteljah, uporabljali pa so za to tudi nosila in zasilna ležišča. Ko je bila po osvoboditvi ustanovljena popolna medicinska fakulteta, se je število postelj zaradi nanovo pridobljenih objektov za infekcijsko, orto-

pedsko, pediatrično, dermatovenerološko in ftiziatrično kliniko dokaj povečalo, vendar je zaradi hitrega razvoja klinične medicine in novih potreb tudi zaradi povečanega gravitacijskega območja ljubljanskih kliničnih bolnišnic stanje ostalo enako kritično.

Že leta 1945 sta medicinska fakulteta in prvo ministrstvo za ljudsko zdravstvo preučevala različne lokacije za gradnjo novih objektov tudi zunaj prostora ob Zaloški cesti in v raznih variantah glede velikosti in obsega gradnje kakor tudi glede organizacijskih zasnov. Leta 1960 je Okrajni ljudski odbor Ljubljana spričo vse večjega pomanjkanja

Slika makete za I. etapo izgradnje kliničnega centra v Ljubljani
V ospredju sta (temno) stanovanjska stavba »meksika« in poliklinika ob Njegoševi cesti; v sredini so (svetlo) novi objekti kliničnega centra v ozadju desno (temno) je prikazan obstoječi objekt Ortopedske klinike

bolniških postelj naročil izdelavo projekta za šestoddelčno mestno bolnišnico.

V nadaljnjem razvoju sta s pogodbo z dne 26. aprila 1963 Izvršni svet Skupščine SR Slovenije in Skupščina bivšega okraja Ljubljana ob sodelovanju 26 občin rešila vprašanje sofinanciranja in programa za prvo etapo izgradnje kliničnega centra, ki določa posteljni objekt s približno 1000 posteljami za kritje kirurške, interne in ginekološko porodniške klinike ter diagnostično-terapevtski in servisni objekt s pripadajočimi operacijskimi bloki, laboratorijsko diagnostiko, stalno in urgentno službo za poškodbe, kirurgijo, interno in ginekologijo ter tudi za porode, skupaj z ustreznimi enotami za sprejem bolnikov. V tem objektu, ki se neposredno povezuje z obstoječim poslopjem poliklinike, je tudi centralna sterilizacija, bolnišnična lekarna in vsa preskrbovalna služba s kuhinjo in pralnico, ki bosta spričo večje ekonomičnosti služili tudi drugim klinikam in za potrebe centra v celoti. Obenem je bil izdelan tudi zazidalni načrt za urbanistično ureditev ožjega in širšega območja kot rezervatnega zemljišča za gradnjo bodočih objektov kliničnega centra. Takrat je bil ustanovljen tudi Sklad za gradnjo bolnišnic okraja Ljubljana, od katerega je leta 1966 na podlagi zakona o nadaljnji etapni izgradnji kliničnega centra v Ljubljani investitorstvo prešlo na Klinične bolnišnice v Ljubljani.

Pri programskih preučevanjih in izdelavi projekta po projektantski skupini »H« v okviru sklada je leta 1965 prevzelo nadaljno izdelavo projekta za posteljni objekt Podjetje za projektiranje »Slovenija projekt«, za diagnostični terapevtski objekt pa je bil leta 1967 razpisan natečaj, na podlagi katerega je izdelana ustrezna tehnična dokumentacija, ki oba objekta združuje v nedeljivo celoto, kar določa že omenjeni republiški zakon. Na sploh je osvojeno tudi sodobno načelo o koncentraciji medicinskih in pomožnih služb v smislu »servisne« dejavnosti za vse klinike in oddelke, ki jih potrebujejo. Ker je nova bolnišnica istočasno tudi »učna bolnišnica« medicinske fakultete in drugih šol za zdravstvene delavce, so v novih objektih predvideni tudi učni in seminarski prostori ter predavalnice.

Gradnja z investicijsko vrednostjo 191.600 tisoč N din je začela s prehodom investicijskih poslov neposredno na Klinične bolnišnice v Ljubljani dne 13. julija 1966. Da bi gradnja čimbolj uspešno potekala, je investitor poveril izvajanje tehničnega nadzorstva Investicijskemu zavodu za izgradnjo Trga revolucije v Ljubljani. Gradbena in druga dela so bila oddana na podlagi licitacije, ki je bila izvedena med vodilnimi gradbenimi podjetji SR Slovenije, tj. GP »Tehniki« in kooperanti, ki so »Slovenija ceste«, »Gradis« in »Obnova«; vsa instalacijska dela pa opravlja Industrijsko montažno podjetje v Ljubljani. Bančne in kreditne posle opravlja Kreditna banka in hranilnica v Ljubljani.

Med zanimivejše podatke o gradnji sami spadajo predvsem tile: posteljni objekt ima skupaj z dvema kletema dvanajst etaž, dolžina objekta znaša 126 m, širina 30 in višina 38 m; skupna površina 36.000 m², približno enako površino pa ima tudi tri- do petetažni diagnostično-terapevtski in servisni objekt, za navpični promet služi v posteljnem objektu skupaj osem dvigal in tri stopnišča. Pri gradnji objektov nove bolnišnice je upoštevana IX. stopnja potresne varnosti; glede oskrbe s toplotno energijo bodo novi objekti skupaj z že obstoječimi na območju kliničnega centra vezani na novo Ljubljansko toplarno.

Gradnja objektov za klinični center je nujno sprožila dokončno ureditev vprašanja Zaloške kot interne ceste, s katere bo urejen glavni vhod v nove objekte za osebje, obiskovalce in za študente, medtem ko bo vhod (dovoz) za bolnike iz Njegoševe ceste, vsa oskrba in odvoz pa je predviden po Bohoričevi oziroma Jenkovi cesti.

Po terminskem finančnem planu gradnje morajo biti vsa dela zaključena v petih letih, v letu 1971 pa naj bi bili stavljeni objekti v poskusni pogon in opravljena dela v zvezi z dokončno opremljenostjo. Z dograditvijo novih objektov v postopni izgradnji kliničnega centra v Ljubljani bo zadoščeno potrebam sodobnega bolnišničnega zdravljenja, obenem bodo v znatni meri odstranjene največje težave, ki so doslej oteževale redno sprejemanje bolnikov, sodobno hospitalizacijo in zdravljenje bolnikov, kakor tudi izvajanje učnih in drugih dejavnosti.

CESTNI SKLAD SR SLOVENIJE

Vzdrževanje in rekonstrukcija cest

I. Splošno o poslovanju Cestnega sklada SRS

Cestni sklad SRS skrbi za vzdrževanje, rekonstrukcijo in gradnjo cest I., II. in III. reda v SR Sloveniji. Sklad financira svoje naloge iz neposrednih dohodkov za ceste, ki so določeni z zveznimi predpisi. Ti dohodki so: prispevek za ceste od pogonskega goriva in prispevek za ceste od motornih vozil, ki se zbereta na območju SR Slovenije.

Cestni sklad SRS je pravna oseba in posluje po določenih republiškega zakona. Poslovanje sklada vodi upravni odbor, katerega imenuje Skupščina SR Slovenije. Program cestnih del, ki jih izvaja, določajo srednje-ročni in letni programi, ki jih sprejema upravni odbor sklada, potrjuje pa Skupščina SR Slovenije. Upravni odbor sklada tudi redno poroča Skupščini SR Slovenije o opravljenem delu za preteklo leto.

II. Ceste I., II. in III. reda v SR Sloveniji

Cesta I. reda je cesta, ki pelje skozi dve ali več republik in veže njihova glavna mesta ali pomembna gospodarska območja kot tudi mednarodna cesta. Cesta II. reda je cesta, ki veže med seboj gospodarska območja posamezne republike in se navezuje na cesto sosednje republike, kot tudi cesta, ki je posebnega pomena za republiko. Cesta III. reda je cesta, ki veže dve ali več občin in ima poseben pomen za promet med njimi.

V SR Sloveniji imamo 833 km cest I. reda, 1703 km cest II. reda in 3885 km cest III. reda.

Vendar te ceste v veliki meri ne ustrezajo potrebam sodobnega prometa, ker je bil samo del ocelotne cestne mreže zgrajen ali rekonstruiran v zadnjih letih. Gradnja in rekonstrukcija cest v preteklosti je bila bolj skromna, ker tedanji promet ni potreboval zahtevnih tehničnih elementov. Kljub občutnemu izboljšanju cestne mreže je še vedno 58 % vseh cest I., II. in III. reda makadamskih, medtem ko 66 % cest ni grajenih za predpisano 10-tonsko osno obremenitev. Naj navedemo še naslednje pomanjkljivosti cest: preozkih je 37 % cest, s preostrimi zavoji je 20 % cest, prestrmi vzponi so na 10 % cest in nepreglednih je 23 % celotne dolžine cest. 17 % od 894 mostov nima zadostne nosilnosti.

In to pri vse večji rasti prometa. Za primer navedimo rast obremenitve cest cestnega križa. Poprečna dnevna obremenitev v 1958. letu je bila 3377 ton, v 1967. letu pa 17.600 ton ali nad 5-krat večja.

To pa zahteva posebno skrb za ohranitev obstoječega cestnega območja in njegovo izboljšavo v okviru možnosti, da bo sposobno sprejeti razvijajoči se cestni promet. V glavne prometne smeri bo treba zgraditi avtomobilske ceste, druge ceste pa po potrebi ohraniti ali izboljšati, saj samo mreža avtomobilskih cest in dovoznih cest pomeni celoto, ki jo zahteva razvijajoči se promet.

III. Vzdrževanje cest

Ceste se vzdržujejo na osnovi pogodbenega odnosa Cestnega sklada SRS s cestnimi pod-

jetji. To so gospodarske organizacije, specializirane za vzdrževanje cest. Cestnih podjetij imamo v Sloveniji 7, in sicer v Celju, Kopru, Kranju, Ljubljani, Mariboru, Novi Gorici in Novem mestu.

Vzdrževanje cest obsega: delna popravila vozišč in objektov na cesti, čiščenje zrušene-ga materiala iz vkopov in jarkov ter z vozišča, čiščenje snega z vozišča, posipanje vozišča v krivinah in na večjih spustih ob poledici, koš-nja trave s cestnega sveta, popravljanje in nadomestitev cestnih in prometnih znakov, manjša popravila na stavbah, ki so potrebne za cesto, periodično obnavljanje izrabljenih vozišč na cestah, obnavljanje izrabljenih pro-vizoričnih mostov in druga podobna dela, s katerimi se vzdržujejo v dobrem stanju ceste in objekti na njih. Vzdrževalna dela se mo-rajó izvajati tako, da se zaradi tega ne ustavi promet na cesti.

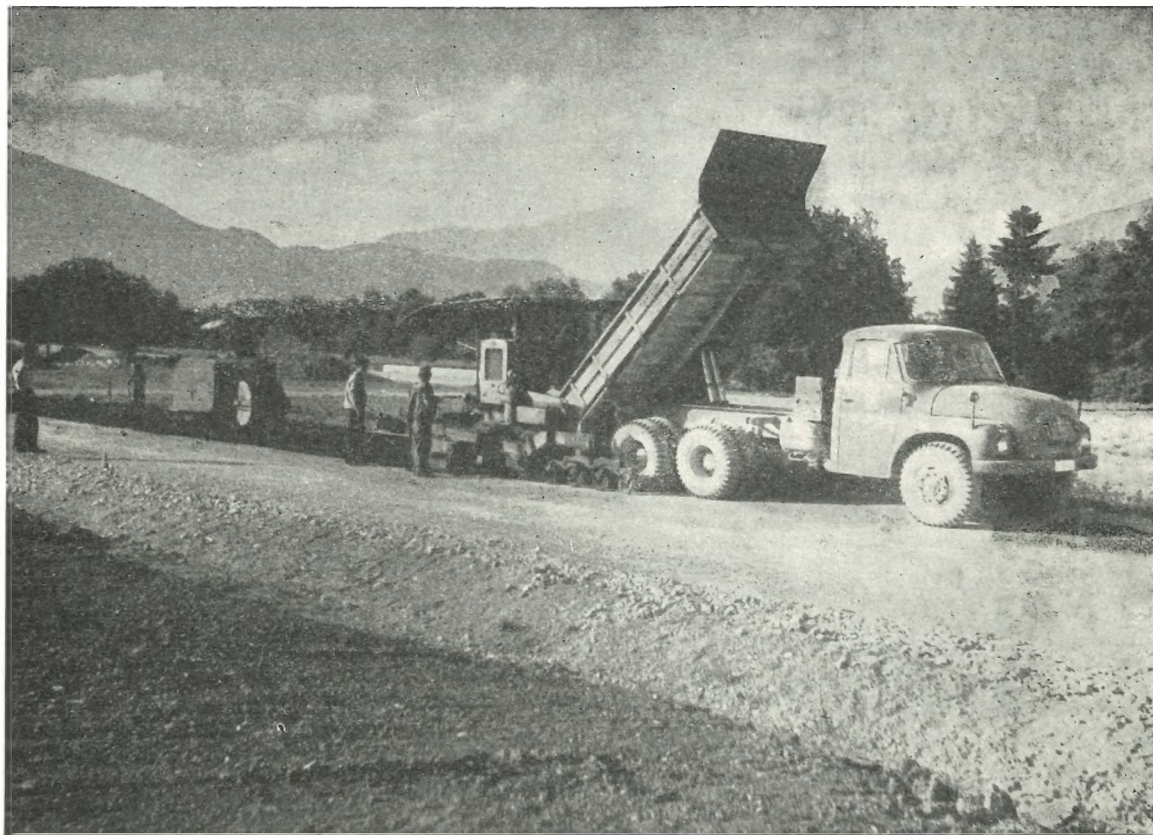
Ta vzdrževalna dela se delijo v dve skupi-ni, in sicer:

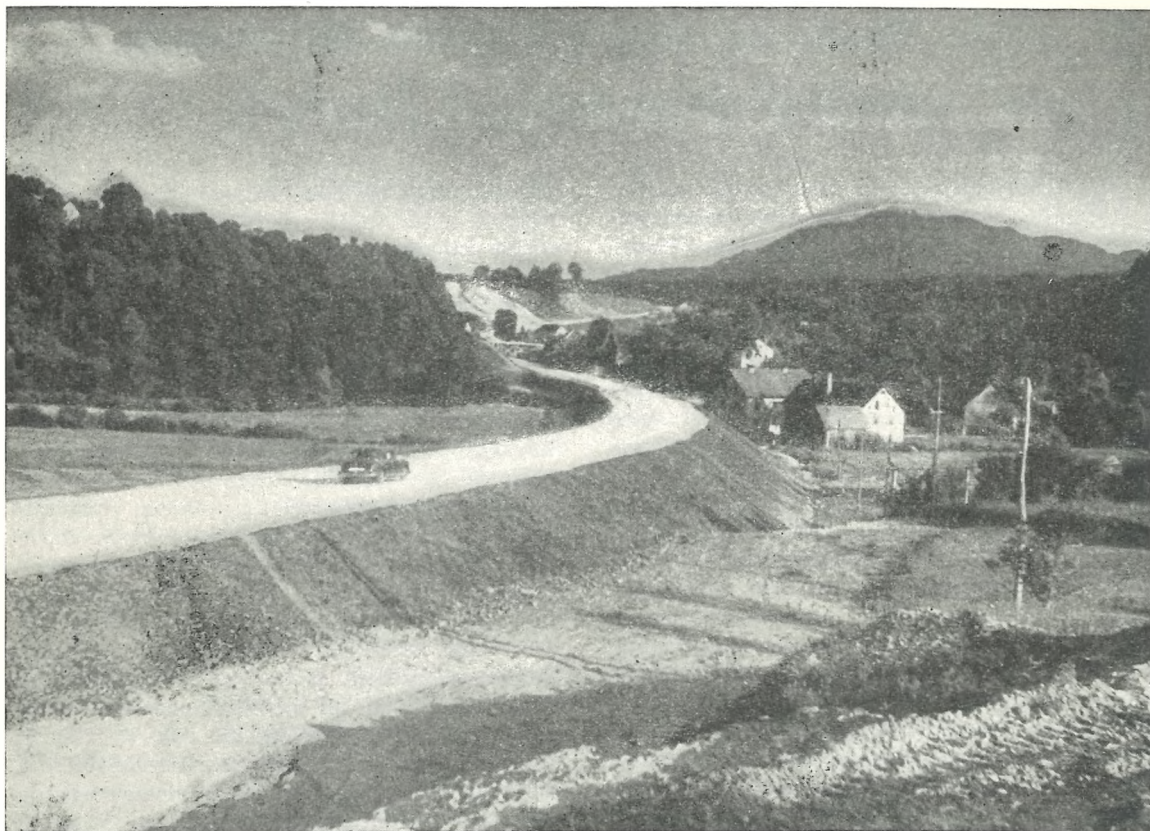
— dela, za katera se obseg ne more meriti, ali pa se obseg zaradi ekonomičnosti ne more meriti, na primer: pluženje snega, posipanje

posledice, krpanje udornih jam, čiščenje jar-kov, vzdrževanje prometnih znakov (tekoče vzdrževanje);

— dela, za katera se lahko ugotavlja obseg in kvaliteta, na primer: položitev asfaltne prevleke, sanacija usadov, postavljanje nove prometne signalizacije (investicijsko vzdrže-vanje).

Cestni sklad SRS ima s cestnimi podjetji stalno pogodbo za sprotno vzdrževanje cest. Sredstva zanj so določena z normativi. V po-godbi je predpisan način vzdrževanja, nadzor nad izvajanjem del in predvidene pogodbene kazni za neizpolnjevanje obvez. Pri sprotnem vzdrževanju pa nastajajo težave, ker razpo-ložljiva sredstva za vzdrževanje cest ne kri-jejo dejanskih potreb, temveč samo dopuščajo ohranitev cestne mreže v takem stanju, da je zagotovljen promet. Zaradi tega se pojavlja-jo pomanjkljivosti v vzdrževanju, ki jih ni mogoče izključiti. Makadamska cesta s po-prečnim prometom nad 1000 ton na dan se z razumnimi stroški ne da več vzdrževati. Za-radi tega je gospodarno v okviru razpoložlj-i-vih sredstev take ceste čimprej modernizirati, vendar je to ob sedanjih denarnih virih za

ceste proces, ki zahteva daljše časovno obdobje.

Zelo zahtevna naloga je zimska služba na cestah, to je pluženje snega in posipavanje poledice. Opravljanje te službe je oteženo, ker so vremenske razmere pri nas zelo spremenljive. Določena je prioriteta za pluženje cest, ki deli ceste v tri skupine. V prvi skupini so ceste, ki se morajo brezpogojno plužiti, v drugi skupini ceste, ki se plužijo v okviru možnosti in v tretji skupini ceste, ki se ne plužijo. Pri tem moramo opozoriti, da vseh cest ni mogoče plužiti na suho, ker bi to zahtevalo prevelika finančna sredstva, ki pa ne bi bila ekonomično potrošena. Zaradi tega se popolnoma plužijo le glavne ceste, medtem ko mora biti na drugih cestah zagotovljena samo prevoznost.

Dela investicijskega vzdrževanja oddaja Cestni sklad SRS cestnim podjetjem s pogodbo za vsako delo posebej. S tako pogodbo se določi obseg, kvaliteta in cena dela. Po zaključku del se opravi pogodbeni prevzem del.

V okviru investicijskega vzdrževanja cest Cestni sklad SRS že nekaj let na najbolj prometnih cestah obnavlja asfaltne prevleke, ker se samo krpanje ne izplača. Obrabna asfaltna

plast se namreč z vse večjim prometom izrabi ter jo je treba v določenem časovnem obdobju obnoviti. Tako je bilo v zadnjih dveh letih v Sloveniji položenih 286 km asfaltnih prevlek.

IV. Rekonstrukcije cest

Cestni sklad SRS skrbi tudi za rekonstrukcije cest. Rekonstruirajo se predvsem tiste makadamske ceste, ki jih zaradi močnega prometa ni mogoče vzdrževati. Pri tem se daje prednost tistim cestnim odsekom, ki omogočajo zaključek že prej začelih cestnih odsekov, turistično pomembnim povezavam in ureditvi glavnih mejnih prehodov. Ceste, ki so bile v zadnjem času rekonstruirane ali še bodo, so določene v srednjeročnem programu Cestnega sklada SRS za vzdrževanje in rekonstrukcijo cest I., II. in III. reda v obdobju 1967—1970, ki ga je potrdila Skupščina SR Slovenije. V zadnjih dveh letih je bilo moderniziranih 283 km makadamskih cest in obnovljenih 36 mostov.

Dela za rekonstrukcijo cest oddaja Cestni sklad SRS praviloma na podlagi razpisa.

Deset let dela združene distribucije električne energije v Sloveniji

V obdobju pred letom 1958 je bilo celotno elektrogospodarstvo kljub pogostim reorganizacijam med seboj povezano z več ali manj čvrstimi administrativnimi vezmi. V okolju ostalega gospodarstva, ki je vse bolj poslovalo na ekonomskih principih, so se tudi v elektrogospodarstvu porajale težnje po spremembah v ekonomskih odnosih, tako v okviru posameznih republik, kakor tudi v zveznem merilu. Kot plod dolgotrajnih razprav je prišel v januarju leta 1958 veljati zakon o elektrogospodarskih organizacijah. Zakon je podal temelje za nove organizacijske oblike, ki naj bi se formirale skladno s stopnjo razvoja elektroenergetskega sistema in skladno z uveljavitvijo ekonomskih odnosov v elektrogospodarstvu. S tem zakonom je zaključeno obdobje razvoja samostojnih, ponekod tudi izoliranih republiških elektroenergetskih sistemov. S stalnim izgrajevanjem novih elektroenergetskih objektov so se že pokazale nujne potrebe za postopno medsebojno povezovanje proizvodnje in prenosa v okviru elektroenergetskega sistema Jugoslavije. Za nadaljnji razvoj elektrogospodarstva je važna tudi določitev organizacijskih oblik, kot so: elektrogospodarsko podjetje, elektrogospodarska skupnost in skupnost jugoslovanskega elektrogospodarstva; pri tem pa se elektrogospodarska podjetja organizirajo skladno z ekonomskimi principi delitve dela, ločeno po proizvodni, prenosni in distribucijski dejavnosti. Zaradi teh sprememb se je elektrogospodarska skupnost v letu 1958 pojavila v bistveno drugačni organizacijski obliki, distribucija pa se je 14. aprila 1958 združila v svoje strokovno združenje, ki je imelo nalogo koordinirati delo in urejati odnose s proizvodnjo in prenosom.

Združenje si je s tesnim sodelovanjem vseh včlanjenih podjetij ves čas od ustanovitve do danes prizadevalo predvsem usklajevati reševanje tehničnih, ekonomskih in organizacijskih problemov v distribuciji električne energije Slovenije in doseglo pri vseh važnih vprašanjih enotne ukrepanje.

Najvišji organ združenja — upravni odbor — je na svojih zasedanjih vodil enotno osnovno politiko pri sodelovanju in razvijanju distribucijske dejavnosti v Sloveniji in njenega povezovanja z drugimi elektrogospodarskimi podjetji v republiki in državi.

Ker je po zakonu strokovno združenje 21. aprila 1961 moralo prenehati z delom, so se distribucijska podjetja v želji, da bi nadaljevala začeto delo, odločila ustanoviti poslovno združenje. Tako je bilo poslovno združenje DES ustanovljeno dne 22. aprila 1961, v katerega se je

včlanilo vseh 16 distribucijskih podjetij Slovenije.

Po ustanovitvi sedanjih 5 distribucijskih podjetij v avgustu 1963 se je upravni odbor združenja ponovno konstituiral dne 14. novembra 1963.

Vloga in naloge združenja so se iz leta v leto širile. Izredno pomembno je bilo delo na standardizaciji in tipizaciji distribucijskih naprav. Za to delo je bila že kmalu po ustanovitvi združenja poleg drugih formirana posebna strokovna komisija, ki je določala tipizacijo in standardizacijo distribucijskih naprav na območju Slovenije. Zaradi velike možnosti racionalizacije v gradnji in vzdrževanju, ki jo daje tipizacija, je prehajalo delo za tipizacijo tudi v okvire podjetij. Delo združenja je značilno po tem, da so veliko večino dela, pa naj si bo to z ekonomskega, tehničnega ali pravnega področja, opravljali strokovnjaki iz včlanjenih podjetij v okviru strokovnih komisij. Obseg dela združenja se je širil, ustanavljale so se nove skupine strokovnjakov; te so reševale tudi specializirana vprašanja, ki so bila skupna vsem distribucijskim podjetjem. V tem skupnem delu stalno sodeluje okoli 80 strokovnjakov iz vseh distribucijskih podjetij. Na ta način so se lahko reševala tudi kompleksnejša vprašanja, ki bi jih tudi z večkratnim povečanim številom zaposlenih v biroju združenja v takem obsegu ne mogli uspešno opraviti.

Prek svojega poslovnega združenja so se distribucijska podjetja Slovenije povezala z ostalo distribucijo Jugoslavije v okviru koordinacijskega odbora elektrodistribucije Jugoslavije. Tu se je reševala skupna problematika elektrodistribucije kot panoge, kakor tudi mnoga vprašanja odnosov s skupnostjo jugoslovanskega elektrogospodarstva. Posamezni problemi so se obravnavali prek strokovnih komisij koordinacijskega odbora. Prvo in drugo posvetovanje distribucije Jugoslavije, ki ju je organiziral koordinacijski odbor, pa je nakazalo probleme, ki jih morajo distribucijska podjetja reševati skupno; v ključkih so bile podane perspektivne smernice za nadaljnji razvoj distribucije. Naše združenje je bilo izmed pobudnikov za ustanovitev koordinacijskega odbora elektrodistribucije Jugoslavije, eden najaktivnejših članov odbora in je s tem mnogo pripomoglo k uspešnemu reševanju distribucijske problematike v državnem merilu.

Potek skupne obdelave tehnične problematike je privedel v letu 1963 do širokega posveta o tehničnih problemih distribucije, ki je bil v Novi Gorici. Nakazana je bila specifičnost tehničnega reševanja, predvsem zaradi velikega števila istovrstnih naprav v gradnji in obratova-

nju. Čeprav manj pomembna izboljšava ali racionalizacija z vidika posamezne naprave ali objekta, postane pomembna zaradi množičnosti. Smernice posvetovanja za nadaljnje delo so pobudile globlja raziskovanja na tehničnem področju. K delu je bil pritegnjen tudi Elektroinštitut v Ljubljani, katerega vloga se je pri reševanju tehničnih vprašanj in pri zasnovi perspektivnega distribucijskega omrežja iz leta v leto večala.

Kontinuiranost skupnega dela vseh distribucijskih podjetij predstavlja tudi vodenje enotne tarifne politike na področju vse Slovenije. Po letu 1965 je prešlo predlaganje in sprejemanje tarif za prodajo električne energije na distribucijska podjetja. V tem času so bile trikrat spremenjene cene in enkrat predpisi o tarifnem sistemu. Enotno so bili pripravljani in sprejeti tudi splošni pogoji za dobavo električne energije. Poenoteni so bili obrazci in določbe pogodb za dobavo električne energije večjim potrošnikom. Prav tako so se podjetja dogovarjala o enotnem nastopanju v pogodbenih odnosih s svojimi dobavitelji električne energije. Združenje je zastopalo stališča in mišljenje včlanjenih podjetij v vprašanih tarif in dobavnih pogojev tudi pri državnih organih v republiki in zvezi.

Zaradi zaostajanja gradenj za potrebami konzuma so se kopčili nerešeni finančni problemi pri gradnji najosnovnejših objektov. Distribucijska podjetja so združila del svojih sredstev v posebnem skladu pri združenju DES tako, da je bilo mogoče dajati posojila za važnejše objekte skladno s prioritetenim redom, ki ga je določil upravni odbor združenja. S skupnimi sredstvi je distribucija financirala tudi elektrogospodarske šolske centre, Zavod za elektrifikacijo podeželja in podobno. Pri tem pa ni šlo zgolj za finančno vzdrževanje nekaterih organizacij, za katere je obstajal skupni interes in potreba po njihovem delovanju; komisije združenja so istočasno izdelovale strokovne programe dela teh organizacij, določevale potrebne profile bodočih kadrov in skrbale za realizacijo nalog, ki jih je upravni odbor združenja zastavil omenjenim organizacijam.

Kljub organizacijskim spremembam je poslovno združenje v vsem 10-letnem obdobju svojega delovanja uspešno povezovalo interese distribucije in omogočalo večji napredek v poslovanju.

V teh letih je bilo zgrajeno močno razdeljavno omrežje. Skupna dolžina distribucijskih omrežij se je povečala od 19.000 na 33.200 km, število transformatorskih postaj od 2.050 na 3.450, a količina distribucijske energije od 713 na 1.946 GWh letno ali za 2,7-krat več. Pri tem se je vrednost osnovnih sredstev povečala za 3,6-krat, in sicer brez upoštevanja revalorizacije.

Strokovne komisije združenja so svoje zaključke, analize, priporočila in navodila izdala v 80 internih publikacijah. V njih je zajeta tekoča organizacijska problematika distribucije,

ekonomske analize in prikazi stanja, problematika obratovanja, gradenj in vzdrževanja distribucijskega omrežja.

Doslej je izdelana tipizacija nizkonapetostnih priključkov, prvega dela nizkonapetostnih omrežij in daljnovodov 10 in 20 kV. V teh publikacijah je zbranih na stotine tipiziranih oblik za elemente distribucijskih omrežij. Kljub temu, da bo treba na področju tipizacije še mnogo napraviti, izdelati mnogo novih standardov, hkrati pa razširiti področje uporabe tipizacije, moramo ugotoviti, da je v dosedanje delo vloženo mnogo truda, znanja in izkušenj in da je to v obliki tipizacije na razpolago vsem distribucijskim kadrom.

Vsako leto se izdela program za gradnje in razvoj distribucijskega omrežja, ki je prilagojen dinamiki razvoja potrošnje. Vedno pa je prisoten element o večanju kvalitete električne energije, seveda v skladu z ekonomskimi možnostmi. V zadnjih letih je pri načrtovanju vedno bolj prisotna študijska obdelava ekonomskega tehničnega razvoja, pri čemer pa predstavljajo osnovo študijske ugotovitve Elektroinštituta.

Pomembno je tudi skupno delo pri izdelavi tehničnih predpisov ter enotna in prečiščena stališča o posameznih tehničnih vprašanjih, ki so prinesla že mnogo sprememb in izboljšav v tehničnih predpisih. Istočasno so bila izdelana podrobnejša navodila za obratovanje in gradnjo omrežij, v praksi pa pomenijo v primerjavi s tehničnimi predpisi zajetnejši pripomoček pri vsakdanjem delu. Mnoga vprašanja, na katera tehnični predpisi ne dajo odgovora, so rešena s takšnimi navodili enotno za vsa podjetja v Sloveniji.

Vsakoletne analize celotnega poslovanja in gospodarjenja naših podjetij so bile izdelane kot pripomoček podjetjem za ugotavljanje stanja, medsebojno primerjanje in orientacijo za nadaljnje poslovanje in gospodarjenje. Publikacije in študije o ekonomskem položaju distribucije, o problemih razširjene reprodukcije v distribuciji, analize tarif in cen so služile vsem podjetjem pri raznih odločitvah in predlogih v zvezi s problematiko distribucije pri državnih organih.

Sledijo varnostna navodila, navodila za zaščito distribucijskih naprav in mnoga druga s tehnične, ekonomske in pravne problematike v distribuciji.

Tako široko zastavljeno delo pa je zahtevalo vedno več podatkov o napravah in o dogajanjih v distribucijskih omrežjih. Vedno bolj je postajala aktualna potreba po rešitvah, ki bodo slozele na solidno pripravljenih podatkih, še več, take rešitve naj ne bi bile le občasne, želimo si jih imeti stalno na razpolago, vedeti hočemo tudi, kaj nam prinašajo posamezne variantne rešitve. Pri tem zahtevamo, da so posamezne variante obdelane na istih osnovah, da jih lahko med seboj primerjamo, prav tako pa tudi da niso obarvane s subjektivnimi nagnjenji. Take

(Nadaljevanje na naslednji strani spodaj)

70-letni jubilej bivše Mestne elektrarne ljubljanske

Električna energija si je začela utirati pot konec 19. stoletja, ko je prvič (leta 1884) zagorela električna žarnica v Berlinu. V naše kraje je prodrla, ko so zgradili v Litiji in Škofji Loki industrijski elektrarni, Ljubljana pa je prva v naši deželi zgradila javno elektrarno, ki je 1. januarja 1898 prvič pognala elektriko 794 žarnicam in 48 obločnicam za javno razsvetljavo in nekaj javnim lokalom.

Nova termoelektrarna je bila zgrajena na vogalu Slomškove in Kotnikove ulice. Zaradi negospodarnosti je TE danes opuščena, zgradba pa služi za razne funkcionalne dejavnosti sedanje poslovne enote Elektro Ljubljana-mesto in za razdelilno transformatorsko postajo, imenovano Ljubljana-Center, napetosti 110/10 kV in moči 2×20 MVA.

Ob začetku obratovanja TE so montirali generatorje za proizvodnjo enosmerne napetosti z ustreznimi parnimi kotli oziroma stroji. V magistratnem posloppju so za ublaževanje sunkovite obremenitve, ki jo je povzročal od leta 1901 uvedeni tramvaj, montirali akumulatorske baterije ustreznih moči in za 2×150 voltno napetost.

Kljub bojazni pred električnim tokom je število konsumentov leto za letom enakomerno naraščalo, saj je vsakdo, ki je prijavil novega odjemalca, dobil za vsako žarnico nagrado 1 goldinar. Ta praksa je obstajala do začetka prve svetovne vojne (1914), saj je TE imela moč 1600 KM, akumulatorska baterija pa 726 Ah.

V obdobju od 1918 do 1926 je potrošnja tako naraščala, da so morali dušiti priključke novih porabnikov in vpeljati tarifo, ki je določala, da je bila cena električnemu toku višja, čimveč so ga porabili. Situacija se

je izboljšala, ko so leta 1926 uvedli trifazni tok napetosti 6000 voltov. Zaradi tega se je področje bivše Mestne elektrarne razširilo tudi na Vič, Kleče, Ježico, Rudnik, Moste in Štepanjo vas.

Leta 1929 je bila v TE montirana nova parna turbina z vso opremo, moči 4700 KVA in za napetost 6000 V. Zaradi nove moči v TE in ker se je leta 1934 omogočila dobava el. energije moči do 6000 kVA in so se po dogovoru rešila vsa sporna vprašanja z bivšo dravsko banovino, je dobila bivša Mestna elektrarna ljubljanska v svojo oskrbo dokončno območje. Da bi bivša Mestna elektrarna ljubljanska zaokrožila in začela oskrbovati svoje področje, je po dalje časa trajajočih pogovorih in prapdah končno prevzela leta 1939 še območje, ki ga je napajala Električna zadruga v Šiški.

Ko je bila leta 1941 Ljubljana okupirana po italijanski vojski, je skoraj vsa dejavnost zamrla. Mestno elektrarno je nadzirala italijanska posadka, ki je bila stalno nastanjena v termoelektrarni. Toda kljub močni kontroli okupatorja in špijonaži izdajalskih elementov, ki so se prodajali okupatorju, se je v njej močno razvilo gibanje za osvobodilno borbo. To veliko aktivnost in požrtvovalnost za neizprosno boj proti okupatorju dokazuje 8 žrtev fašističnega terorja. Mnogo pa je bilo takih, ki so ali v italijanski ali nemški internaciji prenašali nečloveško trpljenje in prezir.

Leta 1945 je bivša MEL postala »Okrožna uprava mesta Ljubljane«, ki je doživela do današnjih časov precej reorganizacij. Danes je (od leta 1963) Poslovna enota Ljubljana-mesto ena izmed enot podjetja Elektro-Ljubljana.

Pa pogledjmo še statistične podatke (le glavne) za celotno delovanje našega 70-letnega jublanta.

Leto	Stev. odjem.	Indeks	Konica obtež. kW	Indeks	Poraba el. ener MWh	Indeks	Dolž. omrež. km	Indeks	Štev. trafo postaj	Indeks
1898	149	100	300	100	290	100	70	100	—	—
1914	1.900	1.280	700	234	1.000	344	116	165	—	—
1945	31.000	20.800	6.700	2.250	26.800	925	664	662	62	100
1960	50.016	33.600	43.500	14.500	153.080	52.800	1132	1620	270	437
1967	69.800	46.850	81.900	27.200	350.170	120.800	1539	2200	601	985

1 MWh = 1000 kWh

Iz tabele prav dobro vidimo, da je število odjemalcev hitreje naraščalo v letih od 1945 do 1960. Zaradi ugodne tarife za električno energijo, zlasti pa za gospodinjstvo, je bil zelo hiter in neobičajen porast v porabi električne energije (kWh) tudi v tem obdobju. S tem v zvezi je morala naraščati tudi moč (kW) električnih naprav, predvsem v transformaciji kakor tudi

delno v visoko- in nizkonapetostnem omrežju. Zaradi stalnega pomanjkanja finančnih sredstev so se zlasti pred letom 1963 zgradili le najnujnejši visokonapetostni in nizkonapetostni elektrovi, kar nazorno pokaže tabela.

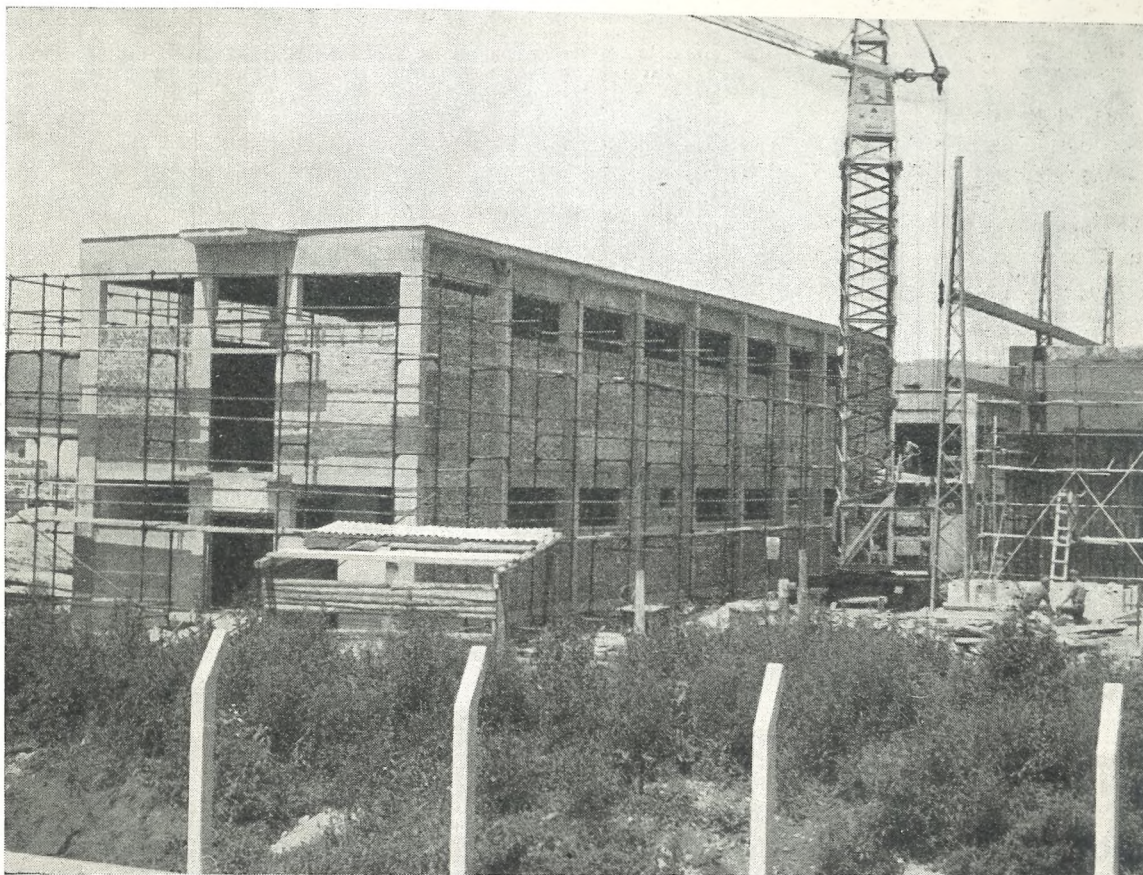
Leta 1963 se je bivše podjetje Elektro Ljubljana-mesto spojilo s štirimi distribucijskimi podjetji v novo skupno podjetje Elektro Ljubljana. Po tem letu ni

(Nadaljevanje članka desetletnice DES, poslovnega združenja za distribucijo električne energije v Sloveniji)

zahteve na racionalen način ni možno realizirati s klasičnim načinom dela. Zato so se že v letu 1963 pričele priprave za uvedbo mehanografske obdelave podatkov. Distribucijska podjetja so v letu 1967 nabavila za skupne potrebe elektronski računalnik, ki bo reševal naloge tako z ekonomsko-komercialnega kot s tehničnega področja. Elektronski računski center pri našem združenju, ki so ga ustanovila in financirala vsa distribucijska podjetja v Sloveniji, že obratuje in je plod naših skupnih interesov in prizade-

vanj za večji in hitrejši napredek, predvsem v kvaliteti dela distribucijskih podjetij.

Iz navedenega je razvidno, da je razvoj poslovanja distribucije privedel do večjih skupnih akcij in del, ki niso le občasnega značaja, temveč preraščajo v kontinuirano integracijsko obliko določenih področij dela. Pred nami stoji naloga, da kvantiteto skupnega dela usmerimo na kvalitetno izboljšavo organizacije, ki bo uredila odnose in delitev dela od osnovnih delovnih skupin do skupnih služb v distribuciji Slovenije.

RTP Šiška v izgradnji

bilo drugega izhoda, kot da se je iz elektroenergetskih vzrokov zgradila na prostoru bivše termoelektrarne nova razdelilna transformatorska postaja (krajše RTP), ki oskrbuje predvsem središče in jugovzhodni del mesta.

Zelo hitra izgradnja nove stanovanjske soseske v Šiški (S 6), rezervno napajanje tovarne Litostroj, nove lahke industrije v Šiški in zaradi rezervnega napajanja čim večjega dela območja, ki ga sicer oskrbuje RTP Center, kakor tudi zaradi porasta v porabi el. energije v območju Šiške sploh so se letos lotili izgradnje nove RTP-Šiška za napetost 110/10 kV in moči v prvi fazi 2×20.000 kVA.

Za to RTP se je po uvidevnosti pristojnih dejavnikov na Obs Ljubljana-Šiška dobila prav ugodna lokacija.

Razdelilna transformatorska postaja Šiška, lahko rečemo, že stoji na zemljišču, ki je južno ob gorenjski progi in vzhodno od Stegenske ulice, kjer je predvidena severozahodna obvozna cesta; ta bo služila tudi za glavno dovozno cesto nove tovarne »Iskra«, ki je na severni strani gorenjske proge.

Gradbena dela je opravilo SGP Grosuplje, montažna dela na 110 kV napravi kakor tudi montažo 10 kV opreme z dobavo 10 kV predfabriciranih celic je prevzelo Združeno podjetje EM Maribor. Elektroinstalacijska dela bo opravilo podjetje IMP, Ljubljana. Transformatorja 110/10 kV, regulančna, moči po 20 MVA, bosta izdelek tovarne Rade Končar.

Po sklenjenih pogodbah z dobavitelji opreme kot z izvajalci del je sklepati, da bodo dela opravljena še pred koncem tega leta.

Z namenom, da bi bila dobava električne energije središču Ljubljane zagotovljena, kot predvideva glavni projekt za RTP Center, so v letošnjem letu začeli graditi II. fazo 110 kV stikališča in montirati drugi regulacijski transformator 110/10 kV, moči 20.000 kVA. Tudi 10 kV stikališče, ki je bilo (lansko leto) v poskusnem obratovanju precej pokvarjeno, se bo rekonstruiralo. Montažo II. faze, tj. 110 kV priključka za transformator z 10 kV priključkom na stikališče, kar bo zahtevalo 405.000 novih dinarjev, je prevzelo podjetje Energoinvest Sarajevo. Transformator je dobavila tovarna R. Končar iz Zagreba za 1.320.000 novih dinarjev.

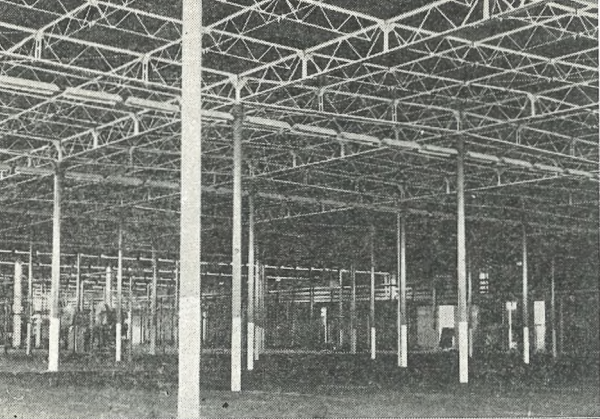
Potrebna finančna sredstva za:

	N din
— izgradnjo RTP Šiška z opremo, transformatorjem in 110 kV daljnovodom znaša ca.	13.000.000
— položitev 10 kV kablov, ki bodo prenašali el. energ. v napajalno TP, bo zahtevala ca.	2.400.000
— montaža II. faze v RTP Center zahteva	405.000
— nabava drugega transformatorja v RTP Center zahteva	1.320.000
Potrebna finančna sredstva skupaj ca.	17.125.000

Navedeno vsoto denarja bo podjetje Elektro Ljubljana krilo iz lastnih sredstev.

Z omenjenima izgradnjama (RTP Šiška in II. faza v RTP Center) se bo mestu Ljubljani zagotovila rednejša in kakovostnejša dobava električne energije, kar bo lep in koristen prispevek k 70-letnemu jubileju.

Obenem se kolektiv jubilanta in kolektivi podjetja kot celote sploh pridružujejo čestitkam našim konsumentom za praznik 29. novembra.

Dela na montažni hali tovarne v Velenju

ZAVOD ZA RAZISKAVO MATERIALA IN KONSTRUKCIJ LJUBLJANA

Zavod za raziskavo materiala in konstrukcij v Ljubljani je usmerjen v aplikativno reševanje raziskovalnih nalog na vseh področjih gradbeništva in industrije gradbenega materiala.

V organiziranju in izvajanju raziskovalnega dela v gradbeništvo SR Slovenije zavzema Zavod vodilni položaj. Zavod je samostojna gospodarska ustanova in je dobro opremljen z modernimi napravami za preiskavo in testiranje vseh vrst gradbenega materiala in konstrukcij. Zato se s svojim raziskovalnim delom udeležuje važnejših gradbenih akcij in del po vsej Jugoslaviji, še posebno pri rekonstrukcijah in novih gradnjah za industrijo opeke, pri postavljanju separacij za kamen, gramoz in pesek, pri izgradnji modernih cest, pri projektiranju in gradnji tovarn za nove gradbene materiale, pri proučevanju in izvajanju termičnih, akustičnih in hidroizolacij, pri preiskavi kvalitete gradbenega materiala, pri opremljenosti laboratorijev v gradbenih podjetjih in na gradbiščih.

Raziskovalno delo Zavoda obsega naslednja področja:

- osnovne gradbene materiale (opeka, kamen, pesek, veziva, beton, bitumen, azbest, cement, plastične mase);
- jeklo (betonsko železo, žica za prednapeti beton, žične vrvi, konstrukcijski elementi);
- nemetale (kompleksno reševanje problematike azbesta in sljude, tehnološki problemi proizvodnje šamota);
- les (proizvodi iz lesnih in rastlinskih odpadnih materialov, kot so iverne plošče, lahke gradbene plošče in tako dalje);
- gradbene elemente in konstrukcije (izdelava velikih konstrukcijskih elementov za sodobno izgradnjo stanovanj, razširjanje sortimenta osnovnih materialov in izboljšanje njihove kvalitete);
- proučevanje tehničnih, akustičnih in higienskih lastnosti (gradbenih materialov in elementov pri izgradnji objektov);
- proučevanje gradbenih strojev in gradbenih operacij (dviganje produktivnosti v gradbeništvo z uvajanjem sodobnih strojev in pravilno organizacijo gradbenih procesov);
- geomehaniko (preiskave nosilnosti tal, sondiranje, konsolidacija, stabilizacija pri izgradnji modernih komunikacij in cest).

Zavod opravlja v laboratorijih in na terenu kompletne preiskave in testiranje materialov in konstrukcij.

SLOVENIJA AVTOMATIZIRANA

Pred štirimi leti — 21. maja 1964 — so PTT kolektivi predali prometu prvo avtomatsko tranzitno telefonsko centralo v Jugoslaviji — ARM Ljubljana.

To je bil prvi korak k avtomatizaciji in modernizaciji telefonskega prometa, PTT mreže in sredstev.

Danes, komaj po štirih letih, pa je ta ogromna naloga PTT kolektivov skoraj že dokončana. V avtomatski telefonski promet so vključene že omrežne skupine Ljubljana, Maribor, Celje, Kranj, Novo mesto, Koper, Nova Gorica in Postojna. Za praznik republike — 29. november — se jim bo pridružila še omrežna skupina Murska Sobota in tako bo Slovenija kot prva republika v državi v pogledu telefonije popolnoma avtomatizirana. Slovenski PTT kolektivi pa bodo s tem trenutkom uspešno zaključili največjo nalogo sedemletnega programa za razvoj PTT mreže in sredstev, katere osnovni cilj je bil zgraditi moderno, sodobno in napredno omrežje, ki bo sposobno zadovoljiti vse potrebe vedno hitreje razvijajočega se gospodarstva kakor tudi potrebe občanov po dobri in hitri telefoniji.

Naloga je, oziroma bo torej v najkrajšem času opravljena.

Vendar pa s tem delo PTT kolektivov še ne bo končano. Stojijo namreč že pred novo nalogo: izpolnitev programa za razvoj PTT prometa v času od 1969. do 1975. leta — torej nov petletni program.

Ta program je skupščina jugoslovanskih PTT osvojila 10. julija 1968 ter s posebno resolucijo pozvala vse PTT kolektive Jugoslavije, da se z vso resnostjo lotijo uresničevanja nalog, zastavljenih v resoluciji oziroma v programu.

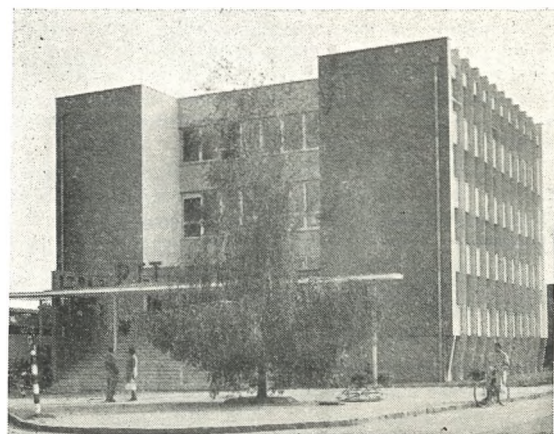
Za ostvaritev te velike naloge bo vloženih okrog 500 milijard dinarjev, samo na Slovenijo bo odpadlo nekaj več kot 52 milijard dinarjev.

Največji poudarek te naloge je na razširitvi avtomatskih telefonskih central, povečanju medkrajevnih telegrafsko-telefonskih zvez, razširitvi telefonskega in telegrafskega omrežja, razširitvi dostavne mreže, modernizaciji, mehanizaciji PTT prometa sploh ter sodobnejših oblikah organizacije tehnično vzdrževalne službe. Skratka — ostvaritvi takšnega PTT prometa, ki bo ustrezal najzahtevnejšemu potrošniku.

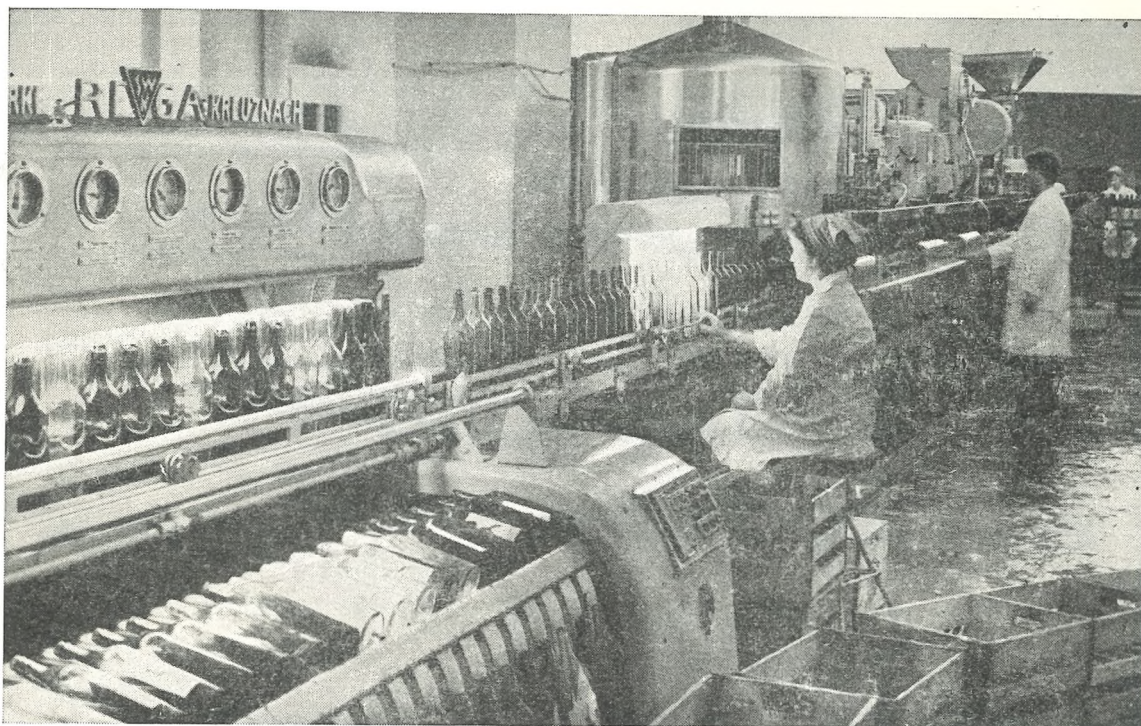
Pri tem bo potrebno sodelovanje tudi pri izgradnji enotnega telekomunikacijskega sistema, v katerega bodo vključeni RTV, elektrosistem, JLA ter drugi veliki uporabniki. Dalje bo potrebna vključitev v gradnjo mednarodnih zvez, kajti v svetovnem in evropskem načrtu za razvoj telekomunikacij je predvideno, da postane Jugoslavija eno najpomembnejših središč v evropskem in svetovnem sistemu zvez. V ta program pa je vključena tudi izgradnja zemeljske postaje za interkontinentalni in daljni kontinentalni promet po satelitih. Tudi izgradnja elektronskega računskega centra za potrebe vseh PTT podjetij Jugoslavije je ena izmed postavk programa.

Za PTT kolektive so to zelo velike in zahtevne obveze, ki pa so jih voljni prevzeti, saj se zavedajo, da se bo PTT Jugoslavije edinole z modernizacijo, mehanizacijo in avtomatizacijo lahko polnovredno uvrstila med druge evropske PTT.

ZDRUŽENO PODJETJE ZA PTT PROMET LJUBLJANA

PTT poslopje v Murski Soboti

Moderna vinska polnilnica v enem izmed obratov

Ena vodilnih jugoslovanskih vinarskih hiš proizvodno-predelovalno-komercialnega značaja. Poslovne enote so v najbolj znanih vinarskih področjih države, kot v Mariboru, Ormožu, Brežicah, Paliću, Negotinu, Rekovcu, Ohridu; skupna zmogljivost kleti znaša nad 45,000.000 litrov vina. Lastne plantaže v Ormožu dajejo najkvalitetnejša jugoslovanska in svetovno znana vina.

Letni promet vina znaša nad 60,000.000 litrov, od tega nad 20 milijonov steklenic raznih tipov vina lastnega polnjenja.

Kletarska in druga oprema omogoča naj sodobnejšo tehnologijo predelave in šolanja vina.

Pomemben izvoznik pijače v Vel. Britanijo, Zah. Nemčijo, Skandinavijo, Švico, ZDA, SZ itd. Letni izvoz znaša nad 10,000.000 litrov vina najbolj kvalitetnih pijač.

Vodilna hiša v državi na brezalkoholnem področju s svojo znamko »Yugocockta proizvodi«. Lastne polnilnice v večjih centrih države, proizvodnja organizirana tudi preko licenčnih pogodb; skupna letna proizvodnja nad 120 milijonov stekleničk. Koncesionar za proizvodnjo in distribucijo pijače Coca-Cola Company za celo Jugoslavijo.

*Za dan republike čestitamo vsem delovnim kolektivom
in jim želimo v bodoče še mnogo delovnih uspehov*

SLOVENIJA VINO LJUBLJANA

**Združeno železniško
transportno podjetje Ljubljana**

Transportno podjetje Ljubljana

čestita

**ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE
29. november**

**vsem uporabnikom železniških uslug
in gospodarskim organizacijam
ter se priporoča za nadaljnje sodelovanje.
Istočasno pa želi vsem prijateljem
in znancem ter vsem delovnim ljudem**

**srečno, mirno in uspeha polno
novo leto 1969**

Trgovsko podjetje
URA
 LJUBLJANA, PREŠERNOV TRG 1
 in
ZLATAR
 LJUBLJANA, ČOPOVA ULICA 16

imata
 bogato izbiro švicarskih ur
 in zlatega nakita

Tudi mi se pridružujemo čestitkam
 ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE
 29. NOVEMBER

Ljubljanski investicijski zavod

LJUBLJANA, BEETHOVNOVA 11/VI

opravlja inženiring, projektantske
 in druge investitorske posle
 pri gradnji poslovnih, stanovanjskih,
 prosvetnih, industrijskih, komunalnih
 in drugih objektov

GALIS

LJUBLJANA
 Lepodvorska ulica 23a

trgovsko podjetje z igračami,
 galanterijskimi izdelki
 in otroško konfekcijo
 na debelo

Telefoni: direktor 310 061
 komerciala 311 314
 oddelek pletenin
 — blagajna 311 315
 skladišče 311 306

Čestitamo vsem delovnim ljudem in svojim
 poslovnim prijateljem ZA DAN REPUBLIKE
 29. november, obenem pa želimo polno delov-
 nih uspehov v novem letu 1969!

TRGOVSKO PODJETJE **Drogerija**
 Telefon 311 650, 311 646
 Ljubljana, Ulica Milana Majcna 12

sporoča cenjenim kupcem, da ima v svojih po-
 slovalnicah v Ljubljani in Domžalah lepo izbiro
 daril, kot so damske manikire, moške in dam-
 ske potovalne garniture, kopalni pribor, razpr-
 šilci za kolonjsko vodo, okrasni predmeti z bo-
 gato izbiro domačih in inozemskih kozmetičnih
 preparatov. Obiščite naš kozmetični salon »CU-
 TIS« v Pražakovi ulici 8, in pedikerski salon
 »Danica« na Trubarjevi cesti.

Čestitamo ZA DAN REPUBLIKE
 29. november,

svojim poslovnim prijateljem, znancem in vsem
 delovnim ljudem, obenem pa želimo SREČNO
 IN MIRNO NOVO LETO 1969!

LIVARNA

LIGA

LJUBLJANA
 Galjevica 266

Telefon
 23 541

odliva odlitke vseh barvastih kovin

Naša delovna skupnost LIGA se tudi pridružuje
 čestitkam

ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. november
 obenem pa želi svojim poslovnim prijateljem
 in vsem uporabnikom naših uslug

SREČNO, MIRNO IN USPEHA POLNO
 NOVO LETO 1969!

PODJETJE

Protektor-Vulkan

LJUBLJANA, ŠMARTINSKA C. 64, Telefon 310 072

protektira vse dimenzije avtoplaščev, opravlja
 vsa popravila, to je, vulkanizira vse vrste pla-
 ščev in zračnic in izdeluje razne gumijaste teh-
 nične predmete ter razna tesnila iz penaste gume
 za tesnitev karoserij.
 Poslužujte se uslug in proizvodov, ki jih izde-
 luje naše podjetje.

Delovna skupnost PROTEKTOR-VULKAN
 čestita

ZA PRAZNIK REPUBLIKE 29. november,
 obenem pa želi
 SREČNO IN MIRNO NOVO LETO 1969!

IZOLIRKA

LJUBLJANA-MOSTE
 Telefon 313 557

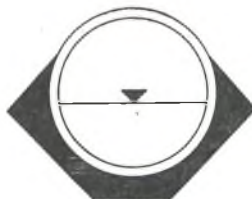

Proizvaja izdelke:

ZA HIDROIZOLACIJE, ZA GRADNJO CEST,
 ZA ELEKTROIZOLACIJE,
 ZA ANTIKOROZIJO,
 ZA TERMO-AKUSTIČNE ISOLACIJE

»IZOLIRKA« opozarja potrošnike, da dobijo v
 industrijski prodajalni na drobno v Ljubljani-
 Moste, Ob železnici 18, vse omenjene izolacijske
 materiale.

V zvezi s problemi uporabe izolacijskih mate-
 rialov se obračajte na tehnično informativno
 službo »IZOLIRKE«, kjer boste solidno postre-
 ženi. Tudi kolektiv »IZOLIRKA« se pridružuje
 čestitkam za DAN REPUBLIKE 29. november

KOMUNALNO
 PODJETJE

Kanalizacija

LJUBLJANA

Ambrožev trg 7
 Telefon 317 638

projektira, gradi in vzdržuje komunalno
 omrežje ter naprave.

Delovna skupnost »KANALIZACIJE«
 čestita vsem delovnim ljudem
 in poslovnim znancem
 za praznik DNEVA REPUBLIKE
 29. NOVEMBER

Specializirano podjetje za razsvetljavo

Javna razsvetljava

LJUBLJANA, POLJANSKI NASIP 42
Telefon: 414 439, 314 428, 312 936

Izdelujemo, projektiramo in montiramo vse vrste svetlobnih napisov. Izdelujemo svetlobna telesa (plafoniere) vseh zahtevanih dimenzij. Montiramo in izdelujemo svetlobne strope. Naši izdelki so iz najnovejših in najkvalitetnejših materialov.

Obveščamo vse občinske skupščine kakor tudi vse gospodarske organizacije, da damo usluge podjetjem in projektivnim birojem pri izdelavi projektov in gradnji javne razsvetljave: razsvetljavo športnih objektov, igrišč in kopališč, osvetlitve raznih monumentalnih zgradb, fasad, cest, mostov, spomenikov in dvoran. Opravljamo usluge pri izdelavi in montaži reklame in izložbene razsvetljave transparentov, semaforjev in drugih prometnih znakov. Vzdržujemo in opravljamo vse servisne storitve za vse vrste obstoječe razsvetljave in osvetlitve.

Zahtevajte informacije in ponudbe!

Delovna skupnost
JAVNA RAZSVETLJAVA
v Ljubljani

čestita
ZA DAN REPUBLIKE 29. NOVEMBER
obenem pa želi vsem svojim prijateljem
in znancem SREČNO, MIRNO IN USPEHA
POLNO NOVO LETO 1969!

GRADBENO INDUSTRIJSKO PODJETJE

GRADIS

LJUBLJANA
KORYTKOVA 2

Telefon 313 566

s svojimi enotami doma in v tujini

izvaja:

vsa gradbena dela industrijskih objektov, objektov družbenega standarda in gradi stanovanja za trg; izdeluje gradbene elemente, razne vrste betonskih izdelkov in opravlja montažo gradbenih konstrukcij; izvaja ključavničarska, kleparska in krovska dela; projektira vse vrste visokih, nizkih, vodnih, luških in stanovanjskih objektov.

Kolektiv se priporoča in čestita cenjenim strankam, poslovnim prijateljem in delovnim ljudem za dan republike — 29. november!

»CHEMO-EXPRES«

KEMIČNA ČISTILNICA
NEŽA ING. PENCA-SUSNIK
LJUBLJANA, Vidovdanska 3

svojim cenjenim strankam želimo
zdravo in srečno NOVO LETO 1969
ter se priporočamo še vnaprej!

TRGOVSKO PODJETJE

MEDEX LJUBLJANA

ima stalno na zalogi naravne vrste priznanih medov, kot so: cvetlični, ajdov, lipov, žajbljev, kostanjev in druge vrste.

Potrošniki — zahtevajte med znamke MEDEX!

Varčevanje pri

vam prinaša izredno ugodne obresti tako za hranilne vloge, kakor tudi za devizne račune

6,25 % 7 % 8 %

Poleg tega sodelujete tudi pri nagradnih žrebanjih, ki jih

**KREDITNA BANKA
IN HRANILNICA LJUBLJANA**

prirejata vsake 4 mesece za varčevalce vseh vrst vezanih hranilnih vlog in vezanih deviznih računov

Zaupajte tudi vi svoje denarne posle
BANKI IN HRANILNICI LJUBLJANA
ki ima največ poslovnih enot

Zaupate prijateljem?

Alpsko mleko, kakao mleko, bela kava in čokoladno mleko so osvežujoči napitki, ki so polnjeni v pol-litrskem in dvadecilitrskem tetrapaku. Ker so STERILIZIRANI, ostanejo sveži tri mesece in jih ni potrebno kuhati in hraniti v hladilniku

**ZAUPAJTE
LJUBI JANSKIM
MLEKARNAM**

Težmer

servis za popravilo tehtnic,
težnih in merilnih naprav

LJUBLJANA, GORNJI TRG 44 — Telefon 20 844

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za
PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE, obenem pa želi
srečno in mirno NOVO LETO 1969!

SADJE- ZELENJAVA

podjetje za promet, skladiščenje
in predelavo sadja in zelenjave

LJUBLJANA, Poljanska cesta 45 a
Telefon 310 753, 310 357

postreže z dnevno svežim sadjem in ze-
lenjavo domačega in inozemskega izvora
v en gros skladiščih na Poljanski 46 a,
Krekovem trgu 2 in Celovski cesti 50 ter
v svojih poslovalnicah in drugih prodaj-
nih mestih v Ljubljani in Novem mestu.
S klimatskimi napravami za hlajenje
opremljena skladišča in sodobna tehno-
logija omogočajo trajno preskrbovanje s
kvalitetnim blagom.

Tudi delovna skupnost SADJE-ZELENJA-
VA se pridružuje čestitkam
ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE
29. NOVEMBER
obenem pa želi vsem svojim potrošnikom
in prijateljem
SREČNO IN MIRNO NOVO LETO 1969!

LJUBLJANČANI

pa tudi vi, občani, ki prihajate v Ljubljano, ne
pozabite obiskati naše glavne slašičarske pro-
dajalne:

na TRGU OF 14	tel. 317 757,
(v palači »GRAFIKE«)	
na MIKLOŠIČEVI CESTI 22	22 161,
v NAZORJEVI ULICI 1	22 522,
na MESTNEM TRGU 17	22 673,
na MOSE PIJADEJEVI 41	314 248,
na RIMSKI CESTI 6	21 154,
na CELOVŠKI CESTI 102	310 874,
na DOMŽALSKI CESTI 6	315 433,

kjer so vam na voljo prvovrstni, okusni in raz-
novrstni naši slašičarski izdelki, kot so že do-
bro znani krofi, torte, kekci, napolitanke, slado-
led in druge slaščice ter vseh vrst bonbonov.
Dalje vas poslužimo za vse priložnosti, kot npr.:
za svatbe, slavnostne prireditve, jubileje, javna
zabavišča, čajanke, veselice, poročna darila, go-
dove in rojstne dneve. Z našimi slašičarskimi
izdelki oskrbujemo tudi hotele, restavracije, ka-
varne, bare, gostilne, bifeje, menze, mlečne re-
stavracije, čakalnice, potujoče jedilne vagone in
avtobuse.

V naših prodajalnah serviramo tudi izvrstno
EKSPRES KAVO.
Pridite in prepričajte se! Pri večjih naročilih pa
postreže glavno

SLAŠIČARSKO PODJETJE

KONDITOR

LJUBLJANA, GRADIŠČE 17

Telefon 21 154

Uprava: Koblarjeva 3, telefon 311 981

Delovnim kolektivom priznamo pri večjem na-
ročilu poseben popust.

Vsem svojim potrošnikom, poslovnim prijateljem
in znancem čestitamo
za PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. november
Istočasno želimo tudi srečno NOVO LETO 1969

IZBIRA JE LAHKA IN PRAVILNA:

Uporabljajte redno vsak dan

ZOBNO KREMO

Signal

KI TRAJNO VARUJE VAŠE ZOBE

VEDROG, LJUBLJANA

OBRTNIK

LJUBLJANA, Masarykova 34

Telefon 311 040

Izdeluje:

vsa moška in ženska konfekcijska oblačila,
delovne zaščitne obleke, vse vrste uniform
in čepic ter žensko perilno.

Poslužujte se naših trgovin v
Ljubljani, Kranju, Mariboru, Celju, Novem
mestu, Brežicah, Postojni, Ajdovščini
in Piranu

Svojim poslovnim prijateljem in znancem ter
vsem delovnim ljudem in našim kupcem

želimo
SREČNO, MIRNO IN USPEHA POLNO
NOVO LETO 1969!

Elektromedicina

Podjetje za izdelavo ter popravila
domačih in tujih elektromedinskih
aparatur in instrumentov

LJUBLJANA, KOMENSKEGA 12

Jugoslavija

Telefoni: 314 238, 310 762, 317 767

Izdelujemo:

kompletne rentgenske aparate
mehanske, elektro in elektronske
medicinske aparate —
po naročilu in standardni izvedbi
Zahtevajte prospekte in ponudbe

SERVIS, REMONT, MONTAŽA
vseh vrst medicinskih aparatov

Sodelujemo:

BALTEAU — Liège
PHILIPS — Eindhoven
SCHWARZER — München
SEIFERT — Hamburg
SIEMENS — Erlangen
VIENNATONE — Wien
FEINMECHANIK-OPTIK — Berlin
CLAMAN & GRAHNERT, Dresden
JANETZKI — Leipzig
MESSGERÄTEWERK — Zwickau
TUR — Dresden itd

KOMUNALNO PODJETJE VIČ

Ljubljana

UPRAVA, TEHNIČNA SLUŽBA, SLUŽBA ZA
UREJANJE IN ODDAJO STAVBNIH ZEMLJIŠČ,
Ljubljana, Vrhovnikova ulica 2
Telefon 61 286, 61 932, 61 780, 61 279

Pomožni obrati

Ljubljana, Viška 65 in Viška 58
Telefon 61 328, 61 424

- gradi in vzdržuje ceste,
- gradi manjše objekte, mostove,
kanalizacije itd.,
- ureja mestna zemljišča,
- izdeluje betonske izdelke.

Tehnične informacije dajemo brezplačno.

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOV-
NIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK
DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM
PA ŽELIMO SREČNO IN MIRNO NOVO LETO!

Podjetje

Tegrad

Ljubljana, Šmartinska cesta 10

Telefon: h. c. 312 440

Projektiramo medkrajevne
telefonske kabelske zveze
na podlagi sodobnih tele-
komunikacijskih izsledkov.

Opravljammo električna merjenja na obsto-
ječih in na novo zgrajenih telekomunika-
cijskih vodih.

Učne delavnice

ZAVOD ZA GLUHO MLADINO

LJUBLJANA, BEŽIGRAD 8

Telefon: h. c. 311 177
teh. vodja 312 084

s svojimi obrati: TISKARNA — LITOGRAFIJA
KNJIGOVEZNICA — USNJENA GALANTERIJA
in SIVALNICA,

opravljajo vsa dela omenjenih strok solidno in
po konkurenčnih cenah. Za naročila se pripo-
ročamo!

Delovni kolektiv Učnih delavnic gluhoneme mla-
dine čestita za DAN REPUBLIKE 29. november

SPLOŠNO
GRADBENO PODJETJE

TEMELJ

LJUBLJANA-ČRNUČE 89 b

Telefon 341 055

Izvajamo vsa dela na visokih in nizkih
gradnjah.

Poleg tega pa smo specializirani za izgrad-
njo minigolf igrišč, kakor tudi drugih
športno rekreacijskih objektov.

Istočasno čestitamo

ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE
29. NOVEMBER

obenem pa želimo vsem prijateljem
in znancem ter vsem kolektivom
SREČNO, MIRNO IN USPEHA POLNO
NOVO LETO 1969!

Gozdno gospodarstvo

Ljubljana s sedežem
v LJUBLJANI
Tržaška cesta 2

preko svojih obratov proizvaja
in prodaja vse vrste gozdnih
sortimentov, opravlja gozdno
gojitvena dela, gradi ceste ter
osnavlja gozdne plantaže
in intenzivne nasade

TOVARNA VIJAKOV

LJUBLJANA, Tomažičeva 2

Telefoni h. c.: 61 053
61 533

61 088
direktor 61 272

Izdeluje vijačno blago od ϕ 2 do ϕ 6 mm iz materialov Fe, Ms, Al in

- vijake za kovine,
- vijake za les,
- vijake za pločevino,
- specialne vijake za čevljarstvo in drugo industrijo,
- kovice Fe, Ms, Al, Cu, Ag

Kvaliteta naših izdelkov je splošno znana — Cena konkurenčna!

INDUSTRIJA PLUTOVINASTIH IZDELKOV

Plutal

LJUBLJANA
Celovška cesta 32

Telefoni: centrala 311 266 — komerciala 310 778 —
p. p. 78-II — telegram PLUTA Ljubljana

izdeluje:

1. zamaške iz plute, cilindrične in konusne; lista serijskih proizvodov obsega 68 različnih tipov zamaškov;
2. kocke, plavače ter druge izdelke iz plute;
3. vložke iz stisnjene plute različnih dimenzij.
4. kronske zaporce
 - navadne bele, znotraj zlato lakirane,
 - obojestransko zlato lakirane,
 - litografirane v različnih barvah po želji kupca,
 - vložki iz stisnjene plute so po želji prevlečeni z aluminijevo ali plastično folijo;
5. aluminijske navojne zaporce
 - zlato lakirane,
 - litografirane;
6. aluminijske zaporce z jezičkom
 - ϕ 26,5 mm,
 - ϕ 29,5 mm plutove izolacije.

Iz ekspandirane plute izdelujemo

- plošče različnih debelin za toplotno in zvočno izolacijo,
- žlebove in segmente po specifikaciji kupca,
- plutov zdrob.

Kvaliteten izdelek in redna dobava je naša najboljša reklama!

Cestitamo za praznik

DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER

IZVOZNO-UVOZNO PODJETJE

Slovenija sadje

LJUBLJANA, MIKLOŠIČEVA 10/IV

Hladilnica in zorišnica banan: Zalog pri Ljubljani
Hladilnica: Bohova pri Mariboru

Predstavnosti in skladišča:
MARIBOR, Kersnikova 3; VOLČJA DRAGA;
KANAL OB SOČI; KOPER, Vojkovo nabrežje 12;
BEOGRAD, Knez Mihajlova 7/III; SUBOTICA,
Trg cara Jovana 3; ZAGREB; BRCKO

KOMUNALNO PODJETJE

SNAGA

LJUBLJANA, Povšetova 6

Telefon: 316 925, 316 076, 312 428, 315 942

Veletekstil

UPRAVA IN EN GROS
PRODAJNA SKLADIŠČA

LJUBLJANA, Masarykova 17

tekstilno blago vseh vrst — kemično obdelane tkanine — linolej — trikotaža in pletenine — tekstilna in druga galanterija — moško, žensko in otroško perilo — splošna konfekcija.

POSLOVALNICE NADROBNE TRGOVINE:

SVILA — Kresija 1,
Adamič-Lundrovo nabrežje
SVILA — Kresija 2,
Adamič-Lundrovo nabrežje
CVETA — Stritarjeva 6
PERLON — Copova 12
AJDOVŠČINA — Gosposvetska 1
CVETA — Miklošičeva 22
MOŠKA IN ŽENSKA MODA — Trubarjeva 27
MODNA KONFEKCIJA — Tavčarjeva 1
VELETEKSTIL — Celovška 99
VELETEKSTIL — Zalog
VELETEKSTIL — Črnomelj
VELETEKSTIL — Tržaška cesta 37

Opravlja naslednje dejavnosti:

- vzdrževanje javne snage (odvoz odpadkov, čiščenje javnih površin, upravljanje javnih sanitarij)
- vzdrževanje in obnova cestišč ter prometne signalizacije, asfaltiranje in tlakovanje tovarniških dvorišč itd.
- izdelava nadgradenj na šasijah (smetarskih naprav, avtonakladalcev ipd.) in izvrševanje raznih remontov
- izvrševanje zimske službe v mestu

Za vse navedene storitve ter naročila se obračajte na naše podjetje

VSEM OBČANOM, POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM
ČESTITAMO ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. november

Obenem pa želimo SREČNO, MIRNO IN
USPEHA POLNO NOVO LETO 1969

Olma

LJUBLJANA, POKOPALIŠKA 5

Telefon 311 245

proizvaja olja vseh vrst za tekstilno, usnjarsko in kovinsko industrijo ter lepila in mase za gradbeništvo.

Čestitamo za DAN REPUBLIKE 29. november!

Poslovno združenje prevoznih in avtoremontnih podjetij

AVTONABAVA

LJUBLJANA, Smartinska cesta 110

Telefon 311 991

Čestita vsem delovnim ljudem in poslovnim prijateljem za DAN REPUBLIKE 29. november

Tiskamo in vežemo časopise, revije, knjige, brošure, obrazce in propagandne tiskovine v eno- ali večbarvnem tisku kvalitetne izdelave in po solidnih cenah

knjigotisk
rototisk
knjigoveznica

Tiskarna Toneta Tomšiča

LJUBLJANA, GREGORČIČEVA 25 a

Telefon: 20 552, 22 940, 22 990

CEVLJARSKO PODJETJE

MIVKA

LJUBLJANA, MIVKA 25 — Telefon 21 712

priporoča svoje kvalitetne izdelke
moških in ženskih čevljev

Zahtevajte naše ponudbe! Obiščite nas!

Naše izdelke lahko kupite v poslovalnicah:

- »ATLAS« v Čopovi ulici
- »ELIT« v Nazorjevi ulici
- »LUKSOR« v Čopovi ulici
- »POD TRANČO« pri Cevljarskem mostu in
- »ZMAJ« na Ciril-Metodovem trgu

To so poslovalnice podjetja »GALANT«

Naša delovna skupnost »MIVKA« se tudi pridružuje čestitkam ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. november, obenem pa želi vsem poslovnim prijateljem, dobaviteljem in odjemalcem

SREČNO, MIRNO IN USPEHA
POLNO NOVO LETO 1969!

COMMERCE

ZASTOPSTVO INOZEMSKIH TVRDK

LJUBLJANA, TITOVA CESTA 81

Telefon 310 024

Zastopamo renomirane inozemske tvrdke, ki dobavljajo surovine in stroje naši tekstilni, gradbeni, papirni, kemični in drugi industriji ter umetna gnojila in rastlinska zaščitna sredstva in mehanizacijo našemu kmetijstvu.

Čestitamo za praznik DNEVA REPUBLIKE 29. november, istočasno pa želimo svojim poslovnim prijateljem in znancem tudi SREČNO IN MIRNO NOVO LETO!

TEOL

LJUBLJANA

Zaloška cesta 54

Telefon: h. c. 311 522 direktor 316 642

Izdeluje

tekstilna in usnjarska pomožna sredstva, sintetična lepila, detergente, sredstva za gašenje požarov, sredstva za hlajenje v kovinski industriji ter proizvode na bazi etilenoksida

Imamo lasten servis za uvajanje naših izdelkov pri odjemalcih.

Delovna skupnost čestita
ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE
29. NOVEMBER,

obenem pa želi svojim poslovnim prijateljem in vsem potrošnikom
SREČNO, MIRNO IN USPEHA
POLNO NOVO LETO 1969!

TOVARNA KEMIČNIH IZDELKOV

ARBO

PODGRAD PRI LJUBLJANI

Telefon 48 066

proizvaja

ARBOCIDE in ARBONITE

impregnacijska sredstva za zaščito lesa pred lesno gobo, lesnim črvom, trohnenjem in plesnijo.

Kupite jih lahko v maloprodajnih trgovinah z barvami in laki

Čestitamo za praznik
DNEVA REPUBLIKE,

istočasno pa želimo vsem delovnim kolektivom in svojim poslovnim prijateljem srečno in uspeha polno novo leto 1969!

POSLOVNO ZDRUŽENJE

GIPOSS

LJUBLJANA, TITOVA 39

Gradbeno industrijska poslovna skupnost Slovenije

GIPOSS združuje 7 gradbenih podjetij v Sloveniji:

GORICA — Nova Gorica,
INGRAD — Celje,
PIONIR — Novo mesto,
OBNOVA — Ljubljana,

SAVA — Jesenice,
STAVBAR — Maribor,
TEHNIKA — Ljubljana.

GIPCSS gradi stanovanjska naselja, javne zgradbe, turistične in industrijske objekte, komunalne naprave in garaže

Člani

GIPOSS imajo potrebno število visoko kvalificiranih kadrov in zaposlujejo skupno nad 10.000 delavcev.

GIPOSS gradi po najnovejših gradbenih metodah z uporabo najboljših materialov in kvalitetne, deloma uvožene opreme.

GIPOSS cene gradbenih storitev, zlasti stanovanjskih objektov so med najnižjimi v Sloveniji.

GIPOSS čestita **ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER**, obenem pa želi vsem svojim poslovnim prijateljem in znancem **SREČNO IN USPEHA POLNO NOVO LETO!**

POHIŠTVO

POSLOVALNICE

LJUBLJANA
CELJE
MARIBOR
ZAGREB
BEOGRAD
NOVI SAD
SKOPJE
ZADAR
SPLIT
OSIJEK

ZAVAROVALNICA SAVA

CENTRALA LJUBLJANA, MIKLOŠIČEVA CESTA 19

81%

ZAVAROVANJ V SR SLOVENIJI

900 000

ZAVAROVANJ

55 milijard N din

ZNAŠA VREDNOST
ZAVAROVANEGA PREMOŽENJA

500 milijonov N din

ZNAŠA ZAVAROVANI KAPITAL
ŽIVLJENJSKIH ZAVAROVANJ

100 milijonov N din

= MATEMATIČNA REZERVA
ŽIVLJENJSKIH ZAVAROVANJ

Več 100 000 oseb

ZAVAROVANIH PROTI
NEZGODAM

Poslovne enote:

Celje, Čakovec,
Jesenice, Koper,
Koprivnica, Kranj,
Krško, Ljubljana,
Maribor, Mengeš,
Murska Sobota,
Nova Gorica,
Novo mesto,
Postojna,
Trbovlje

Poslovnici:

Zagreb, Rijeka

Vsa pojasnila, strokovne nasvete,
kvalitetne usluge vam nudi preko

800 strokovnih delavcev

1600 zavarovalnih zastop-
nikov in poverjenikov

ZAVAROVALNICE SAVA